

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГОД. XXIV

ЈУЛИ 1903

БРОЈ 7

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГА ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА ПЕТРА I.

Указом Његовога Величанства Краља Србије Петра I од 29 Јуна 1903 године, на предлог господина Министра просвете и црквених послова, а на основу члана 51 Устава одлучено је:

1. да се ослободе сасвим казне или даљег издржавања ове сва она свештена лица која су извршним пресудама духовних судова по тач. 3. чл. 174 закона о црквеним властима осуђена епитимијом, а тако и свештена лица, која су по тач. 4 и 5 чл. 174 истог закона осуђена на одлучење од звања и забрану свештенодејства до тридесет дана;

2. да се смањи на половину казна: одлучење од звања и забрана свештенодејства свима свештеним лицима, која су по тач. 4 и 5 чл. 174 закона о црквеним властима осуђена тим казнама више од тридесет дана.

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља Петра I од 30 Јула 1903 год. на предлог господина Министра просвете и црквених послова постављен је у:

у **Министарству просвете и црквених послова**: за писара I класе г. *Радоје Домановић*, пређашњи писар I класе Министарства просвете и црквених послова.

ОТПУШТАЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља Петра I од 12. Јула 1903 године, на предлог господина Министра просвете и црквених послова, а по саслушању Министарског Савета, одлучено је:

да се др. *Божидар Николајевић*, писар треће класе Министарства просвете и црквених послова, на основу § 76 закона о чиновницима грађанског реда отпусти из државне службе.

ДУХОВНИ СУД ЕПАРХИЈЕ ШАБАЧКЕ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља Петра I од 17 Јула 1903. год. на предлог господина Министра просвете и црквених послова, постављен је:

у **Духовном Суду Епархије Шабачке**: за писара треће класе ђакон г. *Михаило Поповић*, практикант истога Суда.

УВАЖЕЊЕ ОСТАВКЕ

Указом Његовога Величанства Краља Петра I од 30 Јуна 1903 год. на предлог господина Министра просвете и црквених послова, уважена је оставка г. *Милораду Камењашевићу*, писару треће класе Духовног Суда Епархије Шабачке, коју је поднео на државну службу.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Указом Његовога Величанства Краља Петра I од 12 Јула о. г., на предлог господина Министра просвете и црквених послова, постављени су:

у **Првој Београдској гимназији**: за професора г. *Милорад Пасловић*, пређашњи професор;

у **гимназији Вука Стеф. Караџића**: за професора г. *Јаков Продановић*, пређашњи професор; и

у **гимназији Јосифа Панчића**: за професора г. *Светислав Симић*, пређашњи професор.

ПЕНЗИОНОВАЊА

Указом Његовога Величанства Краља Петра I од 1 Јула 1903 године, на предлог господина Министра просвете и црквених послова, а по саслушању Министарског Савета, одлучено је:

да се г. г. *Димитрије Довијанић*, професор гимназије Вука Стеф. Караџића и *Васа Филиповић*, професор гимназије Јосифа Панчића, на основу члана 70 закона о чиновницима грађанског реда ставе у стање покоја с пензијом која им припада по годинама службе.

РАСПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Свима директорима гимназија у Краљевини и управитељима Виших Женских Школа

По члану 13 Закона о државном буџету од сада ће се и сав приход од школарине уносити у државни буџет. Према овоме почетком идуће рачунске године престаје досадањи начин руковања школарином како је то прописано правилима о трошењу школарине од 20 децембра прошле године ШБр. 18839, а подмиривање оних потреба, о којима је реч у



WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

члану 3 поменутих правила вршиће се из државног буџета. Стога ћете од сада у предрачун расхода за поверену Вам школу уносити и суме за потребе поменуте у тачки 3 правила о школарини, и то оним редом, како су тамо изнесене. Сав пак приход од школарине слаћете одмах по завршеном упису Министарству Финансија (односно окружном начелству) као државни приход од те школе. Тако ће се почети радити у идућој 1904 рачунској години. За ову пак годину, за месеце август—децембар ове године, све школеке потребе, побројане у чл. 3 правила имају се подмирити из школарине, коју ћете примити почетком школске године, а сав вишак послаћете одмах Управи Фондова за школску касу. Школарински рачуни за ових пет месеци чине засебну рачунску целину, и имају се закључити 31 децембра ове године и послати Главној Контроли на преглед.

У прилогу Вам се шаљу два формулара, које ћете, према горњем, попуњити и Министарству одмах послати.

ШБр. 8317.

9 јула 1903 год.

Београд.

Министар
просвете и црквених послова

Љуб. Стојановић с. р.



РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГА САВЕТА

849. РЕДОВНИ САСТАНАК

23. маја 1903. год.

Били су: ПРЕДСЕДНИК **д-р В. Бакић**; ПОТПРЕДСЕДНИК **Ст. Ловчевић**; РЕДОВНИ ЧЛАНОВИ: **д-р Драг. М. Павловић**, **Ср. Ј. Стојковић**, **Љуб. М. Протић**, **Ђока Анђелковић** и **Момчило Иванић**.

Пословов: **М. И. Шеварлић**.

I

Прочитан је и примљен записник 848. редовног састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 22. овога месеца, ПБр. 5718, којим се Савет пита за мишљење о томе: да ли би *Историју Срба* за IV разред основне школе од г. Мих. Јовића, учитеља, којој 31. јула ове године истиче право петогодишње државне својине, требало и даље задржати као школски уџбеник државног издања.

С обзиром на нова Правила о уџбеницима за народне и средње школе, која се у Савету израђују, Главни Просветни Савет је мишљења: да *Историју Срба* за IV разред основних школа од г. Мих. Јовића, учитеља, не треба и даље задржати као уџбеник државног издања.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 23. овога месеца, ПБр. 5772, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Петра К. Шрепловића, пређ. учитеља, који је молио за одобрење да се може употребљавати као уџбеник у основним школама „*Историја Срба*“ за ученике IV разреда основне школе, коју су написали г.г. Лука Лазаревић и Петар К. Шрепловић.

Савет је одлучио: да се умоли г. Владимир Д. Стојановић, надзорник народних школа за град Београд, да ову књигу прегледа и Савету о њој реферује према молби г. Шрепловића.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 23. овога месеца, ПБр. 5733, којим је спроведена Савету на оцену молба



www.uns.rs проф. д-ра Милана Шевића који је молио да се његова „Српска Читанка“ за IV разред средњих школа, коју је у рукопису поднео, прими за уџбеник у средњим школама и да се изда о државном трошку.

Савет је одлучио: да г. Момчило Иванић, редовни члан Савета, ову Читанку прегледа и о њој Савету реферује према молби г. д-ра Шевића.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 14. овога месеца, ПБр. 5419, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Јована Н. Томића, професора, који је молио да се његове књиге: „Десет година из историје српскога народа и цркве под Турцима“ и „Пећски патријарх Јован и покрет Хришћана на Балканском Полуострву 1592—1614“ — препоруче за књижнице средњих и стручних школа и да се могу давати као награда ученицима истих школа.

Пошто су обе ове књиге познате неколицини чланова саветских, то је Савет по њихову мишљењу одлучио: да се оне могу набављати за књижнице средњих и стручних школа, и да се могу употребљавати за поклањање ученицима истих школа.

VI

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 16. овога месеца, ПБр. 7183/902., којим је спроведена Савету на оцену молба г-ђе Христине Свет. Никетића, која је молила за одобрење да се могу употребљавати у средњим школама као уџбеници књиге: „Хришћанска етика, за V разред гимназија и реалака“ и „Историја хришћанске цркве“ свеска прва и друга, које је написао њен муж пок. Светозар Никетић, професор Богословије.

Савет је одлучио: да се умоли г. Стеван М. Веселиновић, професор Богословије Св. Саве, да ове књиге прегледа и о њима Савету реферује према молби г-ђе Никетићке.

VII

Прочитан је реферат г. Момчила Иванића, редовног члана Савета, о књизи: „Бачко позориште“ од г. Велимира А. Петровића, учитеља из Неготина, који је молио за одобрење да се ова његова књига може употребљавати за поклањање ђацима о испиту и да се може набављати за ђачке књижнице.

Реферат г. Иванића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам књижицу „Бачко Позориште“, коју је, по народним и другим песмама, удесио В. А. Петровић, учитељ, и који је молио да се допусти, да се она може поклањати ученицима народних школа о годишњим испитима.

Међу многобројним књижицама, састављеним и изданим ради поклањања ученицима о годишњим испитима, ова је прва, која је нарочито састављена из драматских песама и намењена ђачком позоришту.

У венцу књижевних заслуга Ј. Јовановића „Змаја“ један је од најблиставијих и по једногласној оцени савремене критике један је од најтрајнијих

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

пистака онај, на ком су записане његове заслуге за децју књижевност у опште и децју поезију на по се. Међу многобројним Јовановићевим лирским, понајвише дидактичним, и епским песмама налази се и првих успешних покушаја децје драме, нарочито у његову „Невену“. Још око половине осамдесетих година прошлога века такву децју драму приказивале су с успехом, баш некако у ово годишње доба а у башти Више Женске Школе, ученице под управом своје одличне учитељице, потоње управитељке, пок. Персиде Пинтеровићеве.

С тога је и састављач ове књиге, без по муке, могао употребити радове ове врсте, бар на место првог и најслабијег му комада „Издајница“; али он је ударио путем, истина, до сад не без одређеног успеха огледаним у нашим школама: да драматизује поједине песме, особито оне, у којима се казују догађаји, наводећи разговоре личности, о којима се прича. И као што мирно и непренаљено епско казивање добива више живости местимичним разговорима, тако и појединачно ђачко декламовање, често тешко за учење а досадно за слушање, претвара се у живо приказивање догађаја у радњи, кад се епска песма драматизује, кад се подели на говоре (улоге), те се два или више ђака заузму за извођење тако састављеног комада. То је све дело и доста није без одређене занимљивости и користи. Али ипак треба се бојати, да се и у овом не прегони, као што се прегонило у стављању прича и песама за децу, те се и најпрознија садржина, често без икакве занимљивости, казивала у облику приче и теме; треба се бојати, да се ова нова рудна жица, на коју указује ова књижица, не претвори у индустрију исто онако ниске врсте, у какву се често претварала децја песма и приповетка после класичног књижевног рада Јовановићева. Јер, ваља знати, да се навалом за драматизовањем епских песама може изменити децја драма у пуко дијалогизирање, без икакве драмске вредности и узвишеног циља, којему драма тежи и води. Тако би се и за децју драму покварио укус у ђака, као што се, у многим, покварио за песму и приповетку.

А то би била штета. Јер, драма је круна поезије, најразвијенији и најлепши цвет њен; њоме је поезија достигла врхунац развитка својега. За то она и као децја драма треба да одржи све главне црте савршенства садржине и облика својега. Кад је, пак, јасно, да састав свакојаких, по облику и садржини, стихова не мора бити увек епска или лирска *песма*, онда је исто тако јасно, да ни састав свакојаких разговора (дијалога) није увек драма, па ни драма за децу. У том догађају овака драма не може имати ни онога успеха, који у опште приказана драма има и треба да има.

Као потврда томе може послужити дијалогизирана песма Б. Ђ. Јакшића „Издајница“. за коју већ рекох, да је међу саставима ове књижице најслабија.

Циганка, врачара, издала је Турцима хајдуке, а какви су ти хајдуци, по карактеру и идеји, која их је до тог доведа, за што су се одметнули у гору и за што Циганка да их издаје, — ништа се то не види из овог састава. Због те празнине и гледиоци, по приказу овог састава, морају се разићи празних, незагрејаних груди, или бар нејасна и неодређена осећања, коме да поклоне своје симпатије: да ли хајдуцима — као што би требало, јер су они за турске владавине били већном осветници угњетенога народа својега — или баби, врачари, која их је онако вешто заварала и издала — што би било на жалост, ако су хајдуци у праву — или ни једно ни друго? А како прво није мотивисано у овом саставу, друго би било погрешно, а треће, према првом и другом, није искључено, онда је очигледан неуспех овога комада, па ма он био деци намењен.

WWW.UNILIB.RS Једном треба бити на чисто с тим, да за то, што је нешто намењено деци, не сме бити слабо или ма шта.

Али како у осталих седам састава — „Марко Краљевић укида свадбарину“ по народној песми, „Ускоци“ по народној песми, „Сењан Тадија“, „Млади борац“ по песми Љ. П. Ненадовића, „Пад Сталаћа“ по народној песми, „Смрт војводе Пријезде“, „Вашар“ позоришна сличица по песми Љ. П. Ненадовића, „Женидба Кнеза Лазара“ по народној песми и „Бој на Косову“ у четири чина по народним песмама и песми Љ. П. Ненадовића — имају мање оваких недостатака, а истина је што се у предговору тврди, да ђаци радо гледају позоришне представе, да многе од њих не разумеју, јер нису за њих писане, да, нарочито о расипству, и сами дају позоришне представе, и на послетку, да ће поред забаве, осим осталих корисних ствари научити правилан језик из ове књижице, која нема много граматичких и правописних грешака, а лепе је и солидне техничке израде, — мишљења сам, да се може одобрити, да буде примљена за оно, за што се нуди.

17. маја 1902. г.

Београд.

Захваљан на поверењу

Момчило Иванић

редовни члан Главног Просветног Савета.

Према овоме реферату г. референта, Савет је одлучио: да се књига „Бачко позориште“ од г. Велимира А. Петровића, учитеља, може употребљавати за поклањање ученицима народних школа о испитима и да се може набављати за ђачке књижице.

Г. Момчилу Иванићу, у име хонорара за реферовање о овој књизи, одређено је *тридесет (30) динара*.

VIII

Саслушан је усмени реферат г. Момчила Иванића, редовног члана Савета, о књизи: „Приповетке за девојчице и дечаке“, коју је с руског превела г-ђица Косара Цветковићева, класна учитељица Више Женске Школе Краљице Драге, и молила за одобрење да се може употребљавати за награђивање ученика и ученица средњих и грађанских школа и да се може набављати за ђачке и школске књижице средњих и основних школа.

Према усмену реферату г. М. Иванића Савет је одлучио: да се књига „Приповетке за девојчице и дечаке“, коју је с руског превела г-ђица Косара Цветковићева, може употребљавати за поклањање ученицима и ученицама грађанских, девојачких и средњих школа о испиту и да се може набављати за књижице народних и средњих школа.

IX

Завршен је претрес у појединостима „Правила о уџбеницима за народне и средње школе“.¹

Овим је завршен овај саветски састанак.

¹ Ова правила, како их је усвојио Главни Просветни Савет, одобрио је Господин Министар Просвете, и она ће бити печатана у Просв. Гласнику, у свесци за месец август о. г.

850. РЕДОВНИ САСТАНАК

28. маја 1903. год.

Били су: председник д-р В. Бакић; потпредседник Ст. Ловчевић; редовни чланови: д-р Марко Т. Леко, д-р Стеван Марковић, д-р Драг. М. Павловић, Ср. Ј. Стојковић, Љуб. М. Протић, Ђока Анђелковић и Момчило Иванић.

Пословов: Миладин И. Шеварлић.

I

Прочитан је и примљен записник 849. састанка.

II

Прочитан је реферат г. д-ра Петра Л. Вукићевића, професора, о апарату: „Нова метода и справа, којом се може наћи Питагорин поучак“ од С. Мандића, који су поднели г.г. Пахер и Кисић, књижари и издавачи из Мостара, с молбом да се препоручи нашим просветним заводима.

Реферат г. д-ра Петра Л. Вукићевића гласи:

Главном Просветном Савету,

Прегледао сам апарат: „Нова метода и справа, којом се може наћи Питагорин поучак“ и уз овај апарат упуство под називом: „Methode und Apparat zur anschaulichen Entwicklung des Pythagoräischen Lehrsatzen, von S. Mandić“, упућене ми, писмом Саветским од 16. маја прошле године СБр. 37, на преглед и реферисање о томе: „за шта би се и у којим школама могао употребљавати овај апарат“.

Питагорино правило, о коме је овде реч, долази међу најважнија планиметријска правила. Има више метода и начина, да се оно изведе. За свако извођење потребно је ученицима много претходне спреме, и то за планине тријско извођење: подударност и једнакост слика, а за рачунско извођење и сличност слика. И поред ваљане претходне ученичке спреме, често се пута, у нижим разредима, за време извођења правила ученичка пажња јако расеје многобројним споредним линијама и узгредним закључивањима, да се главна ствар смете са ума, тако да ученик, најзад, прима, усваја правило као истинито по доказу, али му не сагледа суштину, не увиђа га јасно и стварно; и за то му се цела ствар појављује необично сухопарна и наметна.

Да се отклони та мана у настави г. Мандић је смислио и конструјисао поменути апарат, којим се извођење Питагориног правила врши очигледно и без многе претходне спреме. Треба ученик да зна само, шта је квадрат и правоугли троугао, и онда, с помоћу овога апарата, са два обртања и једним паралелним помицањем доводе се квадрати над катетама у такав положај, да се може јасно закључити, да је њихов збир једнак са квадратом над хипотенузом.

Г. Мандић је необично одушевљен очигледном наставом; но док у упуству методи о своме апарату посвећује свега три листа, шест страница, дотле на десет листа, двадесет страница цитира погледе најпризнатијих капацитета о потреби очигледности у настави. У предговору истиче да је овако тј. очигледно третирање Питагориног правила *ново*. То не стоји. Питагорино се пра-

што изводио и изводи *очигледно* много простијом направом од његова апарата, на име, са четири слободна подударна правоугла троугаоника и једном квадратном таблом, чија је ивица пљосни једнака са збиром оба катета, т.ј. са два обртања и једним паралелним помицањем

Мандићев је апарат *новина*. Конструјисан је на основу оваког извођења (в. стр. 6.):

На странама правоуглог троугла — да се послужим пишчевим означенима — abc узмемо нацртане квадрате ce , ag и bi (в. сл. 1). Обрнимо троугао abc и с њиме утврђени квадрат ce за 90° т.ј. доведимо их у положај $cija$. За тим троугао abc и с њиме утврђени квадрат ag помакнимо паралелно тако да се страна cb поклапа са ih т.ј. доведимо их у положај $mihk$. У овоме новоме положају квадрати над катетама су један уз други, сабрани су, и њихов је збир једнак са квадратом над хипотенузом, јер имају: 1) заједнички део $csjmhb$; 2) део abc катетног квадрата је $= cji$ хипотенузног квадрата, јер је то исти троугао само на другоме месту; и 3) део blh збира квадрата $= imh$ хипотенузног квадрата, јер је и то исти троугао само на другоме месту, ако се imh обрне за 90° око темена h поклапа се са blh .

Метода је потпуно исправна у педагошко-дидактичном погледу. Апарату се може замерити само двоје: а) што се квадрати на странама правоуглог троугла појављују као оквири а не као површине — пљосни и б) што се паралелно помицање не врши олако и без зазирања.

И поред ових замерака апарат је г. Мандића добит за наставу; може се с препоруком употребљавати за очигледно извођење Питагориног правила у свима средњим школама, нарочито у нижим разредима, у којима се први пут изводи то правило.

4. марта 1903. г.

у Београду.

Главном Просветном Савету захваљан
на поверењу

Д-р Пет. Л. Вукићевић
професор.

Према овоме реферату г. референта Савет је одлучио: да се апарат „Нова метода и справа, којом се може наћи Питагориног поучак“ од С. Мандића може употребљавати за очигледно извођење Питагориног правила у свима средњим школама, нарочито у нижим разредима, у којима се први пут изводи то правило.

Г. д-ру Петру Л. Вукићевићу, у име хонорара за реферовање о овоме апарату, одређено је *двадесет (20) динара*.

III

Прочитани су реферати г.г. Владимира Д. Стојановића и Димитрија Ј. Путниковића о *Рачуналки* г. Ђорђа Кнежевића, учитеља из Велике Кикинде, који је молио за одобрење да се ова његова Рачуналка може употребљавати у нашим народним школама као помоћно средство при предавању рачуна.

Реферат г. Владимира Д. Стојановића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам рачуналку г. Ђорђа Кнежевића, учитеља из Велике Кикинде (Угарска). Она није онако једноставна као руска рачуналка, зато је и рад њоме сложенији него првом. Али баш тим она допуњује све оне недо-

статке који се осећају при употреби руске рачуналке у рачунској настави. На први поглед и руковање њоме изгледа тешко, али помоћу упутства сваки ће се наставник моћи лако упознати са саставом њеним и после неколико погледа моћи ће лако да је употребљује,

Од писца би требало само тражити, да у упутству поправи оне многе ортографске неправилности и да све стране изразе замени српским и оним који су већ утврђени за овај предмет у нашим школама.

Иначе, мишљења сам да би се могла употребљавати у нашим народним школама као помоћно наставно средство при предавању рачуна.

6. марта 1903. год.
Београд.

Главном Просветном Савету
понизан

Влад. Д. Стојановић,
надзорник нар. школа за град Београд.

Реферат г. Димитрија Ј. Путниковића гласи:

Главном Просветном Савету

Част ми је поднети Главном Просветном Савету своје мишљење о рачуналки г. Ђорђа Кнежевића, коју ми је Савет изволео послати на оцену писмом својим од 25. децембра пр. год. СБр. 107.

Рачуналка та била ми је позната и пре, него што ме је Просв. Савет одредио да о њој реферишем. Г. Кнежевић је своју рачуналку доносио у Школски Музеј, а приказао ју је и на прошлој учитељској скупштини нашој. И ја сам своје мишљење о тој рачуналки већ изнео у „Учитељу“ св. 6. стр. 216—221. При том мишљењу и сада остајем, те бих у овом реферату морао понављати готово оно исто, што сам већ казао једном. Да не бих то чинио, (а и немогуће ми је сад писати већи реферат, пошто сам слабог здравља и полазим из Београда на одсуство за 2 месеца), ја овде прилажем поменутому свеску „Учитеља“ и молим Савет, да на својој седници прочита оно што сам тамо казао и да то прими као моје мишљење о тој рачуналки.

Што се тиче тога, да ли се ова рачуналка може одобрити за наше основне школе, мишљења сам: да се она може одобрити и препоручити за наше основне школе.

12. јануара 1903. г.
у Београду.

Главном Просветном Савету захваћан
на поверењу

Д. Ј. Путниковић
учитељ.

Према овим рефератима г.г. референата Савет је одлучио: да се *Рачуналка* г. Ђорђа Кнежевића, учитеља из Велике Ђикинде, може препоручити за помоћно наставно средство при предавању рачуна у основним школама.

Г.г. Владимиру Д. Стојановићу и Димитрију Ј. Путниковићу, у име хонорара за реферовање о овој Рачуналки, одређено је свакоме по *петнаест (15) динара*.

IV

Прочитан је реферат г. Михаила Валтровића, професора Велике Школе у пенсији, о слици „Синђелић са својим Ресавцима на Чегру“,

коју је израдио г. Стеван Никшић и молио за одобрење, да све средње и народне школе ову његову слику могу набављати за канцеларије и учионице и да се извршен број истих слика откупи за поклањање ученицима о испиту.

Реферат г. Михаила Валтровића гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет жели, према писму своје СБр. 47 од 10. маја о. г. да чује моје мишљење о слици „Синђелић са својим Ресавцима на Чегру“, за коју г. Ст. Никшић, виши учитељ гимназије Краља Милана I, жели од Господина Министра Просвете и Црквених Послова одобрење: да је могу набављати све средње и народне школе, и да се као поклон даје ученицима о испиту.

Част ми је Главном Просветном Савету изјавити да о тој слици ово мислим:

Да похвалу заслужује намера изнесена сликом, младеж упознавати примерима јунаштва и пожртвовања; али, да се то не може рећи о цртачком извођењу те намере, јер је цртачко умење на тој слици још на доста примитивном ступњу, како у погледу општег распореда, тако и у изради појединости.

На слици нема правилне перспективе ни у предмета ни у групе бораца. У ових нема природних сразмера ни природних покрета.

Држим, да слика са оваким недостацима не може васпитавати око ученичко; но да ће му пре затупити природни осећај за правилне облике, и учинити га неосетљивим за несразмере и неприродности.

Из наведеног следи закључак: да се слика не може препоручити. — Сliku враћам Главном Просветном Савету.

14. маја 1903. г.
у Београду.

Јесам Главном Просветном Савету
вазда на услузи

Мих. Валтровић.

Према овоме реферату г. референта Савет је одлучио: да се слика „Синђелић са својим Ресавцима на Чегру“, коју је израдио г. Стеван Никшић, не може набављати за канцеларије и учионице народних и средњих школа, и да се не може поклањати ученицима о испиту.

Г. Михаилу Валтровићу у име хонорара за реферовање о овој слици, одређено је *двадесет (20) динара*.

V

Прочитан је реферат г. Димитрија Ј. Путниковића о књизи: „Преграда воћа“ од г. Благ. Д. Тодоровића, управитеља Ратарске Школе у Крајеву, који је молио за одобрење да се ова његова књига може употребљавати за поклањање ученицима основних и грађанских школа о испитима и да се препоручи за књижице истих школа.

Реферат г. Димитрија Ј. Путниковића гласи:

Главном Просветном Савету

Писмом својим од 30. марта ове год. Главни Просв. Савет изволео је тражити од мене мишљење о том: да ли се може књига „Преграда воћа“



од г. Благ. Д. Тодоровића употребити за поклањање ученицима основних и грађанских школа о испитима и да ли се може препоручити за књижнице истих школа. О тим питањима моје је мишљење ово:

До сад су ђацима грађанских и основних школа о испитима највише поклањане такве књиге, које су биле сличне читанкама, у њима је било разноврсних чланака, махом поучних причаца и песмица. Мање је било каквих другојачих књига у којима има каквих упута *за рад*, нарочито је било мало књига у којима би било упута и поука *у пољопривредном раду*, и ако је наш народ већином пољопривредник, и ако је тако велики број ђака из пољопривредног сталежа. На тај начин као да нам је тим раздавањем књига било главно само моралисање, а споредно упућивање у раду без кога се не може живети и без кога ће мало вредети сва моралисања: да не треба лагати, красти, да треба старије слушати итд.

И баш зато што смо до сад ђацима давали мало књига које дају поуке у раду, а ова књига пуна је самих таквих поука, које су корисне свакој кући (не само сеоској него и варошкој), баш зато је ова књига добро дошла за поклањање ђацима народних школа. И ако она није нарочито удешавана за ту потребу, и ако има по печег у њој што би за ђаке народних школа требало или изоставити или још популарније разложити, опет је велика већина садржине ове књиге добра, корисна и потребна ђацима основне школе и ђацима грађанске школе.

Зато мислим да се ова књига може препоручити за поклањање ђацима III и IV раз. основне школе и ђацима грађанске школе.

Исто се тако може препоручити и за књижнице поменутих школа.

Захваљујући Савету на поверењу, молим за извињење, што нисам овај реферат послао пре, као што је Савет захтевао. Књигу и писмо добио сам, кад сам болестан у постељи лежао, а и сада још нисам здрав. То је узрок што и овај реферат није опширнији.

6. маја 1903. г.

у Београду.

Д. Ј. Путниковић
учитељ.

Према овоме реферату г. референта Савет је одлучио: да се књига „Прерада воћа“ од г. Благ. Д. Тодоровића може употребљавати за поклањање ученицима грађанских и ученицима девојачких и виших женских школа о годишњим испитима и да се може набављати за књижнице народних и виших женских школа.

Г. Димитрију Ј. Путниковићу, у име хонорара за реферовање о овој књизи, одређено је *тридесет (30) динара*.

VI

Прочитани су реферати професора г.г. Николе Лазића, и д-ра Стевана М. Окановића о „Земљопису Србије и српских земаља“, за ученике и ученице IV разреда основне школе г.г. Милана Храбренивића и Владимира Т. Симића, учитеља, који су га у рукопису поднели и молили да се препоручи за ручну књигу ученицима и ученицама IV разреда основне школе.

Реферат г. Николе Лазића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам пажљиво „Земљопис Србије и Српских Земаља“ за ученике-де IV р. осн. школе, који су написали Владимир Т. Симић и Милан Храбровић, учитељи и част ми је поднети Главном Просветном Савету своје мишљење о томе уџбенику.

Земљопис има шест писаних табака са 27 картица а, према програму, обухвата: Краљевину Србију, Српске Земље и Србију на глобу. Све су три партије израђене, у главном, сразмерно: Србија заузима готово 4 писана табака, Српске Земље нешто јаче од 1½ писаног табака, а остало долази на трећи део.

Србија је израђена угледањем на остале уџбенике у IV р. осн. школе, а Српске Земље по уџбенику г. Рад. Васовића за II р. средњих школа. Према томе овај је уџбеник онакав, као и остали уџбеници тога разреда, те се од њих не одваја ни својом научном ни методском страном. У колико је у њему недостатака и научних погрешака, видеће се из овога реферата.

I Краљевина Србија

Нејасна је источна граница Србије, јер стоји да се она простире „на исток до Тимока а има и суве границе“. Према овоме би изгледало: да је Србија у главном ограничена с истока Тимоком а нешто мало сувом границом, док је ова последња далеко дужа, а Тимоком се граничи само од ушћа Безданице па до ушћа у Дунав (75,5 км.). — Да би деца боље схватила величину Србије, требало је рећи: колико се километара пружа са севера на југ, а колико са запада на исток, а не само да јој површина износи 48·300 км.²

Јужна Србија не захвата само простор између З. и Ј. Мораве и преко Ј. Мораве све до Кутине, притоке реке Нишаве. — У Западној Србији требало је истаћи *Шумадију* и *вене планине* и реке засебно описивати. — *Голија* није у Западној већ у Јужној, а *Каблар* није у Јужној већ у Западној Србији. — *Златибор* и *Власина* нису планине већ висоравни. — *Гледићске планине* не постоје; тим се именом погрешно називао планински венац, који се од Дуленског Црног Врха пружа на југ до З. Мораве, према Трстенику — Нису споменуте многе важније планине, а помињу се *Шарган* и *Бабин Зуб*. — *Сићевачка Клисура* није „код Суве Планине“. Кроз ту велику (12. км.) и најлепшу клисуру пробија се Нишава и то од Белоаланачког па до Нишког Поља. — *Момина Клисура* није између Врава и Лесковца већ од Владициног Хапа па до Грделице (30 км.).

Ниједној реци није исказано извориште и ушће, већ је то остављено ученицима да сами погоде. Како ми немамо карту Србије са које би се то могло лако видети, држим да су писци требали поменути изворе и ушћа бар најважнијим рекама. — *Рава* не утиче у В. Мораву већ у њену отоку Језаву. — *Нишава* не извире у Ст. Србији већ у Бугарској.

У Србији нема равница, које се зову: Браничево и Тимочка Равница. Тако исто нема равница око средњег тока Ј. Мораве, већ су то *поља*. — Писци су требали поменути и најнижу област у Србији, која се налази на ушћу Тимока у Дунав (35 метара).

Помињу само железничке, а требали су поменути и најважније друмске путеве који се одвајају на источну и западну страну од главне железничке пруге.

О клими и воденом талогу није ни речи казано.

При описивању округâ има много непотпуности. Нису споменуте многе важније планине, реке, области, историска и рударска места и природне реткости (*М. и В. Прераст, Потајница* и т.д.). На пр. у окружима: крајинском брџевачком и пиротском није споменуто *ниједно* историјско место.

II Српске Земље

У *Босни и Херцеговини* не постоји Мостарско Поље — већ *Мостарско Блато*. — *Баналука* је на Врбасу, а не покрај њега.

Далмација се и с југа, а не само с истока, граничи Црном Гором. У њој је, поред риболова и бродограђе, главно занимање становника *бродарство*.

У *Хрватској* долази у карет не само њена висоравац, већ и Западна Хрватска. — *Сисак* је на ушћу Купе у Саву.

Границе *Бачке* и *Баната* су нејасне и нетачне.

У *Истри* осем Срба има *Талијана* и *Словенаца*, а готово су *сви* становници католици.

Није обележена граница између *Старе Србије* и *Македоније*, те ученици неће моћи научити одакле настаје Македонија, јер је казано само да се њоме граничи Стара Србија с јужне стране. — *Дрим* не утиче у Бојану; у њу утиче само један његов рукав а други, већи, у Јадранско Море код града Леша. — *Овче Поље* је заравац а не поље, како му име казује. — *Прилеп* и *Охрид* нису у Старој Србији већ у Македонији и то Охрид на Охридском Језеру, а Прилеп у врх Битољског Поља. — *Скадар* није на Дриму, већ на Бојани. — *Скопље* није покрај већ с обе стране Вардара. — У место *Проклетија*, *Жлеб*, *Скадарско Језеро* — треба рећи: *Проклетије*, *Жлеб* и *Скадарско Блато*. У Старој Србији има и средњих школа. — У Призрену и Скопљу су *митрополиги* а не владике. — У Македонији није споменута планина *Олими* и ако је то највиша планина на Балканском Полуострву (2974 м.). Извесно и писци држе да је она у Грчкој и ако је од њене границе удаљена за 15 км.

Име *Црне Горе* погрешно је објашњено, а то баш није ни било потребно уносити у уџбеник за основне школе. Није јој казана ни величина, ни број становника и ако је то учињено код свих других земаља.

Ова друга партија, о Српским Земљама, израђена је брижљивије и потпуније од претходне партије.

III Србија на глобу

У овом трећем делу погрешно се тврди да „на земљи има воде два пута више него суве земље“, јер је познато, да на копно долази готово $\frac{1}{4}$ — 136,000.000 км² или 27% — а остало је — 374,000.000 или 73% — покривено морском овдом.

Осим ових научних има и граматичких и стилистичких погрешака, које никако не могу остати у једној школској књизи. За пример наведи ове реченице: „Од чега постаје Велика Морава? — Ко се зову рудари? — Ако је ко једин те не може да сврши на време посао... — Горњи Милановац, где је се родила Краљица Драга. — У Такову био је други устанак. — Има винограда из чијег се рода цеди вино. — Каква је граница између овога и

околинских округа? — Сви министри седе у Београду, а куће у којима су апцеларије њихове зову се министарства. — У Новом Саду је друштво, које зидаје књиге, а зове се „Матица Српска“. — Има људи који су пропутовали целу земљу (место обишли). — Земља не стоји усправно, већ је укосена“.

Приложене картице могу послужити само као скице за упознавање појединих земаља и округа, а о њиховој картографској вредности не може бити ни говора.

Мишљења сам да се овај Земљопис, пошто се претходно исправе све погрешке и пошто се окрузи потпуније обраде, може одобрити за привремени уџбеник, јер у њему поред Српских Земаља има и лепо израђених партија и у Краљевини Србији, где се говори о народу, о занимању становника, природним производима, култури итд.

15. априла 1903. год.
у Београду.

Главном Просветном Савету
понизан

Ник. В. Лазич
професор.

Реферат г. д-ра Стевана М. Окановића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам „Земљопис Србије и Српских Земаља“ за ученике IV разреда основне школе од Владимира П. Симића и Милана Храбровића, и част ми је овим поднети овај свој реферат о њему.

Остављајући стручну — географску — страну овог земљописа на страну, пошто ће о њој реферисати Савету други референт, ја се задржавам само на методској страни овога уџбеника.

За писање уџбеника постоје два главна облика: или да се *збијено и прегледно* представе *понајважније* ствари из градива прописаног наставним програмом, те да тако уџбеник буде *подсетник* учеников при утубљивању (меморирању) оног градива, које ученик ваља да *запамти* и на испиту *изложи*; или пак да буде *читанка за дотични предмет*, те да послужи као *описезно штито* после учитељевих усмених предавања. Овај земљопис, о коме ја реферујем, написан је у првом облику, а ја ћу бити слободан да изнесем овде добре и рђаве стране и једног и другог облика, те да се види, да ли је и мој суд о овом земљопису оправдан или не.

Први облик за израду уџбеника употребљава се у циљу, да се прописано градиво *научи на памет*. Отуда јака тежња за прегледом, систематичношћу, издвајањем онога, што је главно итд. — Овај облик потпуно одговара како старијем схватању задатка школног, по коме је присвајање извесне *количине знања* циљ васколике наставе, тако и старијем начину школског рада, а то је: просто саопштавање и скраћено и прегледно понављање саопштеног градива из једне овакве књиге.

Други облик — у овом случају *земљописна читанка* — не задржава се само на прегледном излагању *понајважнијих предмета*, који се само именују; она се не задржава само на излагању земљописног градива у нацрту, у контури, већ *описезно* уводи ученика на изванредан терен, пружајући му *детаљан опис* географских објеката и живот на њима с особитим обзиром на њихову *карактеристику* у сравњењу с осталим географским објектима исте врсте, и *зависност* живота, природног и људског, од њих. На тај начин, ученик не учи голе речи, нпр. сама имена планина, замислајући их често

WWW.UNILIB.RS

све на основу једне једине очигледне представе једне најближе планине, или чак и без тога, већ за свако име нове планине ствара фантазијом својом из старих представа — нову представу и о тој планини. Тиме се, као што се види, образује и нека нова *духовна садржина* у вези са сваким новим географским именом, што у првом случају не може да буде. Овако, као што је с планинама, тако је и са свима другим географским објектима. Истина за овакав рад потребно је више времена, а сем тога може се пасти у другу погрешку, а та је, да се међу детаљима изгуби целина. Али ће се ваљан радник увек лако и у овоме помоћи. Међутим, главна опасност: *вербализам у настави* (учење речи без представа о ономе, што те речи значе) тиме је потпуно избегнута.

Ну да не би изгледало, као да сам ја противник прегледа у земљописној настави, напомињем, да су ти прегледи за утубљивање предаваног градива веома потребни. Само што је за њих сасвим друго место, а не уџбеник. Ти прегледи садржавају (како у географији, тако и у другим предметима) било збијено изложу есенцију, резиме предаваног градива, било систем појмова и закона, који су задобивени на основу обраде извесне конкретне наставне грађе. Целина те конкретне грађе (методско јединство) разрађује се у школи по извесним психичким законима, по којима бива духовна асимилација новог градива, па се по том из ње издваја битна садржина или се упоређивањем с другом познатом конкретном грађом образују појмови и закони. Кад ученик и сам духовно суделујући у таквом раду под руковођењем наставничким дође до тог збијеног знања или тог система појмова и закона, онда га он, прегледно и кратко, *записује у нарочиту књижицу за тај предмет*. И та *његова* књижица, — чија је садржина продукт његовог духовног рада, — јесте његов подсетник, његов уџбеник, којиму је у толико милији, што изгледа као да је он сам писац његов и из кога га свака реч подсећа како на поједине моменте спољашње ситуације минулих предавања, тако и на оне ступење духовног рада његовог, кроз које је морао проћи, док је до тог система појмова дошао. А ово све никако није у стању да учини *туђ* преглед у једном оваквом уџбенику; велим туђ, јер није постао духовном саморађом учениковом.

Када се овако дође и до знања конкретне садржине и до издвојених карактеристика, појмова и закона, онда се приступа било иманентној репетицији (понављање у другом реду и с другог гледишта), било примени задобивених појмова и закона. И ту долази уџбеник до свога права као — *штиво*, јер се обе ове користи постизавају тим штивом, особито у земљописној настави. Само ваља још додати, да овако збијен преглед, као што је овај земљопис, не може за овај циљ продужити такво земљописно градиво, које би ученика могло *духовно ирениети* на онај терен, који се проучава, те да се на њему може слободно *оријентисати* и *кретати*, па чак такав преглед не даје ни погодно градиво за иманентну репетицију.

Из овога је јасно, да сам ја за *земљописну читанку*, а не за *овакав уџбеник земљописа*, као што је овај од Симића и Храбровића.

Па ипак ја нисам мишљења, да се овом уџбенику забрани приступ у школу с тога, што ни раније одобрени уџбеници нису ни у колико бољи од овога.

Београд, 10. маја. 1903.

Савету понизан
Др. Стеван М. Окановић
 професор Женске Учит. Школе при
 Вишој Женској Школи Краљине Драге.

WWW.UNILIB.RS Према овим рефератима г.г. референата Савет је одлучио: да се овај Земљопис, овакав какав је, не може употребљавати као уџбеник у основним школама.

Г.г. Николи Лазићу и д-ру Стевану М. Окановићу, у име хонорара за реферовање о овоме земљопису, одређено је свакоме по *двадесет и пет (25) динара*.

VII

Прочитави су реферати г.г. д-ра Миливоја Н. Јовановића и Владимира Д. Стојановића о књизи „Историска педагогика“ од г. Петра Деспотовића, управитеља Учитељске Школе у пенсији, који је молио за одобрење, да се ова његова књига може употребљавати као уџбеник у мушким и женским учитељским школама и да се препоручи за књижнице народних и средњих школи.

Реферат г. д-ра Миливоја Н. Јовановића гласи:

Главном Просветном Савету

Част ми је послати своје мишљење о делу г. П. Деспотовића „Историска Педагогика“.

С радошћу сам читао овај спис који је корисно испунио празнину у педагошкој литератури. Ово је у толико пре што је израда овога дела доиста леп пример марљивости и објективности. Исто тако налазим као добру страну овога дела и то, што је оно први покушај у нашој литератури да се да укупан преглед историске педагогике свију народа, а поглавито нашега. Сем овога у корист овога списка говори и то, што је писац водио рачуна и о културним приликама, с којима је педагошко развиће стојало у тесној вези.

Но поред свију добрих страна овога списка има извесних недостатака и мапа, које ћу, по дужности, укратко истаћи:

1, спис је преоптерећен и таквим материјалом из опште и културне историје, без кога је могло бити, јер се њиме ништа не објашњује, но, шта више, претрпава и замрачује оно што је овде главно;

2, дато је много места педагогици источних народа, те је на тај начин ушло у дело много што шта, што није било ни од какве трајне вредности и није ни у колико утицало на педагошку теорију и праксу;

3, унето је у дело сувише биографског и библиографског материјала такве врсте, какав материјал не даје ни тумачења ни подлоге за ово. Оваквог материјала налазимо много, па шта више код многих педагошких личности и не налазимо ничега другог до биографских и библиографских напомена.

4, недовољно је обрађено педагошко развиће у нашем народу под утицајем Византије, те се јасно не види борба између византиског утицаја и самониклих педагошких идеја у нашем народу. Ово се може правдати тиме, што је овај посао сам по себи тежак и што нема довољно спремног материјала. А да ће писац у другом издању поунити и ову празнину, јамчи нам одлична израда педагошког развића нашег племена под Аустроугарском.

Ово су главне замерке које сам морао учинити овом иначе одличном спису, који ће, по моме мишљењу, бити врло корисан и учитељима и ученицима Учитељске Школе.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

www.unidn Стога сам слободан изјавити, да ово дело заслужује оправдану препоруку.

17. маја 1903 г.
Београд.

С одличним поштовањем

Д-р Миливоје Н. Јовановић.

Реферат г. Владимира Д. Стојановића гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет ставио ми је у дужност да прегледам „Историјску Педагогику“ од г. Петра Деспотовића, бившег управитеља Учитељске Школе у Алексинцу, и да Савету реферујем о том да ли се она може употребљавати као уџбеник у мушким и женским учитељским школама и да ли се може препоручити за књижнице народних и средњих школа.

Ја сам извршио ту дужност и част ми је поднети Савету своје мишљење.

Дело је печатано на обичној осмини у обиму од I—XIV и 471 стране. Цела му је садржина подељена на пет делова: Предговор са Литературом и Прегледом од I до XIV стране, приступ од I—6 стране, први део: Историјска педагогика старог века од 7—83 стране, други део: Историјска педагогика средњег века од 83—146. и трећи део: Историјска педагогика новог века од 146 до 471 стране.

Оно је намењено учитељима и учитељицама српских народних школа. Зато је и овако опширно и отуда је, без сумње, писац и дао себи већу слободу у изразу. Са те стране могло би му се опростити што је у њега унео и велики део градива из културне историје, које би требало да изостане из оваког дела. Историјска педагогика — треба да издвоји васпитање из свега оног што чини културни живот једног народа и времена, па њега да нам покаже пратећи му развитак из прошлости до у саму садашњост.

У предговору г. писац вели да је у књизи „верно износио све што је сама прошлост ове науке истицала јаче на видело, чувајући се да ником не намеће ничије мишљење“. И добро би било да је г. писац остао до краја доследан овој својој тежњи. Али то није. На понеким местима ипак се истиче мање или више и субјективно мишљење пишчево. Ово је неподесно нарочито кад књига хоће да је уџбеник. У таквој књизи треба да је изнето васпитање код појединих народа и мисли о васпитању у појединих људи онаки какви су, а ученицима треба оставити да они то процењују самостално према резултатима савремене науке о васпитању, са којима их је упознала системска педагогика. Тако би се и ово педагошко дело одужио том већ познатом педагошком захтеву о саморадњи.

Па опет у овом делу има и страна, које га могу препоручити за наше школе. Тако:

I. И ако је у њему грађа изложена на начин који је за овака дела и у нас познат, а на који је у немачкој литератури велика већина дела ове врсте израђена, опет у сваком мањем одељку видимо да су појмови распоређени онако како их данас излаже системска педагогика. Истина, писац није извео ово начело кроз све делове, али овоме је узрок, без сумње, оскудница у историјским податцима. Него, и овим је грађа добила у прегледности, а ученицима ће бити олакшано да васпитне појмове појединих народа и људи у разним временима оцењују по свом знању, стеченом из системске педагогике.

II. Друга добра ствар у овоме делу јесу одељци о просветним приликама српског народа. О овима је у нас до сад врло мало писано, па и то

је било растурено. Због тога су ови одељци у школама, где се овај предмет предавао, или сасвим изостајали или веома мало обрађивани. Истина и у овом делу они нису потпуни, али опет и оволико и овако сређени и изнети у општој историјској педагогици они су за нас од вредности. То исто важи и за просветне прилике других словенских племена.

III. Добро је и што је писац у трећем делу код појединих страних педагога наводно и српска дела, која су рађена по њима или преведена, и помињао наше педагоге који су њихове присталице. Истина, писац и у овом није потпуни, али и оволико биће довољно да се ученици упознају са правцима рада наших знатнијих педагошких радника и дела и да се могу слободно одлучивати за један или други правац.

IV. Писац се при изради служно веродостојним делима из наше, руске, чешке и немачке литературе, а то даје јемства да је садржина истинита и да нема већих стварних грешака. Има их неколико омањих, које су очевидно учињене приликом преписивања или печатања, али ученици ће их моћи лако поправити уз помоћ наставникову.

V. Дело је написано лако и разумљиво тако да га и нестручни могу читати са интересовањем. — Добро је било да је овако великом делу додат на крају и регистар.

VI. Најзад, кад се узме у обзир да данас ученици учитељских школа, који овај предмет уче, и немају никакве ручне књиге за њега, и да се велики део времена утроши на диктовање, писање и преписивање истог, то ће ова књига и у том погледу бити од велике добити за школу и рад у њој. Све што је у њој сувишно за ученике лако ће се моћи изоставити.

Према свему мишљења сам, да се ова књига може употребљавати као привремени уџбеник у мушким и женским учитељским школама, и да се може препоручити за књижнице народних и средњих школа.

6. марта 1903. г.

Београд.

Главном Просветном Савету
понизан

Влад. Д. Стојановић
школски надзорник за град Београд.

Према овим рефератима г.г. референата Савет је одлучио: да се књига „Историјска педагогика“ г. Петра Деспотовића може употребљавати као привремени уџбеник у учитељским школама и да се може набављати за књижнице народних и средњих школа.

Г.г. д-ру Миливоју Н. Јовановићу и Владимиру Д. Стојановићу, у име хонорара за реферовање о овој књизи, одређено је свакоме по *тридесет (30) динара*.

VIII

Прочитани су реферати г.г. Момчила Иванића и Гаврила Јовановића, професора, о делу: „Српско народно песништво, у прегледу и избору“ од проф. Милутина К. Драгутиновића, који га је у рукопису поднео и молио за одобрење да се може употребљавати као уџбеник за српски језик у V разреду гимназије.

Реферат г. М. Иванића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам „Српско народно песништво у прегледу и избору. Ручна књига за V разред гимназиског одсека према разним писцима саставио М. К. Драгутиновић професор гимназије...“

На први поглед ова „ручна књига“ већ у рукопису упада у очи својом огромношћу. Кад се преброји број страна (јер нису у вези на рукопису обележене), види се да их има 675, а то износи 168 омањих рукописних табака. С тога, ако узмемо да би 4 овака рукописна табакa изнеда 1 штампан, онда би штампаних табака било у најмању руку 40—45.

Оволика књига може се разумети из онога, како сам г. Драгутиновић каже да ју је саставио, а то се налази у његову предговору к овој књизи. Ту тврди, да је то учинио према садашњем програму за српски језик у V разреду. За тај програм, како у овом тако и у осталим разредима, вели да је састављен по начелима у његовој расправи, од које два отиска прилаже овом рукопису.

Ако то све стоји тако, онда се у начелу не може говорити против правца, којег се држао при састављању ове књиге, кад ју је радио по програму, који је, ма и привремено утврђен у Главном Просветном Савету и одобрен од г. министра просвете. Може, дакле, бити речи само о извођењу појединих делова овога уџбеника према томе програму и њихову саставу у целину, а не и о начелу, по којем је он рађен.

Али, ипак, да бих Главном Просветном Савету објаснио узрок, са којег је овај уџбеник изашао оволико велики — и ако још не обухвата све што се по садашњем програму има прећи у V. разреду, јер он тражи и знање старог словенског и српскословенског језика, а то не обухвата овај уџбеник — морам се дотаћи и начела по којем је он састављен. То се најбоље види из разлике пређашњег и садашњег програма предавања овога предмета у гимназији у опште.

По пређашњем програму, истицало се на прво место теоријско и историјско знање српског језика и књижевности, а књижевна садржина долазила је на друго место, тек примерима да потврди оно, што је, у ужем или краћем обиму, излагано као наука систематисана (граматика српског језика у I.—IV. раз. и старог словенског, и књижевна теорија у V.—VI.) или историјска (историја српске књижевности у VII. и VIII.). И ако је могло бити изузетака, ипак је оно, што је и самим програмом истицано на прво место, као главно, преоблађивало у предавањима српскога језика, а на друго — и у програму тек при крају, у неколико врста, поменуто више као добра жеља — освртало се колико се могло и хтело, и стајало је управо до воље и увиђавности наставника. Што је то тако било два су главна узрока: један је долазио од угледа на програм матерњег језика у гимназијама, које су биле прегледаоница и узор српској, одмах при њеном заснивању, па и у даљем развоју, — а други је долазио од прилика, у којима се налазила научна обрада српскога и старог словенскога језика, и књижевности на њима.

Али гимназије на западу далеко су оставиле за собом негдашње теорисање, систематско и историјско учење језика и књижевности, које је било упућено само разуму; оне су све више почеле обраћати пажњу на неговање осећања и воље, на буђење естетичких и, особито, етичких интереса садржином језиковне и књижевне наставе. Тако је оно, што пређе беше споредно и долажаше на друго место, све више истицано као главно на прво место. Наравно, да је то у западним гимназијама било лакше извести него у нашим;

У Србу западне књижевности имале да прикажу најсавршеније облике свих књижевних врста, које у прошлости које у садашњости, а српска књижевност често не може све то да покаже ни у добрим преводима. Стога је, нарочито у старијим српским гимназијским разредима много лакше било предавати теорију и историју књижевности, служећи се теоријским, краћим или дужим, изводима и упутствима из туђих писаца и научним, историјским резултатима српских и словенских научника, — него књижевност, теорију и историју њену учити на самим књижевним делима и кроз њих. За то је и успех у предавању српскога језика у опште, а особито књижевности, био недовољно плодан; није дубоко сезао у срце и душу васпитаника, већ се само, често врло површно, дотицао умља њихова, остављајући на њему површне и лако пролазне трагове и утицаје.

Крајње је, дакле, време било, да се прекине са досадашњим правцем предавања матерњег језика и у српским гимназијама и да се упути рационалнијим и реалнијим путем. На тај пут упућује, управо заповеда, да се њим иде, садашњи привремени програм. Њега се, као што је напред поменуто, са свим природно, држао и г. Драгутиновић при изради овога уџбеника, као један од сарадника на том програму.

Према томе, остаје нам да видимо: како је то изведено у овом уџбенику за V. разред.

То се, пак, може видети, како из делова, из којих је састављен овај уџбеник, тако и из појединости, којима су ови делови испуњени.

У главном се у овом уџбенику налазе изложена три дела: 1. књижевна теорија, нарочито обзиром на народне умотворине (естетична дисциплина); 2. књижевно историјска разматрања народних умотворина и писане књижевности, у колико она долази у везу са усменом; и 3. читаначки део, примери књижевних облика, често врло много, народних умотворина. У кратко, овај је уџбеник обухватио: велики део негдашњих „Литерарних облика“, први део историје српске књижевности (о народним умотворинама и старој, српско-словенској књижевности, о апокрифима итд.) и штиво примера, који иду као потврда предње две дисциплине. То је, дакле, без мало (управо без драме), све што се некад учило у V. и VI. разреду под именом „Литерарних облика“ и велики део онога, што се у VII. разреду учило под именом „Историје српске књижевности“. А кад се не сметне с ума, да се осим тога у V. разреду, коме је намењен овај уџбеник, мора учити, ма и у најкраћем обиму стари словенски језик, који се некад учио у V. и VI. разреду, — онда се види, како је огромно, а ја бих рекао, управо несавладљиво наставно градиво овога предмета у том разреду.

Без старог словенског, дакле, све то обухватио је овај уџбеник у овим главама: I. Народна и уметничка књижевност. II. Песништво и његове особине. III. Песнички облици. Спољашња страна српског народног песништва. IV. Српски стил. V. Обрти у речима. VI. Обрти у мислима. VII. Размер српских народних песама. Унутрашња страна српског народног песништва. VIII. Српске народне умотворине под утицајем источних и црквених прича. IX. Српске народне умотворине под утицајем тајне и богомилске књижевности. Народне приповетке. X. Увод у народне приповетке. XI. Народне гатке. XII. Народне приче. XIII. Народне причеце. XIV. Народне басне. XV. Народне каже. XVI. Народне пословице. XVII. Народне загонетке и италице. — Народне песме. XVIII. Увод у народне песме. XIX. Особине епског певања. XX. Постапак српских народних епских песама. XXI. Бугарштице. XXII. Гусларске песме. — Прво коло, песме о Немањинима. — Друго коло,

песме о борби између Срба и Турака: 1. круг: косовске песме. 2. круг: песме о Марку Краљевићу. 3. круг: песме о српским деспотима. 4. круг: песме хајдучке и ускочке. 5. круг: песме пригорске и херцеговачке. 6. песме о новом устанку. — Треће коло, песме Срба мухамедоваца. Четврто коло, гатачке песме. — Пето коло, песме из живота. — Шесто коло, побожне песме. — Глава XXIII. Српска народна лирика: 1. Праве лирске песме. 2. Елегијске песме. 3. Дијаложке песме. 4. Симболистичне песме. 5. Песме о васељени. 6. Обичајне песме: лазаричке, ускршње, краљичке, сватовске, тужбалице, седељачке. 7. Жетелачке песме. 8. Играчке песме. 9. Шаљиве песме. 10. Различне народне лирске песме. — XXIV. Морална страна српског народног песништва. XXV. Српско народно песништво и нова књижевност српска.

О тим деловима, главама и њиховој обради имам ово да кажем:

1. Уопште, да су на појединим местима неизрађени, као што то и сâм г. Драгутиновић мистимице напомиње. То се види из ових његових исказа: „Унећу примере“ [за месне пословице], „нисам стигао преписати примере“ [за народне узречице]. Још се више то види по појединим празним местима, која је нарочито оставио, да доцније испуни. Тако о деоби српских народних песама (XVIII. 6.) говори само, да се деле на епске и лирске, оставивши очигледно, да ту празнину доцније испуни.

2. Ако народно песништво чини засебну целину, онда га ипак није требало толико мешати са уметничким, колико је то чинио г. Драгутиновић; јер, ако се ово буде и засебно разрађивало, онда добар део тога мора изостати на свом месту, а овде чини само непотребан терет. Што, пак, г. Драгутиновић мисли, да ће „уметничке песме добро стајати у овој школској књизи, како би се у њима поредиле особине и оценила вредност народног песништва“ — неће имати право; јер поређење само онда може бити плодно, кад се оба поређена предмета знају темељно, а не разноврснији и развијенији, као што је уметничко песништво, кад се, поређења ради, тек узгред помиње и истиче.

3. Отуда долази, да се г. Драгутиновићу омакне може бити случајно, те тврди за српску уметничку лирику, да су је „врло унапредили Јов. Илић, Ђ. Јакшић, Ј. Јовановић Змај, Стеван Влад. Каћански,“ а не помиње имена П. П. Његоша и Бранка, за које је утврђено у историји српске књижевности, да су први, у опште, подигли на савремену висину српску уметничку поезију, а лирици, на по се, дали основ, на којем се она даље развијала радом песника, чија имена истиче. Ако, пак, то није случајно, него г. Драгутиновић мисли, да има право, што не помиње тих крупних имена у овој књизи школи намењеној, онда је то, према досадашњој српској књижевно-историјској науци јерес, за коју се треба борити и бранити, а не другом месту, а не овако уносити је у школску књигу, која треба да садржи научним испитивањем утврђене истине.

4. Исто тако није тачно ово тврђење, да „сваки писац труди се, да себи створи свој стил, свој начин писања, који ће бити различан од туђега стила“ (IV. 1.). То је исто тако речено, као кад би се рекло, да се сваки човек труди, да му буде различан ход од других људи, а не: да разлика у ходу долази од многих узрока, међу којима је на првом месту природа састава тела појединих људи.

5. За саму тачност, као општу особину стилску, *пошто сâм није навео ни једног примера*, вели, нема сумње, ученицима: „Нађите примере за тач-

¹ Ја истичем, како ово тако и све даље, што буде истакнуто.

ност из народних приповедака и песама“ (IV. 17.). Ако не мисли и сâм бар неколико најјаснијих примера накнадно навести ради угледа, онда донста нема права то тражити од ученика.

6. Говорећи о одређености, каже: „Српски *певач* или *приповедач* казује само оно што је потребно, да би мисао била разумљива“ (IV. 8⁶), а одмах за тим у другом одсеку вели: „Да би мисли биле што боље одређене *писац* употребљава одређенице...“ (Тамо). Једини пример, пак, који наводи као потврду и углед одређености из *народне* је *песме*. Дакле: прво „певач или приповедач,“ па одмах за тим „писац“ и на послетку *једини* пример из народне песме! Све то иде најмање у прилог тачности, о којој говори у одељку пред овим.

7. Још мање тој стилској врлини иде у прилог оваква одредба периоде: „Периода је велика *мисао* састављена из неколико других, мањих мисли, чије је значење везано за последњу заједничку и главну мисао“, IV. 12. То је исто тако тачно, као кад би се казало, да је слика некога човека сам тај човек.

8. Нејасно је: „Много има загонетака, у којима *одгонетки* не одговара *именица*. Овакве загонетке миле су народу, јер су лаке, удобне: *загонетач* не мора мислити, шта ће рећи место оне ствари, која се има погодити.“ (XVII. 2”).

9. Несвршена је мисао у овој одредби: „Упоредност, паралелизам: делови двеју или више реченица иду тако један за другим, да *једнаки делови једне и друге реченице*“ Шта?

10. Незгодан је и не може остати назив за апокрифне (забрањене) списе: „тајна дела.“

11. Што се тиче читаначког градива, у опште је сувише прича, особито шаљивих и кратких, какâ ит.д. Ту се тако далеко иде, да је важи „Како је постала прва у Поточанима“ варијанат „Грда и Мрља.“

12. За неке, пак нар. умотворине у којима је врло провидна алузија на телесно (полно) осећање и на оно, на телу људском, што то изазива, мишљена сам, да не би требало да уђу у уџбеник, намењен ученицима V. разреда гимназије. Тога има особито међу народним лирским песмама.

И ако је г. Драгутиновић тежио, да главну мисао садашњег програма за Српски језик оствари и овим уџбеником, ипак није успео, да отклони сувишно, дакле и бесплодно, теорисање старог правца, што се може видети особито у стилстичком делу, нити је у читаначком делу увек наводио оне примере, који су најбољи и најпотребнији представници књижевних врста и облика, него је по негде, без оправданог разлога, гомилом претрпао један или два јасна књижевна представника.

С тога, овај уџбеник није испао као органска целина, која ће помоћи да се једна јасно одређена сврха оствари, давши ученицима прва и најпотребнија књижевна знања на примерима из српских народних умотворина. Напротив, то је механички састав, као што напред поменух, књижевне теорије и историје, и читанке народних и уметничких умотвора. Отуда је неминуовно наступио књижевни баласт, који по најповршнијем рачунању оброче до близу 50 штампаних табака, и то без старословенскога дела. А то је јасно, да се све ово градиво или не може савладати или се мора површно прелазити.

Резултат би, према томе, био онакав, какав је и од старог, сад анатемисаног правца, само што би са још већим страхом и материјалним жртвама

ученици узимали у руке ову књигу, него што су пређе Ђорђевићеву Теорију књижевности и уз њу читанку или коју другу књигу.

А колико је потребно, да из овог уџбеника изостане све, што је сувишно, те смета јасном погледу на предмет, толико је — и потпуна оних празнина, које или сâм г. Драгутиновић наговешћује или ћутећи прелази преко њих.

Не може се, пак, ни замислити толико писање и преписивање и исписивање без омашака стварних и формалних, од којих сам неке напред истакао; али и оне су довољне, да се из њих види, како треба г. Драгутиновић још једном најљубиво да преради овај уџбеник.

Та прерада треба да се тиче и избора најпотребнијег и теорјско-историјског и читаначког књижевног градива, као и донуне очигледних празнина и отклањања стварних формалних омашака.

Кад све то учини г. Драгутиновић, онда ће, по мом мишљењу и Главни Просветни Савет моћи одлучити, да његов уџбеник буде примљен.

Априла 1903. год.
у Београду.

Захвалан на поверењу
Момчило Иванић
редовни члан Га. Пр. Савета

Реферат г. Гаврила Јовановића гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет, уз своје писмо од 31 марта ов. године, изводео ми је послати на преглед рукопис, који има назив „Српско народно песништво у прегледу и избору. Ручна књига за V р. гимназискога одсека.“ Саоставио М. К. Драгутиновић, професор. —

Прегледао сам овај састав, и о томе учтиво извештавам Главни Просветни Савет.

Писац овога рукописа у уводу вели: „Главна намера овога рада јесте, да се основи књижевне наставе доведу у везу са Српским народним песништвом.“ Јер „у српској гимназији српско народно песништво треба да буде основ књижевне наставе“.

Без сумње да је ова тежња похвална, ма да није тако нова како се писцу чини. Јер је још пре 50 и више година, нешто Суботић а нарочито Ђ. Малетић почео доводити у везу основе књижевне наставе са народним песништвом. Истина, то су били само лени почеци; требало је у томе правцу и даље отићи, т.ј. дати народној литератури што више места у средњој школи, е да би се тиме постигло, прво: боље разумевање књижевне теорије у опште, а друго и остварење оног највишег позива у српском образовању, а то је: да настава буде у срп. народном духу који је за сада још најпотпуније изражен у народним умотворинама. —

И ако се са српског гледишта не може зажелети бољи циљ школској књизи у нашим гимназијама, нарочито за српски језик — ипак, нити се сме нити се може, при писању оваквих школских књига, заборављати да оне морају бити изражене, не само према обзирима патриотским и педагошким, већ и према резултатима извесне науке. — Дакле идеална је тежња школских књига ове врсте да у њима по могућству буду задовољена сва три напред речена обзира. Како је то у овом рукопису изведено саопштићу мало доцније, а пре тога сматрам да је потребно рећи неколико речи ради извесног објашњења. —

WWW.UNILIB.RS За сада ученици V р. гимназије имају ручну књигу за Стил, Прозу и Поезију — дело П. Борђевића, које је према извесном критеријуму врло марљиво израђено а једина му је мана што нема примера за поезију и прозу књижевну. Овај недостатак у неколико подмирује Зборник Ј. Максимовића — велим само у неколико, јер та књига има доста и својих невоља због којих не може да буде школска у пуном смислу те речи. Али још већу оскудицу трпе ученици V р. у томе, што немају никакве ручне књиге за усмену књижевност. Све те недостатке тежи да подмири овај Драгутиновићев рукопис, тим пре, што је професор Драгутиновић — како сам вели — дао и целу идеју за садашњи програм срп. језика у V р. гимназије. — Држим да је било потребно све ово напоменути пре извештаја о овом рукопису. —

I

Драгутиновићев рукопис, као што смо видели, има назив „Српско народно песништво у прегледу и избору“, и без сваке сумње под таквим именом не може се шта друго ни замислити до изабране народне песме, и прегледане према науци о песништву. Тако би требало да буде. Али, кад се састав до краја прочита и прегледа, видеће се да је под тим именом скупљена веома хетерогена садржина, којој тај назив врло мало одговара. А да је тако, то се може и овде са неколико речи приказати. Рукопис без увода има 25 свезака или глава; и само у последњих 8. св. реч је о нар. песништву, а у претходних 17 свезака — дакле у прве $\frac{2}{3}$ свеса — расправља се о сасвим другом предмету. Јер одмах од прве свеске па у свих 9 по реду изложена је у главном теорија о стилу и поезији са примерима узетим скоро искључиво из дела уметничких: Јов. Илића, Драгашевића, Јакшића, Каћанског, Змаја, А. Лазаревића, А. Костића и других. После тога, све до 17-те св. опширно се излаже о пословицама, заговеткама и причама — па тек у завршетку овога рукописа — у 8 свезака дат је преглед срп. народног песништва. И према овакој размери која је дата у овом рукопису народним песмама држим да је писац био и сувише слободан кад је овоме саставу дао име „Српско народно песништво у прегледу и избору.“

Ово је прва од већих погрешака у овом рукопису, а она би се могла лако поправити тиме, што би се нашло zgodније име за овај састав.

После те погрешке што име не одговара садржини, писац је учинио још једну врло оригиналну и врло судбоносну погрешку по своје дело: он је, из непознатих разлога, покушао да од поетике, стилистике и усмене књижевности створи једну органичну целину. А то значи, другим речима, уништење поетике, стилистике и усмене књижевности као засебних дисциплина. Као што се види мало чудноват покушај, личи на она литерарна и научна предузећа пре 20—30 година, којима се ишло на уништење естетике. Писац је требао да у предговору отворено изјави да је предузео посве оригиналан посао, јер тога нема ни у оних страних писаца на које се позива. Само колико се сећам — у Хрвата има нешто слично Драгутиновићеву предузећу: они су поетику, стилистику и књижевност назвали хрватска читања. Али ни хрватски писци нису покушавали да од поетике, стилистике и књижевности саставе нову дисциплину, јер је то по науци апсолутно немогуће. И за доказ те немогућности навешћу само неколико примера из овога рукописа, па да се види како садржина овога састава не стоји у природној и органичној целини — а то мора бити у свакој доброј и нарочито школској књизи. Тако, на пр., у I св. реч је о народној књижевности, а ученицима није пре тога дат појам у опште о књижевности па ма каква она била. За тим се говори

како стоје народне умотворине према уметничким, а напред није речено шта су то литерарне уметничке творевине с којима сад треба упоредити народне. У истој свесци после кратког говора о гусларима, о срп. робовању даје се један опширан преглед — како писац вели — српског или хрватског говора; па за тим чланак: шта је била песма срп. народу и о респекту народном према гуслару и приповедачу. И после овога излагања ко не би рекао да се је ушло у преглед народне усмене књижевности, јер ово све доведе искључиво се односи на срп. народну литературу. Али одмах после овог увода у народну усмену књижевност изложена је наука о Поезији и Стилу, а то значи да оно напред са овим чини једну целину; да је и то погрешка не треба да доказујем.

Пошто је завршен преглед теорије о поезији и стилу, онда је у VII св. изнето потребно знање о стиховима народних песама и после тога било је са свим природно да се одмах пређе на приказ садржине народне поезије, кад су ученици упознати са стихом и ритмом који се појављује у народном песништву. Тај природни ред напуштен је, па се у 12 свезака приказују прво разне теорије о усменој књижевности и излаже садржина народних прича, пословица и загонетака — па тек при завршетку рукописа даје се преглед и народног песништва. Да и овакав распоред у излагању народне литературе неваља, држим не треба ни доказивати. Методичка је погрешка што се после речи о стиховима нар. песама није прешло и на њихову садржину, већ се то чини после огромне паузе од 12 свезака. А литерарна је погрешка што су народне песме стављене на последње место у прегледу врста народне литературе. А то значи да је у овом прегледу народне књижевности стављено на прво место оно што је у ствари споредно. Мени су бар потпуно непознати разлози који допуштају да се ученицима виших разреда прво прикажу народне загонетке па тек песме!

И после ово неколико напомена о погрешну распореду грађе у овој композицији, мислим да се са свим јасно види да писац није успео створити од поетике, стилистике и усмене књижевности неку засебну целину, чији би делови били у извесној логичној вези. Место тога овај нам рукопис представља мање више неку механичку мешавину од партија поменутих наука. —

Ово је друга и највећа погрешка у овом рукопису. Због те погрешке овај састав собом не представља никакву целину у којој је изражена извесна идеја. И зато се овај рукопис, овако како је сложен, не може сматрати да је поетика и стилистика, па ни чиста наука о усменој књижевности: нити је систематизирана читанка, ни хрестоматија — већ некакав оглед свега тога уједно. —

Трећа је погрешка овога састава што у свему не одговара програму српског језика у V р. гимназија. Напомињем само већа одступања: у рукопису је дат преглед и драмског песништва у истој мери као што је српског и лрског, а међутим то се песништво по програму изучава у VI р. Тако исто и сувише исцрпно говорено је о нар. умотворинама; а преглед таквога размера програм предвиђа за VII р. —

II

После ових приговора на целину састава износим Савету и своје напомене о појединим местима у овом рукопису. —

Држим да су у I глави недовољно објашњене речи: умотворине и књижевност, нити је постављена разлика између народне и уметничке књижев-

www.uninosteti. Требало је потпуније одговорити зашто нар. гуслари и приповедачи немају оригиналности у своме раду. Тако исто требало је јасније рећи о улози личности пишчеве у уметничкој књижевности. Такође у овој I гл. требало је бар са неколико речи приказати најважније особине патријархалног живота, јер се без тога тешко могу разумети многа места у нашој усменој књижевности. У овој глави није мала погрешка ни оно место где се упућују ученици да наш језик зову српски или хрватски. — Исто тако мислим да треба скратити оно детаљно излагање разних грана срп. усменог говора, па мало више дати приказа о развитку срп. литерарног говора.

У II глави требало је пре говора о песништву и његовим врстама — показати на примерима, шта је естетично и морално и радњу маште. У томе одељку није јасно речено у којим случајевима поезија надмашује друге уметности. — Види се да је ова глава израђена према извесној француској књизи коју и писац помиње, и није требало од ње много одступати. У тој су књизи тачно именоване особине које има сваки литератор, а које опет само песници. Ваљда због одступања у овом рукопису не види се она тачност која је у француском тексту. —

У III глави излажу се поетски облици по начину какав је узет у француским поетикама, али има доста угледања и на Немце. Зато што је ово највећа и најважнија глава у овом рукопису не могу преко ње прећи без мало веће напомене.

Колико је мени познато све досадашње знање о песништву утврђено је у првом реду на делима великих песника. Изгледа да Драгутиновић не мисли као ја, јер је у уводу рекао да овај његов рукопис тежи да српско народно а не уметничко песништво буде полазна тачка при изучавању поетских облика. Зато је ваљда и дао име рукопису Српско народно песништво у избору и прегледу. И са свим је било логично да се у овој глави види како се сви или већина поетских облика могу приказати на примерима из народног песништва. Али изгледа да је Драгутиновић тек кад је пришао изради ове главе видео да срп. народно песништво има сразмерно мало, потпуно изведених, поетских облика, па онда ударно у са свим другу крајност: и онде где се могао служити примерима из народног песништва није их узимао — само једно два примера за баладу и романцу. Дакле, сва теорија о песништву у овом рукопису изведена је на примерима из дела наших и страних аутора. Па зашто је напред речено да ће у овоме бити полазна тачка срп. народног песништва? Ја овде писца никако не разумем. После онако звучних напомена како ће народно песништво служити за полазну тачку у теорији поетских облика писац не наводи за пример ни једну песму лирску и епску. Морам рећи да у томе боље стоје Малетићеви Примери од пре 50 година, јер тамо има бар неколико примера из народне лирике и епа. Нарочито се Драгутиновић у овом случају огрешко о срп. нар. епске песме, јер су оне толико развијене да могу послужити бар за пример обичне епске песме. —

Када се је састављач решио да приказује епске и лирске облике, искључиво на уметничком песништву, онда како је могао изоставити преглед епске и лирске дидактике, јер то значи не дати упута за читање великог дела поезије на пр. Ненадовићеве, Његошове и других наших песника дидактора и филозофа. — У овој глави нема речи: ни о поетској приповетци, легенди, пародији и травестији, идили, сатири, уметничкој басни, параболу, парамитији, гноми, епиграму, дитирамбу, хероиди ит.д. Све су то важни облици и без њих је непотпуно знање епског и лирског песништва. А то све, мислим, јасно наговештава како су потребне многе допуне и исправке у овој III глави. —

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

При прегледу ове главе опазио сам још једну омашку, можда случајно учињену: у овом прегледу песништва није узет ни један пример из Бранка, Његоша, Прерадовића и Мажуранића. —

У IV, V и VI глави реч је о стиду. Ова је партија такође израђена према француским и немачким стилистикима, те је ваљада због тога изашла доста непрегледна. — У VII глави могло је о ритму бити јасније. О глави VIII и IX говорио сам у првом делу овога извештаја. Глава XI по себи је добра, али мислим, да њеној садржини треба дати име *гатке*. У глави XII требало је дати примере за све врсте. У XIII глави реч је о нар. хумору, па је требало што рећи у опште о хумору, и још треба да се даду примери за сваки одељак. У XIV глави није речено како стоје басне према причама о животињама. — У XV глави састављач вели да су све каже постале од гатке, а то чини ми се није у свему тачно, као ни оно тврђење: да у нар. литератури има трансформације само од гатке кажи, јер је то општа појава у нар. књижевности — и њу је требало приказати. Овде је требало изнети да основа садржинā нар. књижевности може бити двојака: реална и фиктивна. —

Народне пословице изложене су у XVI глави, и доста опширно. Чини ми се да не треба пословице делити на врсте на онај начин, т.ј. по важним речима у пословици, јер њих може бити врло много и у разном смислу. Отуда је погрешка што се у овом рукопису на пр. пословица: робом никад, а гробом никад, назива историском; или звати пословицу хришћанском само зато што се у њој помиње Бог, држим да је и то погрешка. Требало је узети важније моменте из живота и по њима поделити на врсте. И приказ загонетака у XVII глави треба да је краћи. У XVIII глави врло се опширно говори о помињању нар. песама у давнини и о њиховим издањима. Том резонувању право је место у VII разреду, а никако у V. Место тога овде је требало рећи како је Вук делно народне песме.

О глави XIX ставићу ове напомене:

Није у свакој епској песми знаменит догађај: Изазивање племенитости није само особина епског песништва. Треба ученицима не само рећи већ и приказати у чем је епско јединство, величанственост и објективност. Да у делу буде целине опште је правило свију уметничких производа, а не само епског песништва. Не само у епу него и другим врстама песништва тражи се онолико лица колико треба. Личности могу бити главне или споредне, а не зна се шта је кад се каже: опште и посебне (Ни сам писац нема прида за посебну личност). У свакој епској песми лица не морају имати једнаке особине. Стил епске песме недовољно је приказан кад се рекне: „Песник прича топло и достојанствено; он употребљава све лепоте стиховорства и развија све богатство своје маште“. То је тако у опште речено да се може применити на сваку врсту песништва. Требало је у примерима показати особине епског стила. —

Напомене за главу XX: Држим није тачно речено да се у Срба јавио дар за епску песму нарочито у новој отаџбини. Место тога боље је рећи, да честе борбе у новој отаџбини дадоше много материјала за епско певање. Колико су певачи били оригинални по грађи и укусу не може се оценити док се не приважу особине патријархалнога човека и живота. — Могло би се јасније рећи што је остало мало песама из доба Немањића. — Не само да има неких прича, које имају исту или сличну садржину са епском песмом, већ се може рећи да се у нар. епским песмама мање више налазе сви предмети који се и у причи обрађују. — Нар. епску песму прост свет разумева

Овако не само због њена проста облика, већ нарочито због тога што се у нар. епској песми приказује народно предање, свакоме Србину у напред познато. — О немању епопеје може се проћи и са краћим излагањем. Ученицима је потребно да знају разлике између бугарштица и гусларских песама: ваља изоставити одлучно тврђење да су бугарштице старије, јер је то само претпоставка. —

У глави XXI требало је приказати песме десетерачне, јер се на њих понајпре односи она теорија о нар. епском песништву из XVIII, XIX и XX главе. — У XXII глави реч је о гусларским песмама. Прво се износе неких 12 особина тих песама, али се ни једна на примеру не показује. Држим да неваља извештај број песама називати гомилом. У наведеним примерима узето је мало из времена Немањића, па ни оно мало није од Вука већ од Јастребова. Мислим да у једно коло песама не могу доћи песме с предметом из наше историје пре потпуне пропасти свију срп. држава са оним (песмама) којима је предмет из времена срп. робовања и устанка за ослобођење. —

Погрешно је у излагању стављати песме о Краљевићу Марку после оних о косовском боју. Ту је требало показати и неке разлике између песама о Марку и оних о Косову и том би се приликом видело откуд онолике противречности у карактеру Маркову. На песмама о Марку има да се примени и теорија митофилска. — Па и Песме о Марку требало је извесним редом приказати. — У кругу песама о боју на Косову главно је догађај, „Кад је српско пропало царство,“ а од лица честити кнез, а највећи јунак Обилић, а његов негатив Бранковић!! — Није требало онолико говорити о славању косовских песама са историјом. — Држим да није са свим тачно тврђење да су косовске песме постале од приповедака, већ је боље рећи од предања, а ту има разлике. — Да су боље уочени важнији моменти гусларске песме, могле би се поделити на мање колâ и кругова, а тиме би се ученику олакшало. Па и поред оволико колâ и кругова не зна се где да се стави на пр. песма: Ко крсно име слави оному и помаже. —

У XXIII глави приказано је нар. лирско песништво. На ту главу могу се дати ове напомене: —

Ученици у V р. читају и примере уметничког песништва, па је требало рећи како стоји наша народна лирика према уметничкој. Још је требало извести упоређење нар. епа и лирике, да ученици виде које нам је песништво развијеније. Место свега тога писац у чланку „Народна лирска песма“ — вели: „Песма је излив одушевљена осећања. За песму се не тражи особито образовање, те њу саставља и прост народ.“ Мислим да оволико није довољно.

У одељку „О чем певају српске народне лирске песме,“ могло би се очекивати да је ту истакнут предмет са свим јасно, па да се зна по чему дели лирске песме у 10 одељака. И због тога је држим појавила се извесна нејасност и непотпуност. На пр. у предговору ка лирици вели се да има највише љубавних песама, а доцније за њих нема ни једног одељка ни примера; а обрнуто напред није било речено шта је права лирска песма — и за њих се доцније ствара нарочит одељак под именом: праве лирске песме. —

Требало је рећи зашто се одступило од Вукове поделе нар. лирских песама. Зар је боље рећи песме о васељени, а не митолошке како их Вук назива? Па могло би се проћи и без нарочитог одељка за песме симболичке. Није требало отварати нарочит одељак — *елегиске*, кад се пева о љубавном

неуспеху. Назване су дијалošке оне лирске песме где се говори у дијалогу о љубавној симпатији или антипатији; онда је остале без дијалога требало назвати монолошке. А мени се чини да се тиме ствар заплеће и треба изоставити назив дијалoшка. Нема прида за религиозну лирику ни за ону коју Вук зове — слепачка,

Глава XXIV има назив: „*морална страна српског народног песништва.*“

Под оваквим називом у једној школској књизи за науку о песништву мислим требало је ученику да се прикаже како је народни певач обрађивао разне етичне моменте. На пр. онај дивни морал у лепој песми кад Југовићи оставише сестру, царицу Милицу саму у Крушевцу да им се не рече: е не смјеше за крст часни крвцу прољевати, и за вјеру с браћом умријети; или оно кад Јевросима мајка вели Марку: Немој, сине, говорити криво — ни по бабу ни по стричевима — већ по правди Бога истинoга — ит.д. Из таквих примера са објашњењем тек ће ученик видети како је силан морал кад се казује овако леним стиховима. И место оваквих приказа Драгутиновић изводи моралне поуке из народног песништва. Разуме се, да и тај посао није без своје вредности — али му није право место у уџбенику за поезију. —

У истој глави говори се, да за онај дивни морал народних песама имамо највише да захвалимо цркви. Мени се чини да је ово и сувише речено, кад се зна колико опет црква има за своје одржање да захвали извесним особинама нашега народа. Па као што се види ово је једно од оних питања око којих се може отворити полемика, па га у овом облику не би требало оставити у једној школској књизи.

Место тога држим требало је изводити закључке о естетичном укусу нашег народа, о лепоти језика народних песама, о стилу, о извесној народној интелигенцији и таленту који се у песмама огледа.

Глава XXV има назив: „Српско народно песништво и нова књижевност.“ Ово је требало кратко рећи или са свим изоставити, јер је томе право место у VII р. где је реч о Вуку.

III

После ових напомена о детаљима садржине било би потребно да се изјасним о језику и стилу овога састава, а тако исто и о укусу који се огледа у примерима узетим из нар. и уметничког песништва. Али то писам учинио из разлога што предлажем измене у целини и у појединостима, па ће држим, том приликом моћи и сам писац учинити извесне исправке, које су могле и нехотично постати. Једино од овога не могу пропустити а да не поменем, а то је, да је стил врло често емфатичан. —

На завршетку сматрам за потребно рећи, да овај мој реферат не би био потпуан, кад не бих поменуо да се у овом рукопису, који је знатно велики, налази врло много добрих детаља: у толикој мери у колико у целини губи — бар како ја мислим — због оног погрешног распореда.

Исто тако потребно је истакнути у овом рукопису онај део о нар. усменој књижевности, јер је он најбоља партија овога састава. И ја бих писцу световао да од њега начини засебну целину. А после свега о овом делу сматрам за потребно изнети овај предлог: 1) да се у рукопису учини бољи распоред како се не би мешале партије стила, поетике и усмене књижевности, 2) да се у детаљима приме предложене измене, ако се писац с тим



www.uns.ac.rs, и 3) да се рукопис знатно скрати. Мени се бар чини да ће овај рукопис бити добра школска књига тек онда, ако се овај предлог усвоји. —

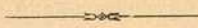
19. маја 1903. год.
У Београду.

Главном Просветном Савету
захвалан на поверењу
Гаврило Јовановић, проф.

Према овим рефератима г.г. референата Савет је одлучио: да се „Српско народно песништво, у прегледу и избору“ од професора г. Милутина К. Драгутиновића не може употребљавати као уџбеник док се не преради према напоменама г.г. референата.

Г.г. Момчилу Иванићу и Гаврилу Јовановићу, у име хонорара за реферовање о овоме делу, одређено је свакоме по *педесет (50) динара*.

Овим је завршен овај саветски састанак.



У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А



НАУКА И НАСТАВА

РАДОВИ РУЂЕРА ЈОСИФА БОШКОВИЋА

на пољу песничком, филозофском и егзактним наукама.

(СВРШЕТАК)

II

Међу философима свију времена, онако као и данас, владало је убеђење да се може наћи једна сила која руководи и управља свима појавама овога света. Философи грчки из прве периоде, почев од Талеса извађаху ове законе сасвим метафизички, базирајући се са свим површно на природу и њене законе. Из дана у дан све је више и више било могућности бавити се овим питањем, јер поједине гране наука свака у својој струци испитивањем природе прилично материјала прибрасе, да се је могло приступити решавању овог проблема, велим решавању само, али ми и дан даћи далеко смо од оне прецизности тог закона, која се у науци захтева. Тешкоћа самог питања показаће нам најбоље колико и колико морамо чекати, док приближан ступањ савршенства у овом закону постигнемо. Од првих грчких мисленика, који гледаше закон сила у хармонији, вечитој борби, и др. до Њутна, творца гравитационог закона нема смисла претресати научне теорије о закону сила. Њутн је био први, који пронађе један општи узрок свима механичким кретањима небеских тела, и хотећи том закону да да већу општост, он га преноси и на природу материје и налази да и међу атомима материјалним мора вредити закон гравитације, који гласи : између атома материјалних онако исто као и међу небеским телима постоји привлачење (само привлачење) — гравитација — чија јачина опада са квадратом одстојања. Одмах после покушаја да се овом физичком закону да философски значај, латише се философи испитивања да ли важи донета овај закон за све силе материјалног света, или је то можда једна специјалност каквог општијег

закон природног. Ми ћемо се на овом месту упознати са природом решења Бошковићевог.

Спомињем само да су полазне тачке Бошковића сасвим противне Њутновим. Њутн полази од хипотезе о једноставној материји, и према томе да међу атомима материјалним постоји бесконачно велика моћ гравитације. Док Бошковић који је, како смо то видели нашао да међу атомима постоји репулсивна (одбојна) сила, а из тога извео да су атоми непротежни, полази као што се из овога види са свим од других хипотеза. Бошковић полази од тога да међу минималним одстојањима атомским постоји одбојна сила, која прелази у привлачну силу, чија је природа, првобитно идентична са Њутновом гравитационом силом. На овај закључак долази се вели Бошковић посматрањем понашања тела у природи, јер знамо да Њутнов закон важи не само за тела на нашој земљи, већ и за цео сунчани систем. (Данас је дата већа општост Њутновом закону гравитације, јер се показало да он има оправдања и за најудаљеније системе сунчеве). Али закони хемијеки, еластичности и други показују, да има више прелаза од одбојности ка привлачности међу минималним одстојањима атома, и да то тако бива све донде док се не дође до граничног одстојања међу атомима одакле наступа само привлачна моћ — Њутнова гравитација. Осећање такнућа доводи Бошковић у везу са појавом кохезија док је њу Њутн извео из протежности на основу међусобног додира атома, а по Бошковићу кохезија се тумачи одбојним и привлачним силама у минималним одстојањима. Нама се чини да непрегледна протежност заиста постоји; међу тим, ако владају, репулсивне силе у малим одстојањима, и примицањем се честица јачају одбојне силе, а одмицањем привлачне, онда је протежност реална појава.

Ако су атоми материје, тако склоњени, да услед репулсије постоји кохезија, маса ће постојати, и кад притиснемо тело појавиће се отпор услед одбојних сила, и ово ће бити код свију тачака за које се јавила одбојна сила. Та одстојања тако су мала, да се не опажају чудима али, како отпор постоји, који се тумачи силама између атома мора се усвојити размак између атома.

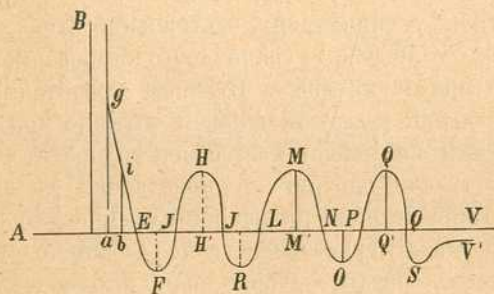
Овако тумачење усваја и Коренелијус изводећи из осећајне протежности равнине, непротежну математичку тачку, до које се само умом долази. Ево како дефинише Бошковић свој општи закон сила, који је изведен на већ споменути хипотезама, а поткрепљен другим физичким појавама:

Одбојне силе расту са умањавањем одстојања међу атомима, но баш због увећавања одбојне силе не могу се атоми никада приближити толико, да се један уз други прибију; са увећавањем одстојања, одбојна сила опада, и преко извесног максималног одстојања одбојна сила прелази у привлачну. Преко овог растојања не бива међусобно дејство силе, тако исто има момента кад привлачна сила постане равна нули,

преко овог одстојања, привлачна сила прелази у одбојну, и ове опет прелазе у показане ступњеве, т. ј. на извесном одстојању бивају равне нули, преко овог опет привлачне. Но докле овако? Овако трансформисање одбојних у привлачне и обратно, бива само у границама веома малих одстојања, јер има једно место, кад се одбојна сила претвори у привлачну и Њутнову гравитацију. Преко тога, као што смо већ један пут казали важи само Њутнов закон. Бошковић вели можда овај закон важи и за бесконачна одстојања, али свакако има вредности за наш сунчани систем.

Да би нам дао лакшу представу о овом закону, Бошковић 1745 г. у делу *De viribus vivis*, графички представља дејство узajмичких сила овако :

Ако замислимо да нам од А на лево значи негативан, а на десно позитиван смисао, и од А на више позитиван а на ниже негативан смисао, како се обично то означава у координатним системима, то ће се природа



Сл. 14.

Бошковићевог закона представљена овом кривом линијом пружати од А само на десно и прелазити из позитивног домена у негативни. Тачке ће код Е, G, J, L, N, P, R, означавати оне моменте кад једна сила одбојна или привлачна пређе у привлачну или одбојну. Ординатама HN , MM , и QQ , представљени су максимни

одбојне силе на одстојањима, која су у овој слици представљена апсцисама AN , AM , и AQ . Тако исто FF , Rr , и oD , представљају нам максималне величине привлачне силе, на одстојањима, која су представљена њиховим одговарајућим ординатама. Линија АВ извесно је, вели Бошковић, асимптота наше линије, т. ј. са умањивањем одстојања од Е до А —, са опадањем међусобног одстоја атомског одбојна сила расте — линија се све ближе примиче оси АВ, али се никада неће са њом спојити. Доцније ћемо видети да има изгледа да се она негде у бесконачности приближи оси АВ. Од V на даље оса апсцисна постаје асимпта линија, то ће рећи са увећавањем међусобног одстојања атомског привлачна сила, која је у F K, O и S прешла неколико максимума постаје од сада све већа и већа — претвара се у Њутнову гравитацију. Колико пута сече линија осу апсцисну, т. ј. колико има тачака у одстојањима минималним где одбојна сила може прећи у привлачну и обратно. Бошковић каже да не зна, али свакако мора постојати извесан број пресека, јер нас на то

www.unibeverly.com
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Изводе познати закони хемијски и физички. Ако боље загледамо у нашу слику видећемо, да су ординате, представници величина одбојне силе почев од V на на даље све мање и мање, према томе и по Бошковићу онако као и по Њутну максималне величине гравитационе силе, а могу бити само у границама — минималног одстојања. Ова се представа узajмичког дејства сила разликује од Њутнове представе. Њути је хтео једном хиперболом да представи закон гравитационе силе. Њути као и Бошковић представља да линија, хипербола има своје две асимптоте, само јој је значај другојачији. Она страна хиперболиног крака, која је уз осу АВ код Њутна, показује како са минималним одстојањем расте привлачна а не одбојна сила, а други њен крак као и код Бошковића износи нам закон опадања теже са рапћењем одстојања.

¹ Од најзначајних примедба на Бошковићеву замисао о природи узajмичких дејстава сила, јесте та, што неки мисле да не би било умесно узимати две различите силе одбојне и привлачне, већ само једну, која се под извесним условима јавља или као привлачна или као одбојна, те тако узимати одбојност као смањену привлачност до извесног ступња. Но ово се ложија тиме, што ми знамо, да није у стању привлачна сила, ма до ког ступња смањена, изједначити брзину кугала, које се сударају, већ мора постојати сила, која се са свим подудара са одбојном силом. Кад је ово тако, а знајући да је ово полазна тачка Бошковићеве хипотезе, онда и конзеквенца о природи узajмичких сила истинита је. Да се морају усвојити и привлачне силе поред одбојних убеђују нас појави природни, и не ваља другојачије сматрати разлику између ових сила, но као нешто сасма субјективно, и узимати их у смислу позитивних и негативних количина. Налазе да је врло замршена природа овог закона Бошковићевог, а знамо да су сви закони од општег значаја врло прости. Ово изводе из тога, што је за представу овог закона узета таква крива линија, у којој се не огледа простота закона линеарних. Но линија вишег степена, као и права линија може имати простоте која се захтева, ако је прост смисао онога што се тим хоће да представи, и како је овде врло прост одношај сила, то и представа његова овом кривом линијом не може чинити никакве забуне. Бошковићев закон не само што не стоји у противности са Њутновом тежом, већ га и допуњује, јер кохезија при којој би привлачна сила била много већа, но што би се то дало представити Њутновом кривом о природи гравитације, јасно се тумачи Бошковићевим законом, јер нам негативне ординате на показаној слици у границама минималних одстојања јасно показују да могу бити јачине гравитације прилично велике. Оно пак што по Бошковићу могу бити и одбојне силе а не само привлачне како је Њути за гравитацију

¹ Rad. Mar. 654.

примену на узрок материјалне конституције тела узео, извео је Бошковић сасвим индуктивним путем, и пре се може казати да је погрешва Њутнова замисао о природи силе међу атомима, а не да из овог неподударана између Бошковића и Њутна излази неистинитост Бошковића хипотезе. Бошковић налази да Њутнов закон гравитације не вреди са свим ни за астрономска одстојања, јер би било момената за које би морали узети потпуно мировање, што по Бошковићевој теорији о простору ни како не сме бити. Маумерцијус хоће из простоте гравитације да покаже како је овај закон од опште вредности и придржавајући се оптимистичког гледишта Лајбницевог, да је он на основу довољног разлога изведен. Бошковић устаје против овог телеолошког гледишта и вели наше тумачење и извођење закона не сме бити по разлозима финалним већ по узроцима ефицијентним (правим). Бошковић овде удара и на то да може у закону гравитације бити изнимака, што Лајбнишов оптимизам дозвољава егзистенцију зла на пр. поред добра, као нешто чиме би могли из уочене разлике боље оценити важност простоте закона и величину творчеву. Бошковић доказује Њутнов закон гравитације, који налази примене у тумачењу механичких узрока небеских кретања, што је он изведен из поставке о континуирности материје, док ово не стоји као што смо видели по Бошковићу.

¹ На иста гледишта о природи ове силе дошао је већ више пута споменути. — Лоце. Он налази да закон Њутнове гравитације из истих разлога, које нађосмо у Бошковићевој философији, не може постојати, већ да се мора усвојити хипотеза о одбојним силама. Он налази да јачина одбојне силе са смањивањем одстојања мора расти до у бесконачност. Лоце у својој философији устаје против философске хипотезе о увођењу етера, као немерљивог елемента међу атоме као мерљиве елементе, и против тога што се етеру придаје моћ репулсивна а атомима само гравитациона, а они остали нијанси у природи ових сила тумаче се узајамним додиром ових двају елемента: етра и атома. Лоце устаје против овога једино из тога разлога што је начисто са тим да је сила онај узрок, који зависи од међусобног положаја појединих материјалних честица а не никако да је сила каква нарочита особина извесних врста материје, етра или атома. Даље извођење Лоцеово о важности и недостацима Њутнова закона гравитације слично је Бошковићевим дедукцијама. Корнелијус, један Хербартовац, да не беше слепи приврженик Хербартових мисли, хтео је доћи до сличних теорија о природи материје. Он лепо изводи да установа репулсивне и антрактивне силе долази отуда, што би са претпоставком да само једне природе сила стоји, т.ј. да је само атрактивна или репулсивна, морале се или све честице приљубити, једна кроз другу проћи, или би се распрскале у простору.

¹ Rad Mar. 658.

Оцена Бошковићевих радова од страних научара

I

Како су Руђерови радови били разноструки то је по радовима био познат више мање целој свету и разним стручњацима. Оценом његових радова бавили су се многи како од његових савременика тако исто и научари познијег доба, којима беху потребни резултати научни, до којих је исти дошао. Не може се рећи, да он није имао пристрасних оцењивача, као и таквих који су оценом критички изналазили значај његових умотвора. Ми ћемо се на овоме месту у неколико упознати са разним рецензијама чувених писаца и научара светских.

Montucla у своме великом делу: *Histoire des mathematiques* спомиње њега на врло много места, и са похвалом о истом говори. О његовој лакоћи при излагању научних факата и плодности говори у III. т. стр. 431. На стр. 449. говорећи о спору Бошковића са D'Alembert-ом у питању о величини наше земље вели за њега да и ако није толико интегрисао колико D'Alembert ипак је не мање од њега имао духа и здравих погледа научних на те ствари. На стр. 518 т. III. врло повољно се изражава о Бошковићу односно спорног питања између њега и Rochon-а због проналаска микрометра. Спомиње, да је Бошковић о истој ствари говорио F. Fontan-у у друштву вође од Rochefoucault. О овоме спору ево шта сам Montucla вели: „Бошковић је имао доста духа и бистрине да можемо веровати да је имао своје идеје, но он је био толико скроман да није ништа порицао“. Поред оваких похвалних оцена Montucla у своме делу најопширније од свију писаца историје математичких наука излаже радове Бошковића као што смо то на своме месту споменули.

Од свију оцењивача могу се Енглески назвати по најнепристраснијим, а у исто време и најстрожијим. Нарочито у оцени радова на пољу философије nailазимо прво на Енглеze, који га свету приказују и подстичу га на рачуњање и са његовом теоријом у философији. Тако је исто било и научара енглеских који су се бавили оценом његових научних дела, какав беше Пристлеј. Али колико се има благодарити Енглеzима на њиховој стручној оцени толико имају и они благодарити самоме Бошковићу што је он био у редовима првих поборника за научне и философске идеје, које се родише у Енглеској. Он је био прави преносилац Њутнове теорије и свесан тумач њен како у Италији, тако и у осталим деловима Европе, где се бавио и радио.

Пристлеј (1775) чувени научар енглески, писац знаменитог дела о оптици спомиње у истом спису Бошковића као понајзнатнијег писца XVIII века. Пристлеј овде помишља на опште законе, које је открио својом атомистичком теоријом, као и на многе законе из оптике, које је нашао, а који су морали бити Пристлеју познати.

Littrow, бечки астроном у делу своме *Dioptrik* (Wien 1830) није могао не споменути Бошковића због многобројних његових проналазака, којима је баш овај део физике задужио. Оцена Литровљева резимира се на ово: „Бошковић се одликовао не толико теоријским поправкама на дурбину, код којих се је одвише држао несигурних и незгодних израза Clairault-ових, већ понајвише лепим истраживањима средстава за одредбу моћи диспезије и преламања сочива“.

Овака се оцена налази врло често, нарочито код немачких научара. Па не само код њих, који су на ово гледиште дошли преко неких француских научара, већ код ових последњих има их који изричу суд о њему у истоме смислу. Век једнога D'Alembert-a, P. Lagrange-a Eulera, Lalande-a, Carnot-a, Bradley-a, Rochon-a, Maskelayn-a и др. — век најчувенијих математичара светских није могао не замерити синтетичким радовима Бошковићевим, у којима је била употребљена метода, која се у велико почела напуштати. Но поред свега тога није се смело заборавити, да се и на тај начин може показати духовитост у погледима научним, те су се поред свију мерака, ипак ограђивали као што то чини Montucla, Littrow, Lalande и др.

Од модернијих писаца историје математике на Бошковићу се дуже зауставља *Maximilien Marie* који, излажући опширно заслуге Бошковића на пољу науке и набрајајући његова значајна дела вели на крају о њему ово: Бошковић је умро у општем уважењу и поштовању, заслужио је својим знатним радовима и знањем да је био члан толиких академија чувених свога времена.

Rosenberg у своме иначе прилично кратком делу о историји физичких наука не заборавља да спомене Бошковића као творца модерне атомистичке теорије.

Deluc у делу *Idées sur la meteorologie* говори такође о Бошковића атомистици, износећи поред тога још и своје неслагање са основима његове атомистике, јер не може замислити да је материја инкорпорирана у самим центрима сила.

Robison у делу *System of mechanical philosophy* (1822) говорећи о различитим системима, који тумаче природу материје, вели за Бошковића да је понајближи самој истини. Поред тога нам износи и сличности између његове и Фарадејеве теорије за тумачење магнетичких и електричних појава.

II.

У овом ћемо делу изнети оцене стручњака на примену његове атомистике за тумачење физичких појава, без обзира на философске захтеве исте теорије.

Бошковић се дуго устезао да својом атомистиком изађе на свет, нарочито у времену кад се још није била стипала очајничка борба во-

на између присталица Њутнових и Картезијевих. Гравитацију први држаху за силу која може дјествовати и на одстојању (*actio in distants*) док други уз то не пристајаху. Бошковић пошав од последње хипотезе, створио је систем који се разликовао са свим од обадва ова, али узимаше да међу честицама материјалним мора бити и празна простора. Како је и на који начин његова атомистика створена, као и које су јој разлике од споменутих двеју теорија, видели смо. Сад само прелазимо на оцену стручњакову о њој.

Фезнер, који у своме делу *Athomenlehre*, говори прилично о Бошковићевој теорији, вели да нема сумње да је он први творац једноставне атомистике, али у исто време напомиње мали утицај његове теорије на физичаре.

Muncke у Гелеровом речнику за Бошковића вели, да он заузимље поред Декарта и Лајбница прво место својом теоријом о тумачењу природе материје, и признаје да је његова теорија одржала превагу над обадвема споменутим.

Литров, са чијом смо се рецензијом на научне радове упознали, дрско излази са својом неумесном оценом и на његове философске погледе. Он једини, поред толиких знатних мислилаца, изриче овај суд: Бошковић је, вели он, хтео да игра улогу Њутна за што није имао сила, и вели да су његове спекулације, које немају никакве научне вредности, са свим заборављене. (*Dvorak* 496. стр.).

Ово последње сасвим је пристрасно изречено. Данас је у науци примљен систем једноставне атомистике. Погледи, *Ampèr-a*, *Cauchy-a*, *Sequin-a*, *Moigno-a*, *St. Venant-a*, *Фарадија* и др. можда су и независно изведени од Бошковића, али се понајвише слажу са њима. Иста је теорија по, најзгоднија и за све математичке дедукције. Она налази у Немачкој међу научарима потпуног одобравања. *Хелмхолц*, *Weber*, *Норпе* и др. налазе да се једноставна атомистика изискује данашњим нашим погледима на природу материјалних појава, и да је од свију теорија по најоснованија.

Dugald Stewart 1816. год. Пре десетак година саопштио је свету дубокоумни и оригинални философ Бошковић генијалну теорију, по којој су појмови, који се тичу особина ствари, изведени из осећајних појава.

Даље спомиње да има сличних теорија и код енглеских неких мислилаца, али је Бошковић пре њих исту створио. *Dugald* о њему вели: да и најревностнији браниоци његове теорије не могу спорити, да има на себи много метафизичког. (*Ф. Марковић* вели да овде *Dugald* мисли на Бошковићеве погледе о простору, но по свој прилици, као што ћемо видети *Dugald* се не вара и у другим погледима Бошковићевим).

Spenser се слаже донекле са Бошковићевим погледима кад вели: „ЕLEMENTE материје морамо узети за упорне и протежне. Од обадвеју ових особина прва је основна, друга изведена из првог атрибута ма-

терије*. У погледу природе ствари такође се слаже са Бошковићем. Свест наша о стварима, вели Спенсер, долази утицајем сила преко нашег осећања (надражајем сила преко осећања изазивљу се представе у свести о егзистенцији природних ствари)*.

Robert Blakey у делу: *History of the philosophy of Mind* vol. III 227. ра. говорећи о италијанској философији зауставља се понајвише на Бошковићу. За истога вели, да су му погледи на природу материје оригинални. Даље износи суштину исте философије, говори о њеним неким недостацима. Говори о двоструким идејама (појмовима) наше свести. Прве се изазивљу објектима спољнега света, друге рефлексијом, објектима наше свести. Ове су друге субјективне природе.

Blakey даље говори о многим енглеским писцима, који су се бавили овом теоријом. На прво место наводи *Dr. Hutton*.

Dr. Hutton у делу *Dissertations on different subjects in Natural Philosophy*, доказује, да особине тврдоће и нестипљивости не ваља сматрати као апсолутне већ релативне (као и Бошковић што узимље). Он вели, каже се: „да је материја неких тела чврста или непробојна што философи усвајају. Ми тврдимо да то нису перманентне особине, већ да има одбојних сила у телу помоћу којих се нама представљају њихови облици и запремине (тела) у даном случају. Ове се силе могу и савладати, и тада тела губе своје облике као и особину тврдоће, естипљивости и т. д. Штипљивост чврстих тела само је један специјалан случај особине тела, као што је и тврдоћа леда, која нестаје, кад се лед претвори у воду“.

Blakey нам даље наводи оцену *Dr. Priestley*.

Dr. Priestley налази да се Бошковићева атомистике слаже са многим теолошким спекулацијама. *Priestley* вели: *Y. will add in this place thaughthis supposition of matter having (besides extension) no other properties but those of attraction and repulsion greatly relieves the difficulty which attends the supposition of the creation of it out of nothing, and also the continual moving of it, by a being who has hitherto been supposed to have no common property with it. For according to this hupthesis both the creating mind, and the created substance, are equally destitnite of solidity or impenetrability; so that there can be no difficulty whatever in supposing that the latter mayhave been the offspring of the former.*

У истоме делу Blakey-а износе се на стр. 535 у примедбама гледишта разних енглеских философа на Б. теорију. Од свију ћемо узети гледиште фигуративно *T. Michell*-а.

Michell читајући *Baxtero*-ово дело о нематеријалности душе (on the immuateriability of Soul) занимао се питањем о узајамном продирању материјалних тела (mutual penetration of matter). За Бошковићеву идеју о материји вели ово: „то је зграда састављена из цигала које су слењене иматеријалним малтером (mortar imaterial). Ако и даље

хоћемо да останемо конзеквентни његовим идејама, у овој се згради морају и цигле узети састављене из мањих цигала (less bricks), које су на сличан начин обухваћене иматеријалним лепом и тако све до у бескопачности ваља узимати“.

Остаје нам да још нека гледишта немачких мислилаца прегледамо. Већим су делом иста пристрасна, и што је најглавније на свакоме кораку увиђа се њихова тенденција, да хоће Бошковићеве идеје да изведу из идеја Лајбницових и да им на тај начин побиду оригиналност. Но међу њима се налазе и беспристрасни као што је Фехнер, који беззаворно признаје оригиналност Бошковићу и упушта се у научно критичко излагање и упоређивање његових мисли.

Од немачких оцењивача узећемо на прво место Fechner-а.

Фехнер у делу Atomenlehre стр. 17. вели: „питање о егзистенцији атома у вези је са питањем да ли постоји мерљива и немерљива материја (inponderabilia). Етар, који данашња наука узимље за немерљиву материју, подлога је кретањима светлосним, зрачној топлоти, електрицитету и магнетизму, и он је склопљен из атома. Ако се не усвоји етар као подлога (substrat) горњим појавама, онда и теорија атома пада, јер је атомизам у вези са овим супстратом.

У истоме делу износе се оваки погледи на теорију атома. Динамичари веле:

1.) Може се негирати материјална природа етеру, и тиме се негира атомизам у макрокозму, усвајају се онда они закони који вреде за макрокозмос, т. ј. између дискретних маса у маломе простору (атомскоме) мора бити онда празна простора. Ако се ово усвоји, онда се континуираност не сме оснивати на основу сила што испуњују простор, па и простор се не сме узимати као прост формални појам као што то узимљу противници атомистике.

На основу овакве претпоставке у осталим тачкама излажу нам тумачења природних неких појава.

Да је етер дисконтинуиран, онако, како то Бошковићева теорија атома захтева, може се из овога видети.

Боја се тумачи тек хипотезом о томе да је етар дисконтинуиран. Одстојања етарских честица су толика, да се према таласним дужинама не могу занемарити. Одстојање тих делића је на $\frac{1}{1000}$ од дужине таласа етарских. Различите се боје тумаче разним брзинама, са којима се таласи у етерској средини простиру. Ако се узме да је етар континуиран или, да су одстојања делића према дужини таласној занемарљива, то би брзина свију боја морала бити једна и иста. (Фехнер спон. дело стр. 22).

Појава поларизације такође захтева непротежност етра (дисконтинуираност). Поасон и Френел, који су се бавили тумачењима ових појава, у прво доба полазили су у својим теоријама са хипотезе да је материја

дисконтинуирна, али су се доцније тог оставили. За прву хипотезу, која се зове динамичка, вели Фехнер да даје тачније резултате само на хартији, али да теорија једноставне атомистике одговара боље истини. За доказ он наводи и писмо Френелово Поасону, које гласи:

„У овом вам писму понављам оно, што сам вам већ хиљаду пута до сада поновио, а то је да једначина кретања еластичког флуида, из које ви мислите да изведете све врсте вибрационог кретања није ништа друго до гола апстракција математичка, далеко од праве истине. Оне (једначине) претпостављају да је овај флуид састављен из протежних делића и стишљивих сразмерно притиску. Ова особина лепо објашњује статичке особине појава, али не и динамичке, за шта је нужно узети да међу делићима мора бити одстојања — т.ј. да је флуид дисконтинуиран.

На сличан смо начин у стању навести многе појаве из магнетизма и електрицитета који захтевају ради свог тумачења дисконтинуирну материју. То исто важи и за остале молекуларне појаве: изомерију, полимерију, кристализацију, цепљивост, тврдоћу и т. д.

Фехнер даље износи погледе и атомистичара и динамичара, првих, који су за хипотезу да је материја дисконтинуирна; и других који су за хипотезу да је материја континуирна. На крају вели:

„Атомистика је осигурала своју егзистенцију, прво што иде најдубље до сазнавања природе и друго што опште особине тела најбоље тумачи“.

Фехнер пристаје уз атомистичаре и износи назоре о природи материје, који су сасвим слични Бошковићевим. Ево, шта он сам вели о овој сличности:

„Ако се не варам Р. Ј. Бошковић, мора се сматрати правим почетником једноставне атомистике, и зачудно сам се био, кад ме упозорише на њега, који је поставио својој теорији исте основе, као и ја не познавајући га“.

Wundt вели у логици о Бошковићу, ово: Кантова динамичка хипотеза о природи материје, која стварна тела редуцира на узајамне силе, али је задржала хипотезу о непрекидној протежности материје и реалног додира материјалних делића, постала је неспособна да служи физичким дедуцијама. За математичко тумачење дејства атома није нужно узимати за атоме оно што су у самој ствари, кад се то и не зна, већ је са свим довољно сматрати их као центре сила. Овако се је од динамичке атомистике, прешло једноставној атомистици и то од Бошковића прво а наставили су је Ampère, Cauchy, Fehner и др.

Wundt вели у погледу централних сила за Бошковића и да је идеалиста. Он вели да је то само игра логичка, што Бошковић узимље да су бића, а Wundt вели да их ни он увек не сматра за реална бића (642. F. Marčević Rad jugosl. akad.). Ова последња примедба Wundt - ова, од-

www.unibeverzitet.rs Бошковићевог схватања централних сила није истинита. Бошковић вели: „све је у природи релативно, сем првих односа материјалних (центри сила) и описатих закона“.

III

Основи једноставне Бошковићеве атомистике примљени су свуда данас у науци. Од многобројних покушаја, да се све појаве природне сведу на једну, на основу споменуте хипотезе, изнећемо укратко неколико, јер смо се дуже бавили овим стварима у његовој атомистици.

Још стари Грци, Демокрит, Леуцип, Лукреције и др. покушаваху да једном теоријом основаном на простим хипотезама о материји, приступе тумачењу свих појава нашега света. Овде ћу изложити мишљење неколицине са којим и каквим хипотезима у овим питањима ваља поћи. Под хипотезом се замишља (Stallo) нешто чиме се иде на тумачење појава. У овоме се слажу сви, али главно око чега се води спор, кад је реч о хипотезама, долази од различитог схватања онога, што ваља да уђе у тумачење. Овде као да су све разлике отуда, што се дају разноврсни философски облици идеја о природи хипотезе, а основ ће бити свима у изношењу сличности делимичне или потпуне једнога феномена са другим.

На крају излази да је тумачење свију научара и философа у принципу једнако. Тако на пр. Виљем Хамилтон вели, да је тумачење: *unification du multitué*. Бен вели да је основа свакога научнога испитивања асимиловање једног факта са једним или више њих. По Бену је тумачење сведено на сличавање. Он идентификује тумачење са генерализацијом. Џевонс се слаже са Беном, јер вели: *La science naît de la deconverté de l'identité dans la diversité*. По Џевонсу се свако велико научно откриће састоји у великој генерализацији, која произлази из дубоке и деликатне сличности. Џевонс још и овако дефинише задаћу научног тумачења: сваки факат тумачења, вели он, састоји се у открићу сличности између факата, и изношењу да постоји већи или мањи ступањ идентичности између феномена привидно различитих.

Ево, на крају крајева, врло значајна закључка Stallo-ва о условима, које ваља да испуни хипотеза научна па да буде ваљана: Ни једна хипотеза, вели он, није добра, ако не иде на то да идентификује цео феномен или бар делимички, ради кога се ствара сама хипотеза, и то са оним феноменима, који су претходно посматрани. Прво правило, основно правило сваког резонувања о хипотезама у науци, може се свести на ова два нужна услова. — Хипотеза ваља пре свега да добро уочи факат који тумачи и факат, којим хоће да изврши тумачења. Други је услов тај, — да је факат којим врши експликовање из искуства познат. (78. св. пом. дела).

Исти Stallo вели, да је свака хипотеза неоснована, која претпоставља фактима какво веровање (*supposition*) и ово називља дело ско-

www.истинском фразом *obscurum per obscurius*, или тумачењем *idem per idem*. И он као што ћемо доцније видети налази у данашњој научној хипотези о природи материје еклатантне примере овога последњег експликовања. Но ми ћемо се са овим сада упознати, а сматрах за нужно да се бар у овој примедби дотакнем смисла научних хипотеза, како би лакше могли уочити оне контрадикције које онако лено износи Stallo.

Како о једном тако и о другом услову, да хипотезе буду научне, има врло много гледишта међу данашњим научарима! На овоме месту није нужно улазити изближе у претрес и проматрање разноврсних гледишта, кад знамо да све разлике потичу, у погледу задаће саме хипотезе, као и схватања појма тумачења у разноликим уочавањима од оне или ове стране саме ствари, од које зависи важност и основаност научне хипотезе.

Прве су хипотезе о атомима као чврстим засноване још пре две хиљаде пет стотина год. од Демокрита и Леуципа, што је у песми Лукреције изнео. Од таквих чврстих атома полазио је Гасенди, Ђути, Лаплас и др. и данас их наука усваја, али их при тумачењу неких појава мора да напусти. Стари су још уочавали потребу узимања празнога простора у природи да би кретање објаснили. Наука данашња не усваја егзистенцију празнога простора потпуно, али узима да атоми нису скупљени у молекулима, већ да је међупростор између њих испуњен етером. Полази се од хипотезе да има разноликих облика атома, али само да је број тих облика коначан.

Бошковићева теорија полази од хипотезе такође да међу атомима мора бити међупростора, то је и Фарадеј усвојио за тумачење електромагнетских појава. Тет чини замерку као готово и сви модерни философи Бошковићевској теорији, да она није у стању, једну од битних особина материје лењивост да протумачи. Исти писац за ову теорију вели, да се има сматрати као математична фикција слична Амперовој и Гаусовој, којима се тумачи статички електрицитет. Главно је да се Бошковићевом теоријом служе сви физичари данас за тумачење тако званих феномена у етерској средини (*imponderabilia*).

По другој хипотези материја се не састоји из изолираних атома. По Томзону, ако се пође, од континуиране, хетерогоне материје, онда би се могле лакше протумачити особине, које се приписују молекуларним силама, па и самој тежи.

По трећој хипотези, која је и најновијег порекла, атоми су представљени у облику вихора (*Wirbel* атоме). Овај атом није чврст као Лукрицијев, али се не може делити; сваки вихорски кочић (*Wirbel faden*) у једном савршеном флуиду јесте прави атом.

Стара идеја о материји заснована је на кретању чврстих тела а најновија на кретању течности (Хелмхолц).

Са овим гледиштем завршујем расправу о радовима Р. Бошковића.



— Закључак —

Пре 12 година штампао сам *Атомистику* Р. Ј. Бошковића, и у гоме делу изнео најважнија гледишта Руђерова са којих је он познат целоме научном свету. Онда је још био готов рад, који сад публикујем, а којим ми је намера била да попутним расправу о Бошковићу и да нашу публику упознам са осталим гранама на којима је Бошковић успешно радио.

Са овом радом, који се може сматрати, као допуна *Атомистици*, српска ће публика имати једну целину о Бошковићу из које ће моћи увидети значај овога највећег Србина XVIII столећа.

При изради ове расправе поглавито сам се служио радовима: Рачког, Дворака, Торбара и Марковића, који су о Бошковићу писали у *Radu Jugos. Akademije*. Поред ових радова имао сам и стране изворе, пробројане у самоме делу а и раније у *Атомистици*.

26. јула 1903. год.

у Београду.

Коста Стојановић.

ГУНДУЛИЋЕВА МЕТРИКА

НАПИСАО

д-р Милан Решетар.

(СВРШЕТАК)

Остали стихови.

Осем дванаестерца и осмерца код Гундулића има још, и то у драмама, и краћих стихова од шест, пет и од четири слога, које он скоро увек употребљава само у свези с осмерцима, да би начинио веће строфе. Шестерац је половина једног дванаестерца, и с тога има као и овај цезуру после трећег слога, нпр. *разблудно | здружити* Ар. 1742; за тим, на том месту може да дође и синереза: *ијесни драге и миле* Проз. 1494, а на свршетку може да стоји једносложна наглашена реч: *овако | мијеса два* Ар. 1749, упор. још Ар. 1763. Проз. 221. 222. 478. 531. итд.

— Петерац има два разна облика: а) (чешћи) са цезуром после другог слога, нпр. *рајском | кришости* Ар. 1775, б) (рећи) с цезуром после трећег слога, нпр. *прислатке везе* Ар. 1746 (упор. још Ар. 1739. 1741. 1751. 1762. Проз. 1086. 1114. 1116. 1280 итд.); Гундулићева синереза појављује се и овде: *сред мила уреса* Ар. 1753, *свети Именео* Ар. 1738; само у једном једином случају нема ни једне ни друге цезуре; *да сједине се* Ар. 1748, где је цезура (и обичан ред речи) *да се | сједине* жртвован слику са *прислатке везе*; наглашена реч не стоји никада на крају речи.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

— Четварац је код Гундулића врло усамљен, па ипак има и он, по правилу, цезуру после првог слога, и то тако, да се стих састоји из једне једносложне и једне тросложне речи: *зрак* | *објави* Ар. 730, уоп. још Ар. 731. Проз. 939. 1082. 1098. 1112. 1278. 1290. 1456. 1590. 1616. 1678; по изузетку налазимо: *ето* | *драги* Проз. 1670, а без цезуре: *приложите* Проз. 1686.

Строфе.

Као по правилу сви старији ерско-хрватски песници, па и Гундулић не познаје стихове без слика, појединце употребљене, шта више, код њега су, по правилу, као метричке јединице строфе од два или четири реда. У том погледу најједноставнији су дванаестерци; они се, наиме, спајају, као и у времену пре Гундулића, увек сами са собом и увек у двоје, и то код Гундулића — као год већином и код његових претходника — увек тако да су оба стиха спојена на познати начин с дво-струким сликом на крају обе половине у стиху. Главни Гундулићев стих, осмерац, употребљава се много разноличније; али по правилу појављује се он у строфама од четири реда, које су у Гундулића најобичнији метрум. Што се тиче слика, Гундулић је употребљавао обе врсте које су још пре њега постојале: а) са сликом *abba*, и б) са сликом *abab*:

- а) Од небеске слатке лире
вјечна стража бог сунчани,
ки по вишњој лијепој страни
златна кола зрак простире
- б) ну замало од ружица
ако видиш рујнос милу
промијенут ју усред лица
бијелих лијера на бједилу;

и то, Гундулић има сликовања *abba* само у драмама (поред *abab*) и у *Пјесни покорне*, а иначе искључиво слик *abab*. Јер знамо да су драме међу најстаријим Гундулићевим делима која су се одржала, те се може тврдити да је Гундулић у доцније доба напустио слик *abba*. То нам потврђује најмлађа његова драма, *Дубравка*; док, наиме, у драмама из доба пре год. 1620. број строфа са сликом *abba* знатно надмашава број строфа са сликом *abab* (обе групе стоје у оваком одношају: *Аријадна* 239 : 69; *Прозерпина* 181 : 43; *Дијана* 20 : 0; само *Армида* 12 : 13), докле је у *Дубравци* обратан сразмер, имамо 175 строфа са сликом *abab*, а само 22 са сликом *abba*. Може се, дакле, рећи да је сликовање *abba* код Гундулића старије, а друго (*abab*) млађе; а ако он у *Дубравци* ипак, свакако у мањем обиму, сликује осмерац по старијем начину, то се догодило из истог узрока због чега је у истој драми и то тако често употребљавао

старији дванаестерац као и новији осмерац, — зато баш што је *Дубравка* драма, која се и у метричком облику придружује старијим драмама. А како је могло бити да је Гундулић, међу својим лирским и епским песмама, употребио слик *abba* само у *Цјесни покорне*, то нам објашњава почетак посвете који носи датум од 1. окт. 1620. год.: „*Цјесни покорне Давида краља минулијех љета од мене у језик словински иршесене*“; превод је, дакле, био већ готов „*минулијех љета*“, а издат је тек 1620. год.; и он, дакле, спада у старију годину Гундулићева рада; да је тај превод свршен тек 1620. год., Гундулић би, по свој прилици, радије употребио слик *abab*, као што је учинио са песмом *Од величанства божјијех*, која је издата са *Цјесни покорне* 1620. год., а, ваљада, написана је тек те године. Мислим, дакле, да се с довољном вероватноћом може тврдити да и три песме *Љубовник срамежљив*, *У смрт Марије Каландрице* и *Фердинанду II*, падају у другу периоду Гундулићева рада, с тога већ што имају слик *abab*. Односно песме *Фердинанду II* утврђено је, пошто је женидба овога кнеза, на коју се песма и односи, била 1631. год. Из још доцнијега доба потиче, по свој прилици, песма *У смрт лепе удовице Марије Каландрице*, јер она се удала тек 1636 год. и умрла је ускоро после смрти свога младог мужа.¹ Време кад је постао *Љубовник срамежљив*, тешко је тачније одредити, али кад се узме

¹ До сада је владало опште мишљење да је породично име ове госпође талијански гласило *Calendari*; али ствар није тако проста, јер *Каландрица* је у дубровачком говору женски род од *Каландрић*, које је словенски облик романског *Calandra* а не *Calendari*, од чега би требало да буде *Каландарић*. У рукопису „*Genealogia delli cittadini Ragusei*“, који се чува у свештеничкој конгрегацији у Дубровнику, нема никакве породице *Calandra*, али има *Calendari*, за чије се последње потомке спомињу: неки Никола, који је постао језуита, и његова сестра „*Maria — fu moglie de Marino di Pietro Russini Mer(cante) Raguseo come per P(act)a M(atrimoniali)a del 1636 : 20 Giugno*“. Та *Maria Calendari*, удата *Russini*, по свој прилици, јесте „*Марија Каландрица*“ Гундулићева, јер она је једина *Maria Calendari* из Гундулићева доба (мати њена звала се Катарина). Да је то тачно потврђује једна зацело стара традиција да је та Марија Каландрица била „*лијепа и бриједна Цива Влајки*“ (тако већ у мом рукопису из год. 1755/56 [види стр. 28, у прим.]); али, у ствари, *Maria Calendari Russini* није била жена негo пуниша Цива Влајки, јер у истој генеалогiji код породице *Vlaichi sub. Nr. 13* стоји: „*Gio(vani): Batista figlio Cristoforo si maritò con Maria unica figlia di Q^m Marino di P(iet)ro Russinni come per P(act)a M(atrimoniali)a del 1652 : 19 Aprile...*“, а то је потпуно поуздано, јер је у брачном регистру градске парохије у Дубровнику забележено да се „*Joannes Baptista Q^m Christophori Vulaichi*“ венчао 29. дек. 1652 са „*Maria filia Q^m Marini Rusinovich*“. Ако је та комбинација тачна, онда је Марија Каландрица (*Calendari*) пошла 1636 за Марина Русиновића, који је умро идуће године (упор. стр. 221—222) а она одмах затим, свакако још у току исте године (упор. ст. 273—276); тада би песма *У смрт Марије Каландрице* била Гундулићева лабудова песма, кратко времена пре смрти самог песника († 8. јануара 1638.) За горе споменуте податке из „*Genealogia*“ и из брачног регистра из год. 1652 имам да захвалим госп. Н. Цивановићу, варошком капелану у Дубровнику, коме, за то, изјављујем моју најусрднију захвалност.

у обзир да су Прети-еве песме први пут штампане тек 1619 год. у Милану (Quadrio. Della storia e ragione d'ogni poesia II, 297), тада се барем зна да је Гундулићев *Љубовник*, контаминација двају Претиевих песама, постао, врло вероватно, тек после 1619 год., а то само потврђује заључак изведен по метричкој форми песме. — Тешко је рећи зашто је Гундулић, у доцније доба, са свим напустио слик *abba* у корист слика *obbs*; можда је ту утицала, с једне стране, талијанска метрика са својим већином алтернираним сликовима, а, с друге стране, и тачно опажање да слик *abab* лепше звучи, јер се боље истиче двоструки слик у строфи. У *Прозерини* налазе се, по неки пут, и строфе од 4 осмерца са сликом *aabb*, али ту треба приметити да су такве строфе увек усамљене (упор. Проз. 239. 245. 255. 301. 657. 708. 868. 1106. 1184. 1378. 1546),¹ а то као да иде у прилог тврдњи да је Гундулић тај слик сматрао као незгодан за обичан дијалог; то излази и из тога што су на прва четири места те строфе упућене кору, а на остала четири места (657. 868. 1106. 1546.) стоје у вези с дванаестерцима, које говори иста личност.

Одмах после строфе од 4 осмерца, по њиховој честој употреби, долази строфа од 6 осмераца. У томе стиху написане су *Сузе сина разметнога*, а, спорадски, налазе се за тим и у све три веће драме. У *Сузама* свуда је слик *ababcc*, дакле, обична строфа од 4 реда са свршетком од два реда :

Горко сузим горк плач сада,
Горко плачем грозне сузе,
ке разметни син нјекада
Кајан з гријеха лијеват узе;
једа и моје гријехе оплачу
сузе у сузах, плач у плачу.

А у драмама, поред тога, налази се по старијем начину и слик *abbacc* (старији начин према млађем стоји у овом одношају: Ар. 11 : 10, Проз. 18 : 18, Дуб. 5 : 7); са свим је усамљен слик *aabccc* у Ар. 1737. Затим, само у *Аријадни* има строфа од по 5 и по 8 осмераца: строфе од 5 редака имају по правилу слик *abbac* (упор. 257. 293. 312. 713. 835. 908. 1222. 1768. 1789.) а само изузетно *ababc* (771. 792). Строфа од 8 редака налази се у опште само у две сцене у *Аријадни* (848. 860), први пут са сликом *ababbccd* (*d* се понавља у првом стиху рефрена свакој строфи) а други пут са сликом *abababcc*. Најзад, у *Прозерини* има неколико пута по два (са међусобним сликом) осмерца (571. 577. 701. 1088. 1452), који, изузимајући претпоследњи случај (где се метрум три пута мења), чине по један кратак разговор, за који су била довољна два стиха. Иначе Гундулић има монометричку строфу само једанпут у *Дубравки*

¹ Наводећи строфе, обележавам само први стих, да бих избегао нагомилавање бројева.

271 са 8 петосложних стихова са сликом aabbccdd, који се у 291 понавља. А може се говорити о строфама на оним местима у *Прозерини* где се појављују шестерци у малим групама; ове треба пре сматрати као допуну дванаестерцима, јер ови последњи иду увек уз оне прве, час пред њима (Проз. 1122. 1164. 1624.), час иза њих (477. 531. 1234), час са стране (651. 778. 1320. 1494.); ти шестерци сликују се увек у двоје, и, по правилу, јављају се у двоје, изузимајући 1122 и 1234, где се налазе по два, и у 1164, где иду један за другим три пара.

Од полиметричких строфа, Гундулић има прво у две сцене у *Прозерини* (I. 2. и III, 4) строфу састављену од четири четверца и 2 шестерца, и то она има на првом месту (217. 239. 271. 305) слик aabbcc, а на другом (1296. 1360- 1446. 1498. 1546. 1596). У *Прозерини* (537) налазимо и једну (у сцени II. 1., понавља се четири пута) строфу од по 3 шестерца и осмерца са сликом abbacc, а у *Аријадни* 1733, која се исто тако четири пута понавља строфу од по 7 стихова, од којих трећи броји 6, а сви остали 5 слогова, а са сликом aabbccdd; у истој *Аријадни* 728 налазимо, даље, строфу од 2 осмерца + 2 шестерца + 2 осмерца са сликом ababac, која има службу рефрена у кору. Још су разгранатије неке строфе које се налазе у лирским партијама у *Прозерини* и *Дубравци*: а) *Проз.* 938 строфа са рефреном од 6 стихова (1 осмерац + 1 четварац + 1 осмерац + 1 петерац + 1 осмерац + 1 шестерац) са сликом ababcc; б) *Проз.* III (13 пута)¹ строфа од 8 стихова (2 осм. + 1 четв. + 1 осм. + 1 пет. + 1 шест. + 1 пет. + 1 шест.) са сликом abbaccdd; *Дубр.* 1505 као рефрен строфа од 5 стихова (2 осм. + 1 пет. + 1 шест. + 1 пет.) са сликом aabcc:

а) *Прозерина* 938—943

Ко је срцем тврди ками,
да не цвили,
да не плаче оди с нами
узрок немиле,
с кога тужи сад без мјере
божица Черере?

б) *Прозерина* 1080—1087

О могуће наше помине,
вјечнијем огњем нарешене,
о пакљене
славне стране над све ине,

¹ Стих 1676 академског издања (*ствари љубене*) погрешан је; метрум захтева шестерац, дакле, отприлике *радости љубене*, као што стоји у загребачком издању, или можда *сатвари љубене* (*сатвар* место *ствар* налази се често код Рањине).

у ких прибива
од земље крепос сва
прид којијем све се
снебива и тресе.

с) *Дубравка* 1505—1509

Ход', од пира боже, ходи,
игре миле с нами води,
здружи, сједини
под цјесни медене
ове љуvene.

Најзад, неке строфе Гундулић је употребавао као рефрен, и то тако да се тада понавља и њихов текст (упор. Проз. 537. 938. Дубр. 271. 1505), али иначе не стоји ни у каквој метричкој вези са строфама после којих долазе. Метричку везу налазимо само у кору у *Аријадни* у I. 2 (ст. 728—775), где долази прво рефрен, за тим три пут алтернира по једна строфа и рефрен; ту је, дакле, строфа с рефреном тако спојена да се последњи стих строфе ритмује са првим стихом рефрена. Слично нешто има и у кору у *Аријадни* 1733—1767, где су пет његових строфа међусобно тако спојени да се цео последњи стих једне строфе понавља као први у идућој.

Остаје нам још, у погледу Гундулићевих строфа, да одговоримо на питање шта треба ту сматрати као новину коју је он увео. Најглавније строфе, наиме строфе од 2 дванаестерца, и од 4 осмерца (са оба слика), Гундулић је, без промене, примио од старијих дубровачких песника, а строфу од 6 осмераца, у којој је написано најосећајније Гундулићево дело, његове *Сузе сина разметнога* — бар по облику у коме је у тој песми — треба сматрати као самосталан Гундулићев производ. Већ су старији писци, свакако, правили строфе са више од 4 осмерца; специјално строфе од 6 осмераца има и М. Држић, а још више Наљешковић, први у једном кору његова *Посветилишта* (Stari pisci VII, 479. 480), а други у једној побожној песми, у једној покладној песми и у неколико корова у својим комедијама (Stari pisci V. 116. 161. 198. 206. 226.). Али те секетине оба драматичара XVI века разликују се битно од Гундулићевих; понајпре, употребљене су у песмама одређенима за певање (које су се зацело и певале), с тога, код Држића и Наљешковића, иза сваке строфе долази рефрен од више слогова, који је са самом строфом спојен једнаким сликом последњег стиха у строфи и првога стиха у рефрену; друго, слик је са свим друкчији: код Држића (у осталом код њега има само 2 такве строфе!) је *ababac*, код Наљешковића у песми на стр. 116 *abbaac*, али иначе *ababbc*. Секетину у *Сузама* налазимо тек у једној љубавној песми мало старијег савременика Гундулићевог, Орација Мажибрадића (Stari pisci XI. 176.

бр. 22), који је датирао посвету својих скупљених лирских песама на 5. фебр. 1623 (St. p. XI, 124. ст. 51—52); али у збирку, која је дошла до нас, ушле су и песме из много доцнијега доба (упор. бр. 65. на стр. 154—155, која има датум од 7. дек. 1637!); врло је, дакле, вероватно да је и мало пре споменута љубавна песма О. Мажибрадића тек доцније написана, у којој је употребно секстину угледајући се на Гундулића. С тога треба пре мислити на талијански утицај, што је тим потребније, што се слављени реформатор поетске форме на пољу талијанске лирике, Gabriello Chiabrera (1552—1637) појавио кратко време пре Гундулића и наишао на одобравање у целој Италији; код њега заиста налазимо као најобичнији метрум његових *Canzonette* строфу од 6 осмераца са сликом *ababcc*,¹ дакле, тачно Гундулићеву секстину, нпр.

Già su verde fresca erbetta
che fioriva al primo aprile,
una vaga verginetta
s' adornava il crin gentile,
e di gir prendea diletto
lungo un dolce ruscelletto.

Да је Гундулић знао за Кјабреру, може се тврдити без оклевања, с тога би било лако могуће да је тај метрум позајмио од њега; али је мање вероватно да је Гундулић узео тај метрум од старих талијанских лирских и драматских *laude*, јер та већином нештампана а за прост свет одређена и у Гундулићево доба већ застарела дела, тешко да су Гундулићу била позната. Остале, код Гундулића ређе строфе, већ својим више или мање уметничким склопом и ретком употребом, чине вероватним мишљење да их је Гундулић у опште употребљавао само с тога, да би својим драмама, бар делимично, дао шарену разноликост талијанских мелодрама, које су му, код његових драма, служиле као узор, каткад као непосредни углед. Ипак, можда је и овде делимично употребно старије строфе; тако Наљешковић има неколико пута строфе од по 8 осмераца, разуме с другим сликом (упор. *Stari pisci*, ст. 103. 165, 167. 171. 238.); а строфу од 4 осмерца са два четверца у среди, коју је Гундулић употребно у једном кору у *Аријадни* (ст. 1733—1767), налазимо у једном кору у *Локасти* М. Бунића (*Stari pisci* XI. 65—68).

Употреба појединих стихова.

Овде ћемо посматрати само драме, јер само у њима су употребљени различити метруми у једној истој песми. Најпростији је случај у том погледу са *Аријадном* и *Армидом*, које — као што их имамо — имају само по једну сцену са по два лица, једног човека (*Endymion*, одн. Ри-

¹ Упор. Т. Casini, *La forme metriche italiane* (Firenza 1890), стр. 19—20.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

налдо), и једну жену (Дијана, одн. Армида): човек говори у гломазном дванаестерцу,¹ а жена у лаком осмерцу! Али у великим драмама ствар је много заплетенија, но види се на први поглед да је — као што смо горе приметили — њихова полиметрија угледаће на полиметрију талијанске мелодраме, која је, почетком XVII века, релативну простоту метричког облика у старијој драми (изражену и у дубровачким драмским делима XVI века) заменила разноврсношћу метричког облика у лирским партијама. Као што је, дакле, у талијанским мелодрамама дијалог (ре-

¹ У штампаним издањима, која су сва израђена по дубровачком од 1837. год. штампано је до душе место дванаестерца по два шестерца; али је Гундулић зацело написао обичне дванаестерце, које је за тим последњи преписивач (или први издавач?) на тај начин хтео приближити обичним осмерцима. Том ћу приликом напоменути да ми не изгледа тако сигурно да су те две драме *фрагменти*, као што се обично обележавају: то ми се чини невероватним особито за *Дијану*! Шта би могло ту да буде пред њом или иза ње? Божиња, заљубљења у Едимијона, силази са Олимпa, даје израза својој љубави пред заспаним младићем, буди га пољупцем, после чега се овај, изненада пробуден, с почетка држи прилично хладно, али кад боље отвори очи и види ко тражи његову љубав, тада одустаје од сваког отпора и жели да буде „слуга“ лепе божиње. Мени се чини да је овде цео мит исцрпљен и радња свршена. Имамо, дакле, посла само са једном драмском сценом која никада није ни хтела да буде читава драма. То је мање поуздано код *Армиде*, јер овде заиста имамо само свршетак односне епизоде код Таса: на смрт решена Армида тужи се на своју несрећну судбину, али кад хтеде да себи зада смртни ударац, појави се Риналдо, задржи јој руку и увери је о својој љубави, тако да се Армида помири с њиме и животом. Да се од Армиде даје начинити читава драма, то је специјално и у српскохрватској литератури показао Палмотић са својом *Армидом*, у којој није обрађена цела грађа из Таса. Али што ме уверава да Гундулићева *Армида* и његова *Дијана* нису фрагменти, него просте али потпуне драмске сцене, јесте тај факат што ни у једној ни у другој нема кора; а кад би смо у та два комада имали само свршетак какве веће драме, тада би зацело била на завршетку обилгатна корска песма, и у опште би у последњој сцени — као што је то иначе редовно у драмама XVII века, а специјално и у Гундулићевој *Прозерпини* и *Дубравци* — била читава поворка лица, а не само два. С тога сам уверен да нам се и Гундулићева *Армида* сачувала потпуна, шта више мислим да су можда још многе од изгубљених Гундулићевих драма (или чак све!) биле какве прости сцене, а то би нам тада, делимично, објашњавало зашто су се изгубиле. У осталом, Гундулићева *Армида* није оригинално дело, него је превод; треба само узети Gerusalemme liberata и одмах ће човек видети да је Гундулић, из последње сцене епизоде о Армиди у XX певању, речи које говоре Армида и Риналдо, са свим просто, *реченицу по реченицу*, преводио, а сам је додао прву строфу која објашњава ситуацију, и стих 49—56, којим Риналдо задржава Армидину руку, а о томе се код Таса само приповеда. А иначе су ст. 5—48 код Гундулића преведени из Таса ст. 981 до 1000, ст. 57—104 из ст. 1041—1064, ст. 105—124 из ст. 1070—1076, и, најзад, ст. 125—128 из ст. 1087—1088. Али је карактеристично за Гундулића да је после ст. 48 изоставио читаву једну отаву (ст. 1001—1008), где Армида прети неверном Риналду, да ће га и из подземног света гонити својом мржњом; исто тако (после ст. 124) није превео пет стихова оригинала (ст. 1076—1080), у којима Риналдо изјављује жељу да Армида пређе у хришћанство. Али је још више карактеристично да историчар дубровачке драме није препознао ту најближу везу између Гундулићеве и Тасове *Армиде*, ма да је приметно да је Гундулићев свршетак епизоде о Армиди.

рецитатив) поглавито из једанаестераца и седмераца, док су се за лирске партије (за певање) употребљавали сви могући лирски метруми, тако и Гундулић има за дијалог своје обичне строфе (12 × 2, одн. 8 × 4), док је остале, мање уобичајене метруме употребљавао редовно за лирске партије. Да ли је та разлика у метричком облику код Гундулића била у свези и са разликом у начину излагања (Vortragsweise)? другим речима: да ли су и Гундулићеве драме, као и њихови узорни, талијанске мелодраме, имале рецитатив и певање? То је питање, на које је, уз апсолутан недостатак вести о томе, тешко одговорити. Утврђено је да се при приказивању Гундулићевих драма и свирало: у Дубравци I. 7 (ст. 393) има музикална утакмица између Горштака и Дивјака са изричним примедбом: „*Овди свире*“. Да ли су се и драме делимично певале? У старије доба зацело, јер су М. Држић и Наљешковић у својим драмама — као што нас о томе поучавају односно дидаскалије — прилично обилато употребљавали музику и певање¹; да ли је тај случај био и са Гундулићевим драмама, не да се рећи, јер није довољно упутити само на партије (као што је почетак *Прозерине* и *Дубравке*), чији би садржај био са свим згодан за певање, одн. у којем се директно позива на певање. По свој прилици, у дубровачком позоринту² певале су се само поједине песме, али је једва вероватно да су се у Дубровнику икада могле наћи потребне снаге, да једну целу мелодраму прикажу на српскохрватском језику; с тога мислим да се Гундулићеве драме, ма да су верне имитације, одн. преводи талијанских мелодрама, нису певале него су се само рецитовале. Према томе верујем и то да разлику

¹ Још један интересантан доказ о употреби музике при приказивању Држићевих драма даје нам дубровачки научењак Никола Gozze у свом делу *Dello stato dalle repubbliche* (Млаци 1591 код Алда) на стр. 403.: „...che Questa Musica sia stata sempre potente a ingagliardire i animi nostri..., io grandemente l'ho sperimentato; perchè Quando tra la mia brigata inuitato era a rappresentare nelle commedie, o nelle Tragedie i nobilissimi atti, acciò, che la mia natura non si spauentasse in cotai spettacoli ordinato per solleuar l'animo, & il cuore dala tenerezza fanciulesca, che le Trombe, & i Pifari allegramente sonassero; & poscia rappresentano in guella mia tenerissima età Quella parte con grandissima sodisfattione, e dell' autore B(aatae). M(emoriae). Marino Darxa e degli spettatori insieme“.

² Стари Дубровник није имао своју позоринску ограду: црквене драме приказивале су се у црквама или пред њима, а драме светског садржаја „пред двором“ или у приватним домовима (нпр. о свадбама). Као што се види из оног решења дубровачког сената од 4 априла 1554, још у најстарије доба, за јавне представе, употребљавала се сала „великог савета“: „Prima pars est de providendo, quo de cetero in Anla Majoris Consilii non possint recitari Comediae, Tragediae aut aliquae Mascaratae fieri, sed ea reservari debeat ad usum sacrorum consiliorum (Liber reform. Con. Rogat. 1553 до 1555 у државној архиви у Дубровнику); сад можемо поверовати у тачност вести да је Држићев *Дуждо Мароје* представљан у саветској дворани (Стари pisci VII. 239). Иза те дворане био је стари арсенал, зван *Орсан*, у којем су се доцније доба давале позоринске представе, док. 1817. год. зграда није изгорела.

метруму, која код Гундулића постоји између дијалога с једне, и више лирских партија с друге стране, треба схватити само као слепу имитацију спољашњег облика талијанских мелодрама.

Гундулић, дакле, употребљава у дијалогу обичне строфе (12 × 2 и 8 × 4), док су други метруми употребљени у партијама више лирским. Али за три велике драме не вреди оно што смо видели код *Дијане* и *Армиде*, људи, дакле, не говоре свуда у дванаестерцу, а ни жене свуда у осмерцу, шта више обе групе улога деле се у обе категорије стихова. Исто тако даје се констатовати да је, Гундулић, бар делимично, и овде, радо употребљавао тешки дванаестерац и у важнијим, дакле већином мушким улогама; тако, у *Аријадни*, највише дванаестераца (46) говори Тезеј, док Аријадна од 274 изговорених стихова има само 2 дванаестерца; и бог љубави, *Љубав*, употребљава бар неколико (12) дванаестераца, а Венера и пастирка *Кораљка* ни један. И у *Прозерпини* говори мрачни бог подземног света, Плуту, скоро половину у дванаестерцима (101 од 221), исто тако остале појаве из подземног света (Радамант, Мегера, и Тисифон); и док Прозерпина мора да се задовољи скоро искључиво са скромним осмерцима, њена мати добила је релативно много већи број дванаестераца. У *Дубравци* опет, у којој је Гундулић дванаестерце толико одликовао само зато што је та драма једна (алегорична) пастирска игра, највише говоре, разуме се, пастири у дванаестерцима (само *Дивјак* и *Љубдраг* чине изузетак); из истог разлога говоре и у *Аријадни* пастир *Пелинко* а у *Прозерпини* пастири *Љубимир* и *Ловорко* претежно или бар већим делом у дванаестерцима. Може се, дакле, рећи да Гундулић употребљава дванаестерац поглавито код узвишенијих (мушких), и код пастирских улога.

Једно исто лице говори редовно на појединим местима непрекидно и у истом метруму; у усамљеним случајевима, кад је једна строфа подељена на два лица, свако лице говори по једну половицу (1 дван. одн. 2 осмерца), упор. Проз. 567. 669. 1136. 1174. 1240. 1306. 1348. 1396. 1434. Дубр. 783. 913. 1549.; у већини случајева то је дијалог, вођен узбуђеним тоном, отуда прекидање јединства у метруму. Исти је разлог и у неким још ређим случајевима када један стих (узимам овде у обзир само дванаестерце) говори два разна лица, и тада свако од њих говори бар једну од четири тросложне стопе; упор. Проз. 1128—1134. Дубр. 793—795. — Али није увек исто тако јасно зашто једно лице у сред говора мења метрум; на понеким местима то је до душе јасно, нпр., у *Дубравци* 153 прима у *Дубраву* (Дубровник) одбегли далматински рибар позив да учествује у свечаности слободе у дванаестерцу, и, непосредно за тим, удари у осмерцу у хвалу Дубровнику; исто тако нам је разумљиво што у последњој сцени *Дубравке* свако лице које се појављује почиње у дванаестерцу молитву коју чита свака личност и то у осмерцу, упор. још Ар. 515. Али нама и не треба унутрашњи разлог за такву

промену метрума, јер и овде је талијанска мелодрама са својим дијалогом, састављеним већином из једанаестераца и седмераца, могла послужити као узор, а то је, без сумње, дало Гундулићу повода да споји обе врсте строфа, јер су код њега строфа од 2 дванаестерца и строфа од 4 осмерца метричке јединице, упор. нпр. Ар. 37. 661. 829. Проз 391. 657. 1516. Дуб. 167. 217. 1037. итд. Али, Гундулић је спајао строфе од 4 осмерца и са осмерачким строфама различнога опсега; упор. Ар. 287. 1695. Проз. 1208. исто тако и дванаестерце са ређим осмерачким строфама, упор. Ар. 311. 679. 963. Проз. 670. 1088. Али, како се дванаестерац управо састоји из два шестерца, то је Гундулић, даље — до душе само у *Прозерини*, чија је метрика у опште највише извештачена, — спајао и дванаестерце са шестерцима, упор. Проз. 477. 531. 645. 776. 1118. 1162. 1234. 1318. 1480. 1622.; један пут (наравно у *Прозерини* [1168]) налазимо и шестерац у друштву и са осмерцима. Разуме се, и код Гундулића се налази највећа метричка разноликост у самосталним корским песмама, те тако само код њих имамо веће строфе састављене из разних стихова. Али, ако узмемо три веће драме као целину, морамо рећи да је најмлађа од њих, *Дубравка*, у метричком погледу најпростије састављена: осем две обичне строфе, та драма има само у сцени I. 5 (ст. 259—316) Дубравкину песму упућену јутарњем руменилу, која се састоји из осмерачких строфа са више редова, а двапута је прекинута корском петерачком строфом, за тим у сцени III. 7 (ст. 1475 до 1504) позив кора на играње и свадбену част, опет у строфама од 6 осмераца, и најзад, у претпоследњој сцени (ст. 1505) четири пута поновљену састављену строфу, с којом прелудира свадбени кор; и промена метрума у сред дијалога има умерене границе, јер су обе обичне строфе спојене само неколико пута. Нешто компликованији метрички је склоп у *Аријадни*, где имамо и строфа од 5, 6 и 8 осмераца, две разне корске песме у строфама и много заплетенију промену метрума. Али је највише извештачена, као што смо већ рекли, метрика *Прозерине*: обема обичним строфама придружују се строфе од 6 осмераца, групе од по 2 осмерца и шестерца, и више песама у строфама; овамо иде и спој шестераца са дванаестерцима и осмерцима, и, напослетку, честа и разнолика промена метрума. Како је *Дубравка* са својом једноставном метриком најмлађа Гундулићева драма, зар *Прозерина* не би ипак могла бити старија од *Аријадне*? За ово би се могла узети у обзир и разлика између обе драме с погледом на нечисте сликове са *с—з, ш—ж* (упор. стр. 000). Али колико је Гундулић, у својим млађим годинама, волео разнолик метрички склоп у драми, најбоље нам показује његова *Аријадна*, превод *Arianna-e* Октавија Ринучинија (Ottavio Rinuccini), штампане први пут 1608. год.: талијански оригинал састоји се скоро искључиво из једанаестераца и седмераца, који се на разан начин мешају и сликују; само у прологу, и у четири корске песме (које одгова-

рају овим местима у *Аријадни* ст. 257—276. 728—775. 1487—1516. 1733—1767) има Ринучини други метрум. Очекивали бисмо сада да се и Гундулић за дијалог задовољи са своје две строфе (8×4 , 12×2) и да само у горе споменутих местима изабере други метрум; а у ствари, Гундулић је узео друге метруме не само за те четир корске песме (строфе са четири реда из једанаестерца у прологу превео је са обичном осмерачком строфом!), него је још на прилично много места употребио строфе од 5, 6, и 8 осмераца; у осталом, и ово последње дало би се протумачити као наслањање на метрум оригинала који није имао одређен број стихова. — Овим истраживањем Гундулићеве метрике мислим да сам истакао неке тачке, које се могу употребити у питању да ли једна песма пада у доба пре или после Гундулића; специјално за Гундулића могу се неке појаве (слик, нечисти сликови, разноликост метрума) употребити и за хронолошки ред Гундулићевих дела, али нарочито се може, — како се у најновије доба Гундулићу приписују нека дела која тешко да би могла бити његова, — тачним познавањем Гундулићеве метрике имати један врло јак аргуменат *pro* и *contra* у том питању.

М. И.

РАЧУН У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ

Новије доба у нас обележено је живим интересовањем за напредније, научне, педагошке идеје, које схватање наставног циља постављају на сасвим другу основу, која се не слаже с основом старијега педагошког правца. Тај је нови правац потиснуо из наставе досадашњи утилитаризам, који презире све што не даје непосредне користи, па је упутио у правцу идеалних тежњи. Новије методолошко-дидактичке реформе, готово у свима осталим предметима основне школе, нису остале неопажене ни у рачуну, који са природе свога градива даје највише земљишта за двојако схватање његова задатка и методе.

Важност и задатак

Важност рачуна може се схватити с једне стране с *практичног* гледишта — животне потребе, а с друге стране с *идеалног* гледишта — васпитног циља. Кад рачун узмемо у оцену с практичног гледишта, наћи ћемо да је овај наставни предмет један од најважнијих предмета, који је потребан не само научнику и богаташу, већ и простаку и највећем сиромашку. Чиниоцик и грађанин, трговац и занатлија, милионар и слуга — све што се човеком назива, не може бити без рачуна, а једине разлике у том погледу међу њима има у обиму и употреби овог

предмета, што зависи од образовања и начина живота појединих сталежа. Рачунање је, дакле, једна насušна потреба свих људи, потреба, која стоји над писменошћу. Без писмености би човек могао бити човек, ну без довољних појмова о бројним количинама, које су најнужније у свакидашњем животу, човек би целога века био „малено дете“.

Практичну вредност рачунања појимали су још стари образовани народи, те су га с тога и развијали. Још од најстаријег доба датира се римска система, коју је доцније потиснула права, декадна, рачунска система, што нам даје најјачег доказа о прастарој тежњи за унапређењем рачунања. Цифре у нашој (индиско-арапској) системи јасно износе давнашњу потребу да се бројеви сведу у што прегледнији низ и очигледније представе с десет прстију. Ну, ма да је вештина рачунања још у најстарије доба била развијена, ипак је елементарна рачунска настава ређе предавана и њена се васпитна важност губила из вида. Где се и предавала, предавала се већином начином механичким: правила су се учила напамет у стиховима, више се рачунало с бројевима у фантазији, а мање с разумевањем на стварним примерима.

Тако је било све до 18 века, кад се у општој тежњи за просветом почела живље обрађивати и методика рачунске наставе. Важност рачунања с *васпитног* гледишта први је истакао тек Песталоције, те је тиме на овом пољу стекао највише заслуге, постав оцем елементарне рачунске наставе.¹ Он је практичну страну рачуна запостављао, а стало му је било највише до тога, да развије душевне склоности и силе дечје, да могу правилно разматрати и мислити. „*Песталоције сматра рачунску наставу универзалним средством и средиштем све наставе, којим се душевне силе најбоље развијају.*“² Практично и писмено рачунање потчињавао је мисаоном рачунању с бројевима, налазећи да је оно најбоље средство за вежбање духа, а ове је представљао очигледно.

После Песталоција рађено је доста на рачунском пољу, ну опет су зато сви бољи радови о рачуну на плећима Песталоцијевим. Епоху је начинило дело Дистервегово и Хајзлерово: „Методичко руководство за целу наставу рачунску“ (1829. год.), које је служило за углед свима бољим радовима на рачунском пољу. Међу методичарима, који су у новије доба овај предмет успешно обрађивали, нарочито се истичу представници два супротна правца: Грубе и Хенчел. Хенчел тежи искључиво за рачунском вештином, зато дели бројеве у кругове (10, 20, 100), који дају више градива за разноврсну вежбу. Међутим Грубе у рачуну истиче унапређење општег васпитног циља школскога рада, тражећи монографско обрађивање бројева за све рачунске врсте.

¹ Д-р Фридрих Дитес, Методика за народне школе на ист. основи, стр. 203.

² Dr. J. Turic, Metodika obrazovne obuke u pučkim osn. šk., стр. 118.

* * *

Довде бацнемо кратак поглед на развитак и важност рачуна у опште. а сад да пређемо на схватање његовог задатка у нашој основној школи.

Наша је стара школа постављала задатак целокупне наставе потпуно материјалистички: знање је било циљ, а не средство за васпитање. Од првих нормалних школа с прописаним наставним планом (1838 год.), па скоро до најновијег доба, вазда се обележавала највиша сврха наставе: читањем, писањем и рачунањем. Новија је школа пошла напред. Она је по захтевима новог правца научне педагогије правилно односила задатак наставе ставивши је на службу васпитању, задатку праве народне школе. Ну, мимо тај јасно постављени дидактички задатак, ипак се у данашњици материјалистичко схватање наставног рада истиче у рачунској настави толико, да се често чује по који оптри прекор педагога старијег васпитног правца, да рачун нема готово никакве везе са општим васпитним циљем и да је учење Научне Педагогије једна формалистичка заблуда. Ну ово се гледиште не може одржати, кад се васпитни задатак рачунске наставе доведе у везу са општим наставним задатком.

Задатак је наставе: *стварање силне воље из круга мисли помоћу интересовања*,¹ такве воље, која лако може прећи у активност. А воља ће прећи у активност само тако, ако има *унутрашње слободе*, ако буде таквог *убеђења*, које се неће колебати утицајем спољашњих прилика. *Битност карактерности чини извесна сталност и доследност наше воље*.² А који предмет може најјаче развити убеђење, доследност и сталност? Без сумње — рачун. Рачунање својом тачношћу, јасношћу и доследношћу (2 × 2 мсра увек бити 4) најснажније утиче на развијање мишљења и стварање убеђења, а Хербарт је изрекао: *образовање карактера треба почети образовањем мишљења*.³ Развијемо ли мишљење, убеђење и доследност, дођемо ли до унутрашње слободе и истрајности, лако ћемо асимилovati етичке идеје и доћи до највишег васпитног циља: образовања моралног карактера. Отуда је творац новијег правца у васпитању рекао: *тупоглави и празноглави не могу се ни у моралу уздићи*.⁴ То је пак идентично с оним што видимо у животу: малоумни људи и слабе жене, које већином у рачуну не показују довољно подобности, нису никаки карактери. И најбоље моралне идеје губе се у вртлогу друштвеног метежа, ако само немају јаке подлоге у јачини разума.

¹ Д-р В. Раји, Основи педагогике, стр. 64.

² Д-р Стев. М. Окановић, О мару или интересу у васпитању, стр. 17.

³ Љуб. М. Протић, О задатку васпитне наставе (Архив за фил., пед. и друштв. науке^с 1898. књ. I. стр. 70).

⁴ Опет тамо, стр. 73.



WWW.UNILIB.RS

Замерка, да би по оваквом схватању рачунског задатка Цинцари и Јевреји били најкарактернији и најморалнији, мора отпасти, јер се задатак појединих предмета не може посебице узети у оцену, већ у вези с осталим наставним градивом, које изазива многоструке интересе. Једностраност је у сваком па и овом погледу штетна. Међутим, данашњу рачунску дидактику нарочито карактерише њено концентрисање с осталим наставним предметима: Геометријом, Земљописом, Познавањем Природе, Историјом и др. Правилно схваћен рачунски задатак јесте развијање тројаквих интереса: *емпириских*, *спекулативних* и *естетичких*. Емпириски се интереси развијају познавањем свих објеката из природног и друштвеног живота с обзиром на количину, вредност и време. Кад се пак објекти, који су емпириским путем упознати, апстрактним бројевима представе и у примењеним задацима проучи њихов одношај по вредности, броју и величини, онда се тиме стварају спекулативни интереси. Естетички се интереси негују тиме, што се бројањем, мерењем и одређивањем тежине долази до једнакости, правилности, симетрије, тачности, реда, истине и правилне оцене лепога и ваљаног. Сви ови интереси стоје у служби индивидуалног и социјалног живота, с тога, дакле, задатак рачуна с васпитног гледишта не искључује ни практичне интересе. Напротив, ако рачун није обрађен како треба, ако не буде васпитан, њиме се неће постићи ни практични захтеви. Ако ли пак рачунањем утичемо на развијање мишљења; ако оно у истини буде „духовни брус“ (Кер) и „духовна гимнастика“ (Динтер); ако се концентрише с осталим наставним предметима и негују емпириски, спекулативни и естетички интереси, који се стављају у везу с моралним осећањима: онда ће се њиме постићи васпитни смер: онда ће он постати дејом, правом, духовном својином и вољеним предметом; онда ће он бити умни, активни капитал, који ће у практичном животу донети материјалног интереса.

Практични захтеви рачунске наставе имају, дакле, само у *васпитној* рачунској настави своје право врело, које временом с развитком умне свести омладине и самосталним њеним кретањем у грађанском животу постаје бујнијим. Сви други рачунски извори не показују правог напретка ни у школском животу, а у грађанском животу веома брзо отпаду, док напослетку сасвим не усахну.

Средства

Рачунска ће настава бити васпитна, ако се њоме у ученика развије јак *интерес*, који ће моћи да пређе у вољу. А интерес не може изазвати оно градиво, које нема никакве подлоге у дејем искуству, у њиховом опажању. Све пак њихово опажање стечено је кроз чула.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Ничега нема у духу што претходно није прошло кроз чуло.“¹ Оно што кроз чула није прошло, не може бити дечја својина, те не може послужити аперциповању представа и стварању појмова, што чини садржину њихове свести. Отуда је јасно колика је важност очигледних средстава за наставу у опште, а нарочито за рачунску наставу, која стоји на својој сопственој подлози, јер ништа не претпоставља. Дете задобива представу броја само на основу опажања ствари,² с тога у рачуну треба да буде што више *очигледности*.

I.

Предмети, који се налазе у школи и ван ње, нису довољни за представљање бројева и њихових разних одношаја, нити их пак има довољно и свакад при руци, с тога су одавно за ову сврху заведене подесне справе т. зв. рачунаљке.

Ми ћемо узети у оцену неколико рачунаљака, међу којима су неке за наше школе нове, имајући при томе у виду троје: конструкцију њихову, мањинулирање с њима и вредност њихову.

1. Од свих справа за рачунање најпознатија је *руска* рачунаљка. Конструкција праве руске рачунаљке није онаква, какве су ове, које се виђају по нашим школама. Руска је рачунаљка гвозден четвртаст оквир, чија је висина и дужина од једног метра. У тај је оквир углављено десет шипака у водоравном положају, а могу се по потреби и усправно наместити. На свакој је шипци по десет већих дрвених куглица, обојених или необојених, које се могу лако скидати и наместити, колико је кад потребно, јер се шипке утврђују завртњем. Рачунаљка је утврђена за једно сандуче исте дужине, ширине 20—25, а висине 15 с. м. У том је сандучету фијока са деловима у облику цеви за разломке до десетина.

Добре су стране ове рачунаљке у томе, што се на њој може сваки број за се представити и што се могу у исто време сва деца занимати; ну рђаве су јој стране, што се њоме не може тако лако руковати нити најбоље извести све рачунске комбинације. Никада се на овој рачунаљци не може истаћи само онолико куглица, колико је потребно, без нарочитих заклона или отежаног манипулирања.

Оваква рачунаљка (показана је рачунаљка месне школе), која се такође назива руском, и ако је производ неког обичног столара, од мање је практичне вредности. Шипке су на њој сасвим утврђене, те се по потреби куглице не могу скидати ни наместити, а нема ни цеви за разломке, који се с тога ретко где и како треба обрађују. Осим тога

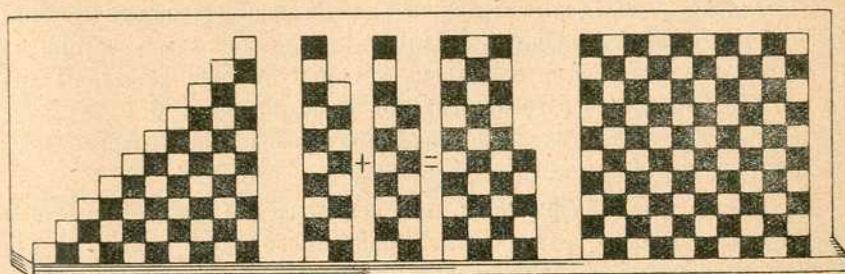
¹ Идеја Ј. А. Коменцијуса, која је илустровала Песталоцијеву школу.

² N. de Raaf, Елементи Психологије, стр. 14.

њего је поље узано, те се заклоном не можемо користити, а тиме се отежава успешно извођење рачунских операција.

2. Много је савршенија за рачунање у опсегу бр. 20 нова *Фрицева* рачунаљка, коју је ова школа пре кратког времена набавила из Пихлорова завода наставних средстава у Бечу.¹ Као што видите, ова је рачунаљка састављена из четвртастог оквира, који је утврђен за сандуче исте ширине, а ово стоји на обичним ногарима. У овај оквир постављене су у водоравном положају: једна дашчица, која је с површином сандучета подлога за двадесет косака; две пречаге с рупама за управно ређање двадесет дрваца; две пречаге с кукицама за две десетине прстенова и нанослетку, на врху оквира, две покретне гвоздене шинке са две десетине куглица. У сандучету су две фијоке: једна с преградама за коцке, дрваца, прстенове и куглице, а друга за дрвене цеви за представљање разломака до десетине, које се при раду међу на шинке. Коцке, дрваца, прстенови и куглице обојени су са четири разне боје, да би се јасније могле извести разне бројне операције. За прелаз од броја ствари на писање цифара и почетни рад с њима служе картони с тачкама и цифрама, који се при појединим видовима рачунања с рачунским знацима на предњи део сандучета постављају тако, да буду одмах испод стварних бројних одношаја.

Манипулирање је овом рачунаљком доста лако, извођење рачунских операција разноврсно и потпуно, зато је за препоруку.² Истина јој цена није за наше празне школеке касе, јер стаје у Бечу 31·20 дин., а с поштарином и царином скоро 40 динвра. Али је ми не морамо набављати из Беча, не морамо новац странцима давати, кад је наши столари по образцу лако могу израдити. Конструкције је тако просте, да би је чак ми, апостоли ручнога рада, могли без муке „сочинити“.



Сл. 1.

3. Левтинија је и простија трећа справа за рачунање *коцкицама* (сл. 1.). На њој су јединице представљене коцкицама, које ваља да буду

¹ А Пихлер, Каталог наставних средстава, стр. 10., сл. 18.

² Извођење речених операција с претходним описом појединих делова вршено је на самој рачунаљци. Тако је исто чињено код осталих изложених рачунаљака.

веће, да би их јасније видели сви ученици. Једна шипка — четворо-страна призма чини десетицу, а десет таквих шипака у квадратној табли представљају стотину. Коцке су ради разликовања обојене наизменично белом и црном бојом. Посебних коцака треба да буде 50—80, призма 20, а плоча 10.

Овом се рачунаљком може лако извести појимање бројева, израчунавање разних задатака и само писање бројева. Добро дошла нам је нарочито при растварању бројева на јединице и десетице, што нас у усменом рачунању непрестано сусреће. Рад с коцкама до 20 мало односи времена; нешто више треба времена у раду до 100; у раду до 1000 отежано је манипулирање, али се окретан наставник тада може помоћи помоћу ђачком. Тим ђачким саучешћем изазваће се још јачи интерес у рачунању.

Добре су стране ове рачуналке, нарочито у раду до броја 20, што се на њој може јасно представити рашћење бројева у висину. Тако ће се у рачунским операцијама јасније уочити величина бројних јединака по висини, а лакше прегледати по ширини, што је најприродније, јер се тако сви предмети јављају у природи. Мишљење неких наставника,¹ да је лакше прегледати бројне количине на стварима у положеном правцу него ли у усправном, као што је случај на руској рачунаљци, није оправдано ни доследно. Насупрот томе, природније је и са физиолошког и психолошког гледишта оправданије, да се бројне јединке прегледају у усправном положају, а њихов одношај у положеном. Ако би се усвојило гледиште да је практичније бројне јединке посматрати у положеном, а њихове односе у усправном положају, то не би одговарало положају предмета у природи, јер би у том случају ваљало њихове одношаје замишљати у ваздуху, а то не одговара истини.

Подлога² у позадини за лакши рад на овој рачунаљци не може бити од штете са психолошког гледишта, какво мишљење постоји, јер се са подлогом сви предмети око нас, изузимајући тице у лету, на ипак зато не губе представе готово ништа од своје јасности.

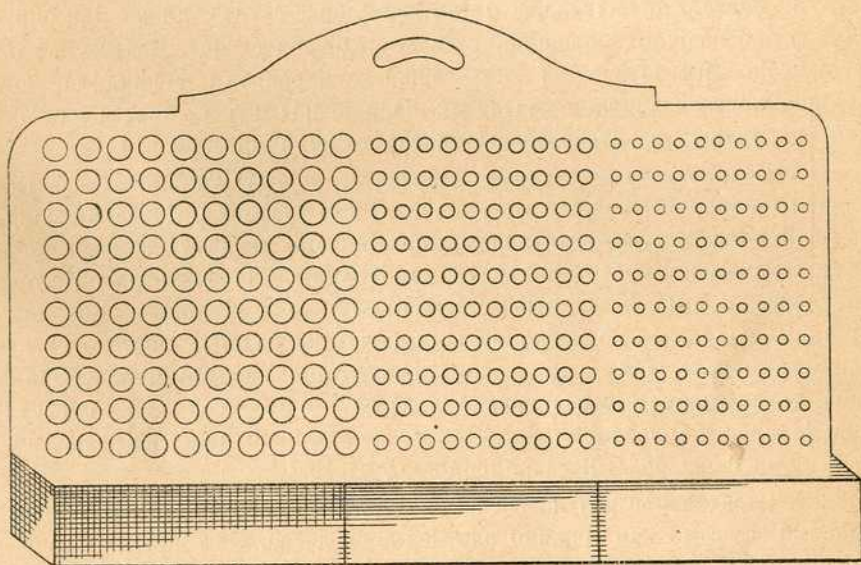
Ова је рачуналка за препоруку нарочито за ниже разреде и сиромашније школе.

4. За рад с већим бројевима, а нарочито за рад преко 1000, нисмо досад имали подесних рачуналака. Бројањем зрневља и др. ситнијих предмета никако не могу деца доћи до прегледних бројних одношаја, као помоћу ове рачуналке с *дрвцима*, коју сам конструисао по напрту вредног учитеља вежбаонице Учитељске Школе у Јагодини, г. Јове Ми-

¹ Ј. Петровић. Сложенија је, али боља није. „Педагошки Преглед“ 1902. стр. 140.

² За подлогу може послужити школска табла, кад се на њу у потребној висини постави дашчица за повлачење призама и коцака. Табла је боља још и с тога, што се на њој могу рачунске операције писмено представити.

www.unibeverly.com
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
 анђевића, додав у ширину и висину десет рупа за јединице, десетице и стотине (сл. 2.). Она је састављена из једне табле с позадином, која се меће зато, да не би дрвца испадала на другу страну. Рупе су избушене у десет положених редова оним редом, како се јединице, десетице и стотине јављају у писменом рачунању. Пречник рупа зависи од дебљине дрваца. Одстојање је једнако по висини и ширини, те је лак преглед у усправном као и у хоризонталном положају. Јединицу представља једно дрвце, десетицу десет дрваца у једном снопићу, а стотину десет увезаних десетица, које су разво обожене, да би се лакше могле разликовати. Дубина је рупа толика да из њих дрвца не могу испадати.



Сл. 2. Рачунаљка с дрвцима.¹

Конструкција је ове рачунаљке, дакле, врло проста, да је може школски служитељ да начини, а дрвца могу сама деца да спреме. Да се не би дрвца растурила, нужно је да се туткалишу, а може се оставити негуткалисаних око двадесет десетица и толико стотина, да се њима наставник помогне у усменом рачунању, кад треба да изврши растварање бројева. Рад је на овој рачунаљци прегледан и доста брз, само кад се деца упуте да обема рукама раде. Могу се с највећим успехом извршити све рачунске операције у опсегу 10.000² свагда само са онолико стотина, десетица и јединица, колико је потребно. У овоме

¹ Величина рачунаљке зависи од пречника рупа.

² Погрешно је мишљење да нису потребна очигледна средства у рачунању преко 100. Праксом се то не утврђује.

www. је бан надмоћност ове рачунаљке над руском. Писање бројева може се поме такође лепо представити, пошто томе помаже прегледност бројних количина и боја њене табле.

Ову најјетинију и најпрактичнију рачунаљку треба да имају све школе понавнше за рад у вишим разредима.

5. *Тилихова* рачунаљка има у сандучићу коцке и четворостране призме разне величине, којима се јасно могу показати двојке, тројке, четворке итд. до десетица, а и сами разломци. Данас се ређе употребава, а згодна је за грађење кућица и др. облика, чиме се појачава интерес у рачунској настави.

6. *Борнова* је рачунаљка четвртаста даска са сто тачака или округлих разно обојених површина у десет редова десетица. Заклањање тачака, које нису потребне у раду, врши се нарочитим дашчицама, које се лако могу увлачити и извлачити. Она је подесна за прелаз од конкретних бројева на стварима на апстракте количине.

7. По реферату стручних референата, које је Главни Просветни Савет одредио, рачунаљка коју је конструисао учитељ г. Петко Николић, подеснија је од руске рачунаљке, јер се њоме може лако руковати и боље представити разне рачунске комбинације. Нарочито је од руске рачунаљке у томе боља, што се на њој може лако истаћи само онолико куглица, колико је потребно за коју рачунску радњу, а остале су куглице сакривене, док код руске рачунаљке стоје све куглице пред очима ђака, те често сметају разумевању и пажњу дечју расејавају. Конструкције је просте. Израда ће можда стати нешто мало више од руске, али је у толико она боља и савременија од руске.¹

8. Стевановића рачунаљка с *тицама* подесна је за употребу у опсегу броја 20, ну само као завршно очигледно средство. Она никако не може заменити рад са истинским предметима.

9. Осим ових рачунаљака има још других, међу којима заслужује пажње *чешка* рачунаљка с дугмадима, која је у многоме боља за I и II разред од руске рачунаљке, јер се куглице на њој могу намештати у много више комбинација.²

II

Од осталих наставних средстава подесна су дрвца за рачунање до 10 или 20, јер се у томе опсегу бројева лако могу са свом децом изводити разне бројне комбинације, ну у већем опсегу бројева отежан је рад с њима. Исто тако можемо се послужити зрневљем, каменчићима,

¹ Мил. Марковић и Д. Ј. Путниковић, реферат о „Српској Рачунаљци“ „Просветни Гласник“ 1900. стр. 44. и 45.

² Д. Ј. Путниковић, Шта могу учитељи учинити за наст. средства у осн. школи. „Просветни Гласник“ 1896. стр. 22.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

писанкама и др. ситнијим предметима, али њима никако не можемо заменити средства, којима се занимају у једно исто доба ученици целог одељења. Представљање стотина и хиљада кесама зрневља или помоћу несређених снопића прутућа може занимати децу и послужити бројању и рачунању на дому, док се међутим њима никад не може створити јасна представа о величини бројева и њиховим одношајима. У првој рачунској настави јак интерес развија рад најприроднијим средством — прстима, који никако не сме бити круна рачунања ни на крају првог течаја елементарног рада.

Још нам школа, школско двориште, воћњаци, поље, улице, зграде и у опште цела околина дају средства за рачунање на сталним и покретним предметима: зградама, дрвећу, стоци, лишћу и др. Свима овим најјевтинијим средствима ваља да се користимо о излетима.

За познавање мера потребне су метарске мере, а исто тако децу ваља упознати новцем. За новац је најбоље имати збирку разног новца: ситног и крупног, никленог и сребрног, златног и папирног. Онај новац, који учитељ не буде имао, што услед нашег рђавог материјалног стања у већини случајева бива, може се заменити лепо обојеним и бразираним нацртима и њиховим отисцима на штаћолу или обичној хартији.

Дужина метра лепо је представљена Амбрововом метарском траком, на којој је лепо истакнута разлика између метра и његових делова. Квадратни се метар може израдити на јакој хартији у две боје за разлику кв. д. м., а може се набавити из Пихлерова завода уз остала наставна средства од веће вредности.¹ Квадратни метар и ар треба представити на земљишту у школском дворишту, а исто тако ваља приликом излета с децом у пољу одмерити: Е.м., К.м. и др.

III.

После конкретних очигледних средстава за прелаз на бројне апстракције употребљавају се тачке, прстенови, црте и др. графички знаци на табли и таблицама, докле ученици не науче писање бројева, само их ваља распоредити прегледно по групама. За ово има нарочитих табела, као што су оне из Линднеровог рачунања у сликама, затим Амбровов преглед стотина, а овамо спада и рачунање помоћу графичких знакова из рачунице г. д-ра Стев. М. Окановића. Пре графичких знакова, а после рада с правим предметима, може се извести рачунање сликама, ну свакад треба обратити пажњу на то, да се разликују истински предмети од слика, знакова и цифара.

¹ Пихлеров каталог наст. сред., стр. 11., са 22., цена 0-60 дин.

² Олет тамо, стр. 12., сл. 24., цена 3 дин.

Метода и градиво.

Ну ни најсавршеније рачунаљке и толика друга средства у околини за предавање овога предмета немају никакве вредности, ако се не погоди начин саме наставе. Наставним средствима постићи ћемо жељене резултате, ако се она употребе кад треба и изведе предавање како ваља. Начин, како се наставно градиво из рачуна предаје, назива се методом рачунања. Говорити о методи није популарно, јер постоји мишљење да сваки учитељ има свој властити метод, какав је био назор Хердеров. Међутим ово гледиште није правилно, а потиче само услед мешања манира с методом. Истина је да сваки наставник има нечега свога субјективног у методи, али се та субјективност мора прилагођавати увек објективној методи, која зависи од психолошких закона и природе наставног градива.

1. Психолошки захтеви методе.

Рачунском се наставом у основној школи даје на првом месту рачунско знање настављањем дечјег искуства о бројним количинама. Дечје рачунско знање или искуство пре школскога рада састоји се из бројних представа и појмова, који су стечени опажањем бројних количина на стварима у кући и околини њеној.

Према томе први је ступањ рада *анализа* тих бројних количина и њихових одношаја ради припреме за учење новoga.

Други је ступањ учење новoga материјала што се зове *синтеза*.¹ Учење новoga рачунског материјала врши се помоћу очигледних средстава, а тиме се добијају јасне представе о бројним количинама и њиховим односима. Овај психички процес, којим се на основи очигледности долази до бројних представа, зове се *аперцепција*. Средства су за аперциповање бројних количина: *искуство* и *чулно опажање* ученика.

Трећи је ступањ *асоцијација*, којом се прелази из аперцепције к *апстракцији*. Чим наступи асоцијација, нису потребна очигледна средства, јер се апстракцијом образују појмови бројева од представа добивених на основи синтетичког материјала. Овде нема ничега новoga, већ се врши разноврсно везивање и удруживање стечених бројних представа. Мишљењем се среди аперциповани рачунски материјал.

После асоцијације долази *систематисање* новог и старог стеченог знања рачунског, утврђивање рачунских правила и закона.

Кад је добивено рачунско знање систематисано и утврђено, онда се *примењује* у разрешавању задатака из практичног живота.

2. Обрада наставног градива.

Кроз ових пет методских облика ваља да прође све рачунско градиво, које се састоји из бројева. Питање о суштини бројева још није

¹ Љуб. М. Протић, Педагогика, стр. 81. и 83.

www.univerzitet-ska-biblioteka

пречишћено у педагошко-психолошкој књижевности, али се ипак дидактичари већег гласа слажу у главном с мишљењем енглеског филозофа Миља, да апстрактни бројеви сами за себе ништа не вреде, већ да се они морају односити на стварност. Отуда предавање рачунског градива треба вршити у вези са стварношћу. С тога рачунска настава ваља пре свега да буде *очигледна*. Схватање количина бива поступно: најпре долазе конкретни бројеви, где је количина везана за одређени број ствари, сталан или променљив, па онда замишљене количине ствари, а најпосле апстрактне количине.¹ Први, дакле, ступањ обухвата очигледно рачунање на предметима и рачунским справама; други рачунање с предметима, који се замишљају, који не подлежу дечјем чулном опажању; трећи је пак ступањ чисто апстрактно рачунање с бројевима са применом. Према овоме у рачунању разликујемо три ступња:

- а) увођење у рачунску наставу или појимање бројева,
- б) рачунску подобност, и
- в) примењено рачунање.

А. Појимање бројева.

Област увођења у рачунску наставу обухвата појимање бројева и њихових одношаја на основи разноврсне очигледности, чију смо поступност напред изложили. За поступност пак у погледу прелажења бројева постоје три мишљења:

1. По првом се мишљењу прелази поступно сваки нови број за себе и изучава у све четири врсте рачунања, усмено па писмено, а у вези с претходнима. Ово је у суштини метода Грубеова, од које се одступа само у толико, што се доцније прелазе поједине групе бројева, тако, да се на крају стотине за методске јединице узимљу целе десетице, на крају хиљаде целе стотине, а у великом опсегу бројева по неколико стотина, целе хиљаде па и десетице хиљада.

2. По другом се мишљењу у целом опсегу бројева за поједине разреде (20, 100, 1000 и даље) прелази свака врста рачунања засебно с поступношћу у погледу тешкоћа рачунских операција. Овај је начин, који је заступао Хенчел, основа Поповићевих рачуница, изузимајући рад с првом десетицом, који се у главном приближује првом начину, док је г. Миодраговић за обраду баш прве десетице усвојио принцип овог начина.

3. Трећи је начин комбинација првога и другога, новијег и старог начина, и по њему се прелазе све четири врсте рачунања у почетку с лакшим — округлим, а доцније и с тежим бројевима: чистим хиљадама, хиљадама и стотинама и т. д.

Највише је заступљен у нашим школама други начин, а томе иду на руку усмени и писмени део школске рачунице. Браниоци старе методе,

¹ Д-р В. Бакић, Општа Педагогика, стр. 136.

www. УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

којих има не само међу старијим већ и међу млађим учитељима, налазе: 1. да је лакше савлађивати рачунске тешкоће једне врсте рачунања на целој скали бројева него се борити са све четири врсте; 2. да је већи опсег бројева у једноме виду згоднији за састављање разноврсних задатака, него ли мањи опсег бројева у сва четири вида, и 3. да је бржи и лакши рад по овоме начину и нарочито пробитачан за четири разредне школе, где има мање времена за рад.

Ну ово мишљење није оправдано. Старом се методом греша о начело поступности. Њоме се врло брзо, непоступно долази до великих и за појимање тешких количина. Јер није довољно да се по имену зна за број 950, који са своје „округлине“ изгледа лак, већ треба да се појми суштина овога броја, а тога не може бити без извесне генезе и градације бројева. Осим тога овим се путем површно обради рачунско градиво, а дељење обично остане необрађено. Због тога ученици доцније рамљу у овоме виду рачунања и обично не накнаде оно, што је раније изгубљено. Још ако услед зараза буде прекида у раду, онда се не сврши ни множење, што води понављању, преоптерећивању у старијим разредама. Резултат је оваквог рада: слабији успех, наставне тешкоће и готово никакав рачунски интерес.

Нови је начин бољи како с васпитног, тако и с практичног гледишта.

„Поступност је — по г. д-ру В. Вакићу — кад се у настави иде ступањ по ступањ, или корак за кораком; с најниже степенице корача се на најближу степеницу изнад ње, и тако се полагава пење на више.“ А најнижа је степеница рачунско знање, које нам деца у школу донесу. Та рачунска клица има у себи четвороструки корен: основу за сва четири вида рачунања. Дечје рачунско знање, дакле у доба кад ступе у школу, састоји се из четири елемента, а не из једнога. И оно дете, које једва зна шта је два, а то су обично деца слабијега рачунскога дара, имало је прилике на дому своје да сабере 1 и 1, да одузме 1 од 2, да подели 2 или 3 јабуке с браћићем или сестрицама, па и да добије од кога свога у 2 или 3 маха по 1 орах или чега другог. Ту је клицу дужна школа да развије *развијним* методом, да је залије новим рачунским представама и појмовима, али никако не сме да напусти њен корен, не сме да га онакази, радећи у једном виду и у неприродном скоку бројева. С тога је стари начин прелажења бројева и видова неприродан пут, који се коси не само са психолошким, већ и са физичким законима. Ко је још подизао један зид на каквој згради а три у темељу напуштао. Не, то није нико чинио. Па кад је тако у обичном животу, онда друкчије не сме бити ни у рачунској настави, чији елементи морају стајати у најјачој органској вези, која се свакодневно опажа у пракци. Каквог ће интереса бити у ученика за овим предметом, кад се месецима ради само у једноме виду? Без сумње никаквог. А кад нема интереса да се рачунско знање, макар у најмањем опсегу бројева примени, онда је оно

капитал без вредности, усамљен, умртвљен рачунски капитал који појавом нове врсте рачунања пређе у заборав, како то понајвише бива.

Даље, рачунско знање, које је стечено прелазом појединих видова с поступношћу с формалне стране бројева, постаје у неку руку механичким памћењем. Немачка Психологија налази, да су логичка памћења у суштини асоцијације по сличности и контрасту. Прави значај асоцијације којом се, као што смо напоменули, путем апстракције стварају појмови бројева, састоји се у сличавању посред различности. Као што налазимо сличност у бојама посред различности, као што појмимо светлост помоћу мрака, право помоћу кривога, топлоту помоћу хладноће — тако добијамо појам о скупљању помоћу растављања, увећавању помоћу умањавања, умножавању помоћу дељења. Зар неће бити боље да се да појам о рачунској операцији $14-7$ онда, кад се изврше рачунске операције: $7+7$, $14:7$ и 2×7 ? Треба ли посебно представити: $6+6$, 2×6 , $12-6$ и $12:2$? Није ли практичније и јасније, кад се 16 куглица поделе на два дела у вези с рачунским операцијама: $8+8$, 2×8 и $16-8$? Ако би се друкчије радило, онда се не води рачуна нити о времену, нити о психолошким законима.

Према овоме може се поступност у прелажењу бројева и видова овако формулисати:

1. Рачунање у сва четири вида на појединим бројевима по новоме начину не само да не увећава тешкоће разноврсношћу рачунских видова, већ их на против умањава стварањем погодаба за асоцијације бројева по сличности и контрасту, које су што и логичко памћење.

2. Њиме се развија логичко мишљење и саморадња, јер се рад не оснива на облику бројева, већ на разним њиховим одношајима. За то је овај начин бољи баш за четвороразредне школе, јер ће ученици у мањем опсегу бројева моћи више да раде самостално, док је у раду по старом начину нужна учитељева помоћ ради подешавања задатака по облику.

3. Добро је што ће се услед мањег опсега бројева избећи разноврсност наименовања и ограничити на мањи број стварних области, јер ће се само тако ученици за њих заинтересовати и проучити их у бројном погледу, што је прави задатак рачунања.

4. По новом је начину изведена поступност рашћењем бројева без икаквих скокова.

5. Овим се путем подједнако изучавају сви видови рачунања, те је веће рачунске подобности у ученика кад има прекида у раду; више има подобности за даљи рад у оних ученика, који су на овај начин прешли сва четири вида у опсегу бројева 50 па и 40, него ли у оних, који су прве две радње прешли у опсегу прве па и друге стотине.

6. Новим се начином мање губи у времену, јер се све сличне рачунске операције путем различавања прелазе у једно исто време.

7. Све рачунско знање на овај начин стечено представља извесно духовно јединство, а оно је нужно за саморадњу и тежњу да се рачунска подобност употреби у практичном животу.

8. Тежња да се комбинује стари с новим начином такође не одговара психолошким законима, јер је опет заступљена формална страна, а то води површности. С тога овај начин заједно са старим далеко стоји иза новог, који у основи одговара Грубеовој методи.

Б. Рачунска подобност.

Довде смо извели да при појимању бројева треба да буду заступљена два важна педагошка начела: начело очигледности и начело поступности. Но да рачунање постане трајном дејом својиним, није доста да се оно обради очигледно с поступношћу, па да се на половини пута стане. Права педагошко—психолошка метода тражи да се стварност узвиси на степен мишљења. Очигледношћу се истина аперципиују бројне представе, али се тек апстракцијом врши процес мишљења: везују и удружују бројне представе, стварају јасни појмови о бројевима и њиховим одношајима, доводе у везу с ранијим, систематише све рачунско знање и тако добија права рачунска подобност. А до потпуно јасних и разговетних бројних појмова, поузданих и сигурних рачунских операција, што чини рачунску подобност, може се доћи само дугим и правилним вежбањем. Вежбањем се долази до рачунског *самопоуздања*; оно даје неку особиту *пријатност*, само ако није сувише тешко, и ако није дошло прерано.¹ А вежбања рачунска нису тешка, ако се до њих дошло оним путем којим смо изложили. Чим се примети тешкоћа у вежбању, значи да је било слабо чулно онажање, да није било активне аперцепције. Кад се год пази на психички процес, по коме појмови постају и излачују из представа; кад се рачунска настава проведе кроз методске облике, које смо изложили; кад у њој буде очигледности и поступности и најпосле кад се узвиси на степен мишљења и довољно увежба — онда ће стечени рачунски капитал бити сигуран, тако да се може *усмено* и *писмено* у свако доба употребити.

1. *Усмено рачунање*. — Усмено је рачунање основа писменог рачунања, с тога је оно претежније у нижим разредима. Темељ је целе писмене рачунске зграде у добром усменом рачунању, чији је пак корен у очигледности. Да оно одговори правој васпитној сврси, да утиче на развијање логичког мишљења, не сме се никако радити после писменог². Кад се усмено рачунање веже за бројеве знаке, цифре или бројке,

¹ Д-р В. Бакић, Општа Педагогика, стр. 155.

² Убитачан механизам, који потиче услед потцењивања усменог рачунања, није тако ретка појава у нашој школској настави. Тако је једна од старијих „изрутинираних“ учитељца, која чак претендује на престоницу, једног зимњег течаја убијала млађани дух поверене јој генерације деце, радећи само писмено рачунање и у најнижем

грешни се исто онолико, колико се грешни кад се рачунање сведе на чист вербализам, кад се рачунске представе дају празним речима. Тиме се убија дух дечји. Потцењивањем усменог рачунања штетимо писмено рачунање и ону умну бистрину, која често пута далеко стоји над рачунском умешношћу наше школске омладине.

Основа је усменог рачунања у обради прве стотине, која обухвата таблице множења и дељења. Таблице се не изучавају на нарочитим часовима, нити посебице по видовима, него се поступно логичким путем утврђују при прелазу појединих бројева.¹ Тако научене таблице не могу се лако заборавити, поузданије су и употребљивије у рачунању, но није доста да се само таблице знају, јер се усмено рачунање не састоји у томе. Само ће онда ученици у старијим разредима бити добре рачунџије, ако је све усмено рачунање у опсегу стотине тако увежбаано, да је постало рачунском *окретношћу*. С тога у овоме опсегу бројева не треба бирати лакше бројеве. Прву стотину не треба друкчије разумети, но као целину свесне таблице у сва четири вида рачунања. Кад тако буде, онда је усмен рад у опсегу хиљаде и преко ње олакшан и успешан, а тиме ће се добити више времена за писмено рачунање. У томе случају неће ни бити „лицитирања“ у старијим разредима.

У усменом је рачунању природнији јединичан рад. Досетично се рачунање може употребити само донекле као средство првога, које је право усмено рачунање.

2. *Писмено рачунање*. — Писмено се рачунање врши бројним знацима — цифрама или бројкама. Цифре су дакле знаци за обележавање бројева. Пре постанка цифара бројеви су се обележавали графичким знацима: цртама и тачкама. То су били стари рабоши. Пут је за означење бројева: ствари — графички знаци — цифре. С тога се не прелази одмах на цифре, већ се неко време ради кружићима, тачкама или цртама, а овоме може да претходи рад сликама.

Писмени је рад на подлози усменог и од веће је вредности с практичног гледишта. Он треба у почетку да иде процесом усменог рачунања, а доцније га ваља увежбати са свима олакшицама. Појимање бројних места изводи се само очигледним средствима, а и све друге операције (као што је растварање бројева) постављају се на њима, колико

разреду, оставивши усмено за пролеће, кад огране сунце! Та иста наставница нашаа је разлога да избаци из учионице рачунању у оно доба, кад јој је најпотребнија била.

Чувајте се оваквих погрешака.

¹ Има још и данас наставника, који су мишљења, да је немогуће овако поступати при извођењу таблица у четвороразредним школама, те с тога радо пригрљавају старо механичко учење дугим понављањем: $2 \times 2 = 4$, $2 \times 2 = 6$ и т. д. То је погрешно, ну није правилан ни овај поступак, кад се на појединим бројевима посебице изводи множење од дељења, ослањајући меморирање таблица на писмено учење помоћу цифара, које не могу заменити стварне количине.

је то могуће. Кад се буде тако радило, онда неће бити оних силних грешака у рачуну, јер је ум водиља у свему раду.

Прво писмено рачунање може бити од штете у I. разреду у опсегу броја 20, где би се могло допустити рачунање графичким знацима. Ну, чим се ученици упознају с цифрама, треба га ради интересности и бољег разумевања радити напореда с усменим, али свакад тек пошто се добро утврде операције усменог рачунања. Тек кад је неки рачунски став довољно развијен и упознат, нужно је да се писмено представи и прочита, чиме се једновремено дејствује на слух и вид. Ну како се почетном писменом репродукцијом у рачунској настави појачавају искључиво чулни утисци, који су раније добивени, то је правилније да се писмени рад у опсегу прве стотине или бар неколико десетица у почетку изводи само на усмени начин. То ће олакшати једновремено рачунање у сва четири вида које иначе не ствара никаквих тешкоћа, јер се методске јединице не морају свршити за један час.

Рачунска се правила изводе из zgodних примера. Ученике треба навикавати на кратак и тачан говор („разглаголствија“ су штетна за саму рачунску страну,) а тако исто на правилно и лепо писање цифара. Посебно, самостално, писмено рачунање долази тек после заједничког. За посебно занимање на дому и у школи, нарочито у спојеним разредама, могу се с успехом употребити они рачунски удбеници, који излажу довољно градива за вежбања у рачунању са чистим бројевима и њиховој стварној примени.

В. Примењено рачунање.

Резултат је рачунске наставе права рачунска подобност, која се огледа у тежњи да се примени на стварним областима у практичном животу, где је у исто доба врело њено: *извор рачунања је идентичан са утоком.*

Примену данашње рачунске дидактике карактеришу два захтева:

а) Први је захтев да у примени рачунских задатака треба назити на њихово *унутрашње сродство*, а не само на формалну бројну сличност, с тога се дуже ваља задржавати на једној стварној области. Како са васпитних, тако и са практичних разлога — боље је да се ученици удубе у једну ствар и да је темељно проуче, него да површно посматрају многе предмете. И ако рачунати значи: неку ствар ближе и тачније испитати с погледом на њену бројну вредност, опет је у рачунским задацима у основној школи овладао велико шаренило. Често се пута ценила учитељева подобност по томе, колико ко уме у што краћем времену да употреби задатака из разних стварних области. А то савршенство није оправдано ни са васпитног гледишта, јер води духовном растројству, нити са практичног, јер не научи ученике самосталном рачунању. Дужим задржавањем на појединим стварним областима свестрано ће се оценити.



www.uns.edu.rs

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

вредност рада и средстава за израду, употребу и трајашност појединих предмета и т. под., а то одговара интересима практичног живота.

б) Други је захтев, да се рачунско градиво по начелу *концентрације* предаје колико је год могуће са осталим наставним предметима. Где год се што у области целокупне школске наставе може бројевима објаснити, где год има чега за израчунавање, треба га употребити у рачунској настави. Колико је веће одвратности према Турцима, кад се израчуна колико је било српских глава на Ђеле-Кули? Колико је веће љубави к неком пределу наше отаџбине, кад се сазна права вредност његових блага? Колико су јаснији историски догађаји, који су нам по времену познати? — На тај је начин добивено знање у другој настави јасније, одређеније и поузданије, те ће се ученици за њ и за само рачунање више интересовати. Такав ће пак интерес лако прећи у рачунску вољу или т. зв. примењено рачунање у грађанском животу. Само ће тако рачунска настава бити *важна и практична*.

* * *

Сад на крају да резимирамо своја излагања:

1. Рачун је један од најважнијих предмета за васпитање.
2. Рачун ће бити васпитан, ако се обради по методи *педагошко-психолошкој*, која је основана на психичком процесу децјег развика.
3. Основа је рачуна у *очигледности*, зато свака школа ваља да је снабдевена рачунским очигледним средствима. Сем тога сваки учитељ треба да ради сам на спремању средстава за овај предмет и да се користи свима осталим природним средствима, која му околина пружа.
4. Да би рачун одговорио васпитном циљу, треба прелажење бројева с *концетрисањем* видова изводити *поступно* по новијој, нешто мало модификованој, методи Грубеовој, која је најбоља како са васпитног, тако и са практичног гледишта. Стари начин прелажења појединих видова на целој скали бројева не одговара духу данашње рачунске дидактике.
5. Праве подобности у рачунању биће само онда ако се оно узвиси на ступањ мишљења и ако је довољно *увезбано*.
6. У васпитној рачунској настави треба у свему да буде заступљено важно педагошко начело *концентрације*. И напоследку:
7. Васпитни је задатак рачунске наставе у основној школи идентичан с практичним захтевима њеним.

* * *

Литература:

Д-р В. Рајн, Основи Педагогике, превод Влад. Стојановића и Ал. Марића.

Д-р В. Бакић, Општа Педагогика. Посебна Педагогика.

Дим. Ј. Путниковић, Шта могу учитељи учинити за наставна средства у осн. школи.

Д-р Душ. Рајичић, реферат о рачуницама Ст. Поповића.

Ј. Миодраговић, Рад у I. разреду осн. школе. Припрема за рад у осн. школи.

Љуб. М. Протић, Педагогика. О задатку васпитне наставе.

Мил. Миловановић, Психологија (школ. лекције).

П. Деспотовић, Историјска Педагогика.

Срет. Аџић, Из методике рачунања у „Просв. Гласнику“ 1900.

Д-р Стев. М. Окановић, О мару или интересу у васпитању.

Стев. Поповић, Практична предавања из рачуна. Рачуница за осн. школе, усмени део, I и II. св.

Sternig, Упутства за прим. псих. принципа у осн. школи, превод Мих. С. Јовановића.

Д-р Фр. Дитес, Методика за нар. школе на историској основи.

N. de Raaf, Елементи Психологије, превод д-ра Стев. М. Окановића и др.

Grube, Leitfaden für das Rechnen.

Hentschel, Lehrbuch des Rechnenunterrichts im Volksschulen.

D-р J. Turić, Metodika obrazovne obuke u pučkim osnovnim školama и др.

* * *

Ова је расправа читана на већу, које су учитељи ср. лепеничког под руковођењем свога надзорника држали 16. марта ове год. у Рачи. Расправљач је том приликом између осталих рачунских наставних средстава и наше школске рачуналке приказао: Фричову нову рачуналку, рачуналку с коцкицама, рачуналку с дрвцима, Амбровову метарску траку и Пихлеров квадратни метар. Опис рачуналки је вршен опширније, а исто је тако при објашњењу методских облика и осталих изнетих назора извођено много више рачунских операција, но што се у расправи могло изнети.

Веће је по свршетку расправе без икакве примедбе донело ову резолуцију:

I. Учитељи ср. лепеничког, желећи да се рад наше основне школе упуту новим правцем, који заступа савремена Наука о васпитању, потпуно се слажу са надзорима г. Симе Јеврића, изнетим у *исуваној* расправи о рачуну у основној школи.

II. Да би се са овимazorима упознало остало учитељство, лепенички учитељи изјављују жељу, да се ова расправа штампа у „Учитељу“, листу Учитељског Удружења.

Рача, марта 1903. год.

Сима М. Јеврић,
учитељ

САВРЕМЕНО СТАЊЕ ЕКСПЕРИМЕНТАЛНЕ ПЕДАГОГИКЕ, ЊЕНИ МЕТОДИ И ЗАДАЦИ²

НАПИСАО: ДР. ФИЛОСОФИЈЕ
Victor Henri

ПРИСТУП

Експериментална психологија још у самом почетку свога развитака, т. ј. пре 40—50 година, обећавала је дати резултате, који би педагози могли бити од практичне вредности; но за други низ година психологија не могла да утире пут педагозици; услуге њене остајале су будућности, и нико од психолога није предузимао експериментална испитивања, која би била намењена искључиво педагозици као практична примена. То је било због тога, што се главни циљ психолога шездесетих и седамдесетих година састојао у разрађивању метода тачног изучавања психичких процеса и у испитивању општих закона, којима се потчињавају ти процеси у нормалном човеку; већи део послова тога периода беше посвећен проучавању закона Вебера, који показује зависност међу надражајем и одговарајућим му осетком, а такође испитивањима трајашности разних психичких процеса. Психолози тога времена говорили су, да пре, него се почне мислити о практичном истицању експерименталне психологије, неопходно је потребно створити чврсту научну основу за њу саму, неопходно је показати да је експериментална психологија наука толико самостална и тачна, као што је, на пр., физиологија, и да је према томе неопходно прво проучити законе психичког живота у одраслог нормалног човека, па тек после подобног проучавања могу се почети експериментална испитивања практичног карактера. Тако је гледиште врло прецизно исказано у првом издању физиолошке психологије Вунта, која је изишла 1874 год. и која је велика 870 страна. Сада Вунт спрема и пето издање тога дела, које се за 25 година удвостручило величином.

¹ Расправа се није могла одштампати у „Учитељу“ до краја 'ове школ. године због своје опширности, краткоће времена и малог обима тога листа.

² Царско руска Академија Наука наградила је ово дело са 400 рубаља.

При крају седамдесетих и у почетку осамдесетих година, када су се медицинари и педагози почели помало упознавати са методима експерименталне психологије, који су извршени у практичној намери у школама болницама, та су испитивања, међу којима једно од првих места заузима рад професора Сикорскога о утицају школског рада на ученике, остала усамљена и нису могла још да пробуде онај интерес који су заслуживала, и тек при крају осамдесетих година на њих су обратили потребну пажњу. После 1880 године експериментална психологија учинила је знатне успехе. 1879 године Вунт је у Лајпцигу основао прву психолошку лабораторију, у којој су вршена испитивања психичких процеса; у ту лабораторију долазило је много странаца и већ на годину дана по отварању своје лабораторије Вунт је почео издавати специјалан журнал „Philosophische Studien“, који је посвећен искључиво радовима лајпцишке лабораторије. Један од првих асистената Вунтових беше американац Stanley Hall, који, по повратку у Америку, поста професором психологије и педагогије, а 1883 године основа прву психолошку лабораторију у Америци у „Clarck University“. Док су у Немачкој психолози сву своју пажњу усредсређивали на експерименталним испитивањима нормалног одраслог човека, — испитивањима која су намењена решењу теориских психолошких питања, долазе су у Америци таква испитивања узимала практични карактер. Stanley Hall и многи његови ученици тежили су за тим, да огледе врше над децом за то, да би могли добити резултате, који би се у педагогици могли применити; огледи су, по упутима Hall-а, вршени у школама, они су захватили велике размере и наставници-це вршили су их једновремено у многим школама, те се тако за неколике године накупио огроман материјал (око 10.000 радова) да један човек није у стању да их све проучи и среди; а наставници-це, који су прикупљали и слали тај материјал, не имађаху довољне спреме те зато нису умели да те податке лепо распореде и групишу. Услед тога сви су ти радови штампани као невршени и несређени. Па, одиста, при сличним условима није могуће очекивати какав важан практични резултат. Заслуга Hall-а састоји се, у главnome, у том, што је он покренуо ствар, пробудио интерес према психологији у педагошком свету Америке; што је умео груписати око себе многе ученике, који су, по том, поставши и сами професорима, почели руководити експерименталним пословима у школама. Сем тога, и други американски психолози, који су учили код Вунта 2—3 године, враћали су се у Америку, добијали катедру психологије и педагогије (та два предмета у Америци често предаје један професор) и такође су предузимали испитивања практичног карактера у циљу примењивања експерименталне психологије у педагогици. У Америци се сада штампају два журнала „Pedagogical Seminary“ и „Educational Review“, који су посвећени експерименталним испитивањима у школама, а



www.unibev.rs Тога, и у другим психолошким журналима Америке такође се штампају слични радови.

Покрет учињен у Јевропи, чиј је циљ био да да научни основ педагогици, почет је доцније. Он стоји овде пре свега у вези са брзим развојем експерименталне психологије; број лабораторија увећао се толико, да су се педагози лако могли упознавати са методима и задацима експерименталне психологије; појавило се неколико уџбеника експерименталне психологије, потпуно приступачних и лако уђешених и за неспецијалисте; покренуто је неколико нових журнала за психологију, од којих су неки били такође посвећени и педагогици; најпослед, сам карактер психолошких испитивања изменио се, почели су изучавати памћење, пажњу, асоцијације идеја, осећања итд.; сви ти фактори нису могли а да се не рефлектују и на педагогици. С друге стране тај покрет у Европи стоји у вези са развојем школске хигијене; осамдесетих година школска хигијена учинила је велике успехе; била су извршена врло многа испитивања у погледу физичког развијања деце, њиховог оболевања, утицаја климе, услова под којима деца живе, развијања кратковидости у ученика, вентилације учионица, њиховог правилног осветљења итд. итд. Главни радови из школске хигијене извршени су у Швајцарској, Данској и Немачкој. Очевидно је, да се развијање школске хигијене морало огледати и на тежњи да се експериментални научни метод испитивања примени и при решавању чисто педагошких питања.

У опште, сад се примећује општи покрет, који иде на то, да преобрази педагогику и да јој да научну основу, да примени методе експерименталне психологије при изучавању педагошких питања. Да би се тај циљ постигао, неопходно је потребно, да су психолози упознати са педагогом и — обратно — педагози са психологијом; то удруживање педагогике са психологијом давно је извршено у Америци; у Европи се оно најјасније огледа у појави библиотеке психолошке и педагошке, коју издају, на немачком језику, психолог Ziehen и педагог Schiller, под општим насловом „Sammlung von Abhandlungen aus dem Gebiete der pedagogischen Psychologie und Physiologie“. У тој библиотеци појавило се до сада 9 књижица, које су написали разни психолози и педагози; неки су од тих радова — експериментални, у другима се указује важност експерименталног метода за педагогику.

После овога летимичног прегледа, у коме сам хтео само показати, у колико је данашњи педагошки покрет нов, и да он обухвата готово све државе, — приступам излагању самог циља овога посла. Циљ, који ћу претресати овде, двојак је. Прво, потрудићу се да опширно и детаљно опишем оне методе, који су се употребљавали и који се могу употребљавати приликом испитивања у школама. Ти методи нису још нигде засебно описани, а педагози су се морали упознавати са њима у општим трактатима о експерименталној психологији, а то је било и сувише не-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

згодно и тешко; многи од метода, које су употребљавали психолози у лабораторијама приликом испитивања нормално одраслих људи, не могу се употребити у школама и — обратно — начин експериментисања у школама не може се употребити у лабораторији. Оцена тих разних метода, детаљно описивање начина, како треба вршити огледе, како треба сводити резултате и како из њих треба изводити закључке — то је садржај првог дела овога мога рада.

Друго, ја сам се дотакао оних питања, која су била проучена, и оних резултата, који су већ добивени при тим проучавањима; у том другом делу задржаћу се само на главнијим, бољим радовима, јер би иначе обим овога списка био сувише велики. Сем тога постараћу се да именујем и она питања, која се могу већ и сада изучити експериментално. И тако, задатак овога рада веома је велики, због чега ће у њему бити и празнина; то је тим пре могућно, што у литератури још нема радова о експерименталној педагогици, радова оваквих какве ја износим.

ПРВИ ДЕО

Методи, који се употребљују при проучавању деце

Педагогика у овом облику, у каквом се предаје у школама свих земаља, пре се може урачунати у ред вештина, а не у ред наука; и одиста, она је основана, од части, на чисто теориским расуђивањима метафизичког карактера, а од части пак на посматрањима, која су вршили педагози већином без одређене строго научне системе, често са предубеђењима само да би доказали преимућство овога или онога метода предавања. При том су, готово увек, податке прикупљали људи, који нису имали довољне спреме, — људи, који нису имали онај ред мисли, који се задобија после дугогодишњег занимања природним наукама, а који се огледа у способности критичког посматрања факата која истражујемо и проучавамо. Примена ненаучних метода при решавању најопштијих питања из наставе и васпитања деце довела је дотле да се развију ови многобројни системи педагошки, који су распрострањени по свима државама.

Па ипак сад ће свакоме бити јасно, да педагогика мора кад тад постати одређена, потпуно тачна наука, која би указала на боље начине васпитања и образовања деце. Кад будемо потпуно добро знали, каквим је законима потчињен физички и психички живот дечји, кад будемо знали, како утичу разни спољашњи услови на тело и душу детета, онда нам неће бити тешко извести оне методе, које морамо употребљавати при васпитавању и обучавању деце. Према томе главни услов, да педагогика постане науком, јесте проучавање закона физичког и психичког детињег живота. Ето, то су питања, од којих је неопходно потребно почињати;

тада ће развитак научне педагогике ићи паралелно са проучавањем тих питања. По себи се разуме, да истраживања, у почетку, морају бити упућена на најпростије појаве детињег психичког живота, пошто је у сличним питањима преко потребно ићи постепено од простог сложенењу. Но — како решења најпростијих питања не могу још привести каквим важним практичним закључцима, који би се применили у педагогици, онда нам бива јасно, зашто се већина оних радова, који се сад врше у школама, морају сматрати у главном само као приправни за доцнија испитивања, која би била ближа пракци.

Кад развитак научне педагогике зависи од проучавања закона физичког и психичког детињег живота, онда настаје питање, како ћемо вршити та испитивања и какве методе треба за то употребљавати? Ти методи, како већ рекосмо у приступу, позајмљени су из физиологије и из психологије, — то су методи експерименталних и систематских проучавања. Пошто је педагогици најважније проучавање деце школског доба (од 7 до 17 година), то ћемо се и зауставити на оним огледима и посматрањима, који се врше у школама. Један од главнијих услова за подобна испитивања састоји се у понављању посматрања и огледа над већим бројем субјеката, који се, по могућству, налазе у подједнаким условима. Те огледе и посматрања треба вршити у школама, пошто се ту могу вршити са већим бројем субјеката, који живе приближно једнако; сем тога, дисциплина, којој су потчињени ђаци у школи, дозвољава да се огледи врше неколико пута узастопце, јер се ђаци с већом пажњом понашају према њима у школи, него ван ње; најпосле, вршећи огледе у школи, стављени смо у могућност да од наставника добијемо сва могућа објашњења и податке о разним ђацима, нпр., о њиховом владању, успесима, пажњи, прилежности итд. Ти се подаци ван школе савршено не могу добити. О свему томе више пута смо се уверавали на самој пракси. Тако, нпр., проучавајући мускулну снагу и издржљивост у деце разнога доба (узраста), *Бине* и његови помоћници (*Васкид* и ја) покушавали су да праве огледе у разним гимнастичким друштвима у Паризу; чланови једнога од тих друштава, младићи од 14—18 година, сазнавши о нашим радовима у школама, сами су нам драговољно изишли на сусрет, обећавајући да ће се подвргнути огледима за време гимнастичких вежбања и игара. Првога дана, одиста, све је ишло врло лепо, али већ другога дана ревност је силно опала тако, да смо морали ускоро прекинути рад. У опште, за подобну врсту испитивања и проучавања тражи се нека дисциплина; неопходно је да се ђаци озбиљно понашају према огледима, а то се најлакше постиже у школи.

Опис метода, који се употребљују при проучавањима у школама, мора се природно поделити у нас на два дела; у првом делу описаћемо, какви се методи употребљавају при вршењу огледа и посматрања у школама, а у другом делу показаћемо, како треба проучавати резултате тих



огледа и посматрања, како треба све то сумирати, како срањивати и упоређивати резултате, које смо добили при различним огледима. Та питања до данас су мало покретана у литератури, па њих се није обрађала потребна пажња, премда је нужно, одиета, нарочито кад пред собом имате неколико хиљада најразноврснијих посматрања, умети се наћи у њима. То бива често пута теже учинити, него вршити сама посматрања и правити огледе.

Да бисмо изучили разна питања, која се тичу психичког и физичког децејг живота, могу се употребљавати два разна метода: метод огледа у школама или метод посматрања деце; оба та метода имају своје добре и рђаве стране и при правилно постављеним испитивањима неопходно је потребно употребљавати и један, и други. Прво ћемо окарактерисати метод огледа.

Шта значи вршити огледе над децом у школама? Свакоме, који је познат са експерименталном психологијом, јасно је, шта се разуме под речју „оглед“, но ономе, који није упознат са тим предметом, врло често бива сасвим непојамно, шта може значити оглед, извршен над децом у школама; ми смо, нпр., врло често nailазили на директоре и наставнике париских градских школа, који (дознавши, да ће да се праве огледе над њиховим ученицима) нису имали тачан појам о њиховој важности; често им се чинило, да ће над децом да праве огледе хипнотизма, па су се бојали за здравље деце. У опште, увек смо морали најпре детаљно да испричамо директору, у чему се састоје огледи, како се врше, и та објашњења увек су готово изазивала дивљење од стране директора, т.ј. лица, која су најближа педагозици. С обзиром на то, чини ми се, неће бити излишно ако детаљно опишемо метод огледа.

Кад има да се испита каква физичка особина у деце, онда је лако представити себи, у чему се састоје огледи. У тим случајевима обично се врше мерења различних физиолошких функција децих, — мерења, која се врше са сваком дететом посебно; тако, нпр., мере деци раст, тежину, обим груди, количину удисаног ваздуха, број дисања у минуту, број откуцаја срца у минуту, снагу, којом дете једном руком може да стисне динамометар, снагу, којом оно обема рукама може подићи терет са земље, брзину, којом је оно у стању прећи извесно растојање, итд. итд. У свима тим случајевима најбоље је вршити огледе у одвојеној соби, пуштајући у њу 2—3 ученика од једанпут, а то све ради тога, да приредбе или смех другова не би утицали на ученика и кварили му заузет положај. При том се треба сетити, да се ученици обично по мало и збуњују, нарочито у почетку, те с тога неки резултати мерења, нпр., број откуцаја срца — пулса, број дисања, чак и мускулна снага не могу се добити нормални, већ више мање ненормални. Запазили смо, да се ученици мање збуњују, ако их позивамо по двојицу или по тројицу од једанпут; тада они, над којима се још не врше огледи, гледају, шта се

ради са њиховим друговима, и уверавају се, да у огледима нема ничега страшнога. На против, ако позивамо у одвојену собу само по једнога ученика или ако правимо огледе пред целим разредом, онда се ученици много више збуњују и плаше. Веома је корисно храбрити ученике пре почетка огледа, понашати се према њима што је могуће простије и блаже, да бисмо задобили њихово поверење. Све су то ствари, које ће многим изгледати потпуно очевидне; па ипак тим пре треба их имати у виду нарочито када су лица, која врше огледе, ученицима непозната, и када, као што смо ми гледали у Француској, ученици на свако страни лице, које разговара са директором и улази у разред, гледају, као на ревизора, који је дошао да их слушава.

Питање о огледима постаје компликованије, кад се ствар тиче проучавања психичких функција. При испитивању физичких особина увек можемо бројевима да искажемо добивене резултате; та истраживања потпуно су слична са оним огледима, који се врше при учењу физике и природних наука, где је оглед увек везан са бројним резултатом. Ну кад је реч о огледима над психичким функцијама, онда се и нехотице јавља питање: могу ли се и ту добијати количине мерења и исказивати бројевима? може ли се, нпр., исказати бројевима памћење ученичко, њихова пажња, способност у погледу посматрања и анализе и т. д.? Таква питања често су нам задавали директори и наставници разних париских школа. Има функција, за које се одиста могу добити бројни резултати; тако, нпр., лако се може одредити брзина разних психичких процеса и исказати је у секундима; може се одредити степен осетљивости субјекта према различним надражајима и опет исказати бројевима; може се, најпосле, измерити у најпростијим случајевима памћење; за то је потребно да се само одреди број цифара, слогова, речи, боја и т. д. које субјекат може запамтити за одређено време, нпр. за пет минута, тада ће тај број у неколико представљати памћење субјекта према датим простијим утисцима. У опште, оглед над психичким способностима може у неким најпростијим случајевима дати бројне резултате. Ну при проучавању компликованијих психичких процеса ретко су се, до данас, могли добити бројни резултати, већ су се посматрачи морали задовољавати огледима, помоћу којих се само могу распоредити посматрани субјекти на разне групе, т. ј. дају резултате квалитативне, а не бројне. Н. пр., проучавајући уображење ученика, може се учинити овакав оглед: Изговорити ученицима три или четири речи (коњ, дете, дрво) и замолити их да саставе реченицу, у коју би ушле те три речи. Учинив такав оглед у разреду са двадесеторицом, нпр., ученика, добићемо двадесет разних одговора; о исказивању тих одговора бројевима не може бити ни речи; може се само толико (проучив подробно сваки од тих одговора и упоредив их међу собом) да их поделимо на три, четири или већи број група, од којих ће свака имати своје особине, које је ипак немогуће

www.истказати бројевима, већ их можемо само описати. Јасно је, да у тим огледима случај и субјективни однос експериментатора играју неку улогу, но има начина, помоћу којих се могу смањити утицаји тих побочних фактора.

Кад намеравамо правити огледе над ма каком психичком функцијом, онда се проберу таква вежбања или задаци, у којима та функција игра знатну улогу. Вежбања и задаци морају бити што простији за то, да бисмо лакше могли анализирати одговоре ученичке, а и за то, да израда њихова не би одузимала ученицима више од 5—10 минута. Потребно је, ипак, да вежбања не буду сувише лака за то, да би у одговорима ученичким била што већа разлика. Ако, нпр., при проучавању памћења дајемо ученицима да запамте какву лаку реченицу, онда ће је сви, или готово сви запамтити тачно, и ми нећемо бити у стању да одвојимо ученике са добрим памћењем од ученика са лошим памћењем. Исто тако, ако реченица буде сувише тешка, сви ће је ученици запамтити тако рђаво, да ће резултати огледа бити ипак нетачни. Одабрати такво вежбање, које би својом тежином потпуно одговарало дотичном добу ученика, обично је доста тешко; морамо прибегавати пробању многих разних случајева на ван школској деци која су нам позната и на тај начин одабрати она вежбања, која нам се чине да су најприкладнија.

Оглед се, дакле, састоји у томе, што се ученицима дају одабрана вежбања да их израде, па се потом њихови одговори оцењују, одвајајући их на групе и описујући детаљније особине сваке групе. У неким случајевима резултати бивају тако прости, да их можемо исказати и написати бројевима, али у већини случајева могуће је само квантитативно проучавање добивених одговора.

Услови за правилно вршење огледа. Из горњег описа може нам се учинити, да нема ничега простијег од вршења огледа у школама над разним психичким функцијама. Међутим, на самом делу т. ј. на лицу места правити огледе како ваља и правилно поступити са њима — није баш тако лака ствар; у почетку се мора губити доста времена, огледи иду неправилно, пошто је трудно узимати у рачун читав низ услова, који могу да унакаже резултат. Сада ћу прећи на детаљнији опис тих услова.

Најпре ћемо обратити пажњу на оне услове, којима мора да одговара сам експериментатор. У Америци не врши огледе само онај који руководи испитивањима, већ их поверава разним наставницима, при чему руковацац чак и не присуствује у учионици за време огледа. Неки аутори веле, да се при таким условима ученици мање збуњују, да се они тада налазе у нормалним условима, пошто су навикли на наставника, и с тога се правилније понашају према огледима. Врло је могуће, да је у неким случајевима то и истина. Нама се у прво време, одиста, десило да посматрамо, да су ученици, при нашем уласку у учионицу ради огледа,

Међали своје владање, били су мирнији, са неким чуђењем посматрали су непознате људе, постајали су пажљивији, неки од њих су се и збуњивали; но после неког времена, упознавши се с нама, они су појмили, шта је значао наш долазак у учионицу, и њихови односи према нама постајали су простији. Из тога се види, да присуство страног лица у учионици одиста утиче на огледе, али се тај утицај онажа само у почетку, а после неколико дана он готово и ишчезава. Веома је опасно поверавати наставницима да врше огледе, а у већини случајева чак је и немогуће, пошто наставници обично не знају, како треба и како се морају вршити огледи, — за њих је та област савршено нова; они не знају, колико ма и најмања примедба са њихове стране може утицати на резултате, они не умеју разликовати главно од спореднога. Сем тога, они врло често гледају на огледе, као на неку обавезу или пак, као на љубазност са своје стране, и, не будући и сами заинтересовани у њиховом правилном извршавању, они се често односе према њима небрежљиво. Најпосле, код свих наставника, којима смо поверавали вршење огледа, преоблађивала је једна карактерна црта, својствена свима њима, а то је жеља да се добију што бољи одговори од свих ученика и тежња да се постигну резултати, који би потврдили ма какво предубеђење. Све смо то ми посматрали у многим париским школама у прво време, када смо поверавали наставницима да праве огледе, мислећи да на тај начин извршимо што већи број огледа. Да наведем овде само један пример, који ће врло јасно показати, колико каткад предубеђење, које наставник никако и не примећује, може да онакази резултате. Један американски психолог *Bolton* публиковао је 1891 године испитивања у погледу памћења цифара од стране ученика разнога узраста. Он је, између осталог, дошао до овог закључка: бољи ученици памте више цифара, него слаби. Огледе је вршио овако: Ученицима су казивали неколико цифара (од 5—12) и они су их морали одмах понављати на памет у продуктивном поретку; нпр., изговарали су низ цифара: 8, 1, 3, 7, 4, 2, 5, а изговарали су их одређеном брзином (сваких два секунда по једну). Трудили су се да за сваког ученика у тим огледима нађу максимални број цифара, који он може на сличан начин да запамти (Нормално одрастао човек запамти обично од 7 до 10 цифара). *Bolton* је поверавао наставницима разних школа да врше те огледе. *Bume* је хтео да провери резултате, које је добио *Bolton*, па је почео сам вршити огледе над ученицима у разним париским школама; на тај начин он је проучио памћење цифара у више од 300 ученика. Да би скупио што више података, он је молио многе наставнике разних париских школа и других покрајина да изврше сличне огледе. Молећи их о томе, он је детаљно казивао сваком наставнику, у чему треба да се састоје огледи, како их треба вршити, вршио их је сам пред њима над неколиким ученицима и, да би заинте-

ресовао учитеље за добијене резултате, причао им је, да су у Америци на основу подобних огледа нашли, да бољи ученици могу запамтити већи број цифара, него слабији, но да на тај закључак не треба се обазирати, нити га рачунати као посве доказан, и да је преко потребно проверити га. У опште Бине се трудио да заинтересује наставнике, мислећи, да ће се они, на тај начин, озбиљније понашати према огледима и да ће их с већом вољом вршити. Па шта се добило? Проучавајући резултате, које је Бине добио сам, он је нашао, да разлике (које је Bolton изнео) међу бољим и слабијим ученицима или сасвим нема или је она тако незнатна, да јој не треба давати ону важност, коју јој придаје Bolton. Напротив, проучавајући резултате огледа, које су вршили наставници, добивена је врло јасна, одређена разлика међу добрим и slabим ученицима. Интересно је било знати, откуда је поникла подобра противуречност. Бине је замолио разне наставнике да пред њим врше огледе, не казујући им ништа о добивеној противуречности. Видело се, да су се неки наставници нехотично, ни сами не примећујући то, савршено различито понашали према добрим и slabим ученицима; када је изазвао slabог ученика, наставник му је говорио: „да видимо, шта ти можеш запамтити“, и казивао му низ цифара; ако је ученик грешно, наставник је говорио: „позната је ствар, да си ти slab ученик, па не можеш све ни запамтити“, и нехотице је тако опомињао ученика говорећи да не може све добро запамтити. Са добрим ученицима, напротив, наставник се понашао снисходљивије, храбрећи говорио је: „пробај још један пут, ти то можеш, јер си одличан (или већ какав буде) ђак“, и т. д. Сличне примедбе, које наставник и нехотице чини, довољне су па да се онакаже резултати огледа. Тај факт навели смо само као пример, но ми смо често посматрали и у другим огледима, како се онакажују резултати, кад се наставницима повери вршење огледа.

Из свега тога види се, да експериментатор треба, по могућству, сам да прави огледе, а ако поверава наставницима, онда бар нека присуствује при вршењу огледа. Само у неким, најпростијим случајевима, када се нпр., тражи да се измери раст или тежина ученика, може се оставити наставницима да то сами изврше, и то ипак само оним наставницима за које смо уверени да ће све тачно и савесно урадити. У опште, боље је задовољити се огледима, које је извршио сам експериментатор над стотином ученика, него имати резултате од хиљаде огледа које су извршили сами наставници. То је опште правило, кога се Бине и његови помоћници стално држе, но тога се правила не држе америкашки и неки немачки испитивачи. Према томе ми се врло скептички понашамо према резултатима, које су ти научници публиковали.

Пошто је експериментатор обично ученицима непознат, то се првих дана и понашају према њему са неким неповерењем, буне се, кад их што запита, те с тога у неким огледима дају друкчије одговоре од оних

које би дали у нормалном стању. Потребно је ред огледа распоредити тако, да се првих дана врши мерење и други огледи, на којима се не може приметити утицај плашње и збуњивања, нпр., мерење раста, тежине, обима главе, обима груди и т. д. Приликом вршења тих огледа експериментатор мора умети да расположи и придобије ученике, мора се са њима понашати што блаже, разговарати са њима, но ипак нека се чува да то понашање не буде сасвим породично, фамилијарно, јер ће му иначе, при компликованијим огледима, бити тешко да одржи потребну дисциплину. Опхођење директора и наставника према деци том приликом је од велике важности; ми, нпр., никако нисмо могли видети озбиљност ученика једне париске школе само за то, што директор не опомињаше и не умириваше ђаке, када нам се подсмеваху и тераху шегу са нама и нашим радом; у осталим школама ми смо лепо придобили ђаке, те су се понашали озбиљно, поверљиво и послушно, а то је само за то, што нам помагаху и директори у одржавању дисциплине.

Експериментатор мора пазити на сваку реч своју, имајући на уму, да свака излишна реч, свака примедба и замерка, често пута и најмањи гест којим се исказује дивљење, чуђење, радост, или ма какво друго осећање, могу утицати на резултате овако, или онако; он мора, вршећи један исти оглед у разним школама, да се не само једнако понаша, него чак да једно исто и говори. Има случајева, за које ти захтеви немају никакве важности, али у многим огледима над психичким функцијама они играју велику улогу; зато је преко потребно да експериментатор детаљно промисли о свему, шта ће говорити деци, на тек онда да улази у школу. У лепом разрађеном истраживању мора бити детаљно описано, како се држао експериментатор и шта је говорио, чега не налазимо готово ни у једном америчком и немачком раду.

За време огледа експериментатор треба да обраћа пажњу и на то, како се понашају ученици, и да прибележи све оно, што он примети, не водећи рачуна, да ли ће то бити интересно или не, има ли важности оно, што он посматра или нема, пошто се често пута факта, која у почетку изгледају споредна и без вредности, тек доцније покажу као важна. Када експериментатор сâм врши огледе, онда му је често пута веома тешко пазити и посматрати ученике; зато је врло важно, да буде што више експериментатора, јер ће тада сваки од њих записивати све, што он примети, и на тај начин добија се вернија представа о стању ученика за време огледа. Ми смо, нпр., при многим огледима радили још са двојицом сарадника и врло често при тако простим огледима, као што је мерење мускулне снаге. Један је од нас давао у руку ученику динамометар, објашњавао кад га треба стегнути руком, и читао бројеве на динамометру после сваког стезања; други је записивао те бројеве и, сем тога, све време је пазео на ученика и бележио све покрете, које

је запазио; најпосле трећи је такође за све време гледао на ученика и такође записивао све његове покрете; огледи су били тако удешени, да ученици нису ни опажали, да се на њих тако брижљиво гледа да их посматрамо. Само помоћу подобних посматрања могли смо, нпр., запазити ово: кад се ученик труди да динамометар јаче стегне, онда он мало побледи, прави гримасу, која личи на смех (та је гримаса јача у слабих ученика, него у јачих), да се, при стезању динамометра десном руком, тело накрене мало десно, врат се испружи, лева рука такође се опружи и мускули јој се јако скраћују, а рука, којом стежу динамометар, често дршће и т. д. Сва таква опажања допуњују дата дотичног огледа. Може се чак поставити, као опште правило, ово: да сваки оглед треба да покаже: прво резултате мерења или одговора ученичког и, друго, она посматрања, која је експериментатор прибавио за оно време за које је ученик подлегао огледима. Тај други део огледа обично бива пренебрегнут, а баш тај део и бива најважнији у даним приликама; на пример, много је аутора проучавало помоћу динамометра мускулну снагу ученика и ни један од њих до данас није обраћао пажњу на израз лица или на покрет тела субјеката за време мускулног напрезања. Таквих омашака препуна је литература експерименталне педагогике.

Неће бити излишно ако укажемо још на један важан захтев на који експериментатор треба да обрати пажњу: потребно је да при огледима буде непристрастан, да нема никаква предубеђења, да се не би равније постарао да добије резултат по вољи; да се потпуно објективно понаша према огледима, пошто иначе и нехотице може напоменути ученицима извесне одговоре и може, сасвим неприметно, изменити резултате огледа. Погрешке, које произиђу од предубеђења аутора, често се налазе у разним посматрањима; зато ми и подвлачимо важност захтева, који мало час нагласисмо.

На резултате огледа утичу такође и услови сасвим другог рода, који зависе од понашања ученика према огледима. Који год су дуго вршили огледе у школама, запазили су, да првих дана ученици још не знају, шта ће са њима да раде, те се с већим интересовањем понашају према огледима, старају се напрегнути сву своју пажњу, у опште раде их ревносно. Но после неколико дана ревност већ опада, за њих огледи већ нису никакав новитет; најпосле, још кроз који дан наступа време, када им огледи буду досадни, и ученици се тада свима могућим начинима труде да их избегну, понашају се према њима немарљиво, и тада се не може добити ни постићи ништа озбиљно. Од експериментатора зависи да тај период (нехата) остави за доцније, па да настави тек онда кад се ученици заинтересују огледима; он мора тако да распореди своје огледе, да сваки други — трећи дан предузима што ново. Огледе не треба одуговлачити сувише много, не више, нпр., од по часа, нити их ваља понављати сваки дан узастоце; најбоље је правити огледе у

једној школи једанпут недељно па чак и ређе. Експериментатор мора увек да пази, колико су ученици пажљиви и да ли им огледи нису додијали; сва така посматрања и опаске треба детаљно прибележити.

Пошто је извршење ма каквог вежбања и решавања задатака при огледима ученицима доста тежобан посао, то се у њима често пута појављује тежња да употребе сва могућна лукавства: да би добро израдили задати посао, они често прибегавају дошаптавању, записивању и т. д. Експериментатор мора добро пазити на све то и забележити ученике, који су прибегли сличним марифетауцима, и не треба вршити огледе са више од 15—20 ученика у један мах и то само онда, кад неколико експериментатора пазе на ученике. При том се могу десити најразноврснији случајеви; бивају, нпр., случаји, кад се огледи могу вршити над 40 ученика од један пут, и то онда, кад је разред добро дисциплинован и кад наставник добро пази на ред. Ја нећу овде описивати, какве начине дошаптавања и записивања употребљавају разни ученици, и како их можемо опазити; такав опис могао би бити користан за психолога, који није навикао бивати по школама, а не за оне, којима је у главном и намењен овај чланак, т. ј. за наставнике, којима су и без тога познати сви могући марифетлуци ученички, те умеју с места да опазе оне, који записују или дошаптавају.

Ето такви су главни општи услови, који могу утицати на резултате огледа и на које треба обрађати већу пажњу. Сада ћемо разгледати, како треба вршити саме огледе.

Колективни и индивидуални начини експериментисања. Постоје два разна начина за прављење огледа: индивидуални и колективни. У првом случају огледи се врше над сваким учеником посебно; најзгодније је за то призивати два — три ученика у одвојену собу и показати им у чему ће се састојати огледи. Приликом вршења огледа треба имати на уму све горе наведене услове. Такав метод дозвољава да свакога ученика посматрамо из ближе, да га пропитамо и у опште да га детаљније проучимо; но, с друге стране, при индивидуалном проучавању ученика није могуће извршити онолико огледа, колико при колективном; индивидуални метод односи много више времена и ученицима, и експериментаторима. Има огледа, при којима је неопходно употребити индивидуални метод, — а то су сва мерења физиолошких функција, а такође и проучавање брзине психичких процеса, неколики огледи над пажњом, над осећајима и над памћењем. — у опште сви они случајеви, при којима се морају употребити и применити прибори, или при којима је експериментатору потребно да изврши што год над сваким субјектом или да разговара са њим на само. Има, међутим, читав низ огледа, које можемо вршити колективним методом; у тим случајевима и намеће се питање, који је метод згодније употребити.

При колективном методу неколиким ученицима задају да сви у једно исто време израде какав задатак или вежбање; они морају написати одговоре на хартији и у неким случајевима, нпр., у огледима са ученицима од 16—17 година, њих чак можемо замолити да опишу, како су они решили задатак и шта су, том приликом, запазили на себи. Број ученика, над којима се врше ти огледи, зависи од разних услова; често пута вршили смо их над 4—5 ученика од један пут, да би слободније посматрали свакога од њих, а често пута вршили смо огледе у целом разреду од 40 ученика, — све зависи од тога, у чему се састоји оглед и у коликој је мери важно посматрати свакога ученика по наособ. На пример, при огледима при проучавању уображења вида ученика задавали смо им да израде разне геометриске задатке, тражећи конструкцију; ученици су тада морали радити неколико цртежа, пробали су на разне начине, брисали па опет почињали изнова; према томе важно је било посматрати поједине ученике по наособ; тај оглед вршен је над десет ученика у један пут, а нас је било, притом, три експериментатора. На против, огледи, при којима се ученицима задавало да опишу какав прост предмет, слободно су вршени над 20 ученика у исти мах, пошто сличан рад није такве природе да би посматрачу сметао у посматрању свих ученика.

Колективни метод дозвољава да се за дуже време изврши врло много огледа: ми смо често пута у току два часа скупили у школи 200 до 300 одговора, т. ј. материјал, око чије ће се обраде утрошити 2—3 недеље; а индивидуалним методама ми смо ретко кад скупили више од 50 одговора за два часа. Желети је, међутим, да се сви огледи, извршени колективним методом, изврше такође и индивидуалним над већим бројем субјеката, пошто при индивидуалном методу увек има да се опазе нешто ново, и да се допуне посматрања, добивена колективним методом, а тада ће нам бити све разумљивије. Треба прво извршити неколико огледа индивидуалним методом, затим извршити главније колективним и, најпосле, опет их вршити индивидуалним; — ето, то је идеал, коме треба тежити, но који се ретко кад постиже; обично тек по свршетку посла видиш јасно, како би требало најправилније вршити огледе.

Кад вршиш огледе индивидуалним методом, онда треба обраћати пажњу на то, шта ученици по свршетку огледа обично причају својим друговима о ономе што су радили; у неким случајевима то нема никакве важности, у другим пак, на против, резултати огледа од тога могу бити сасвим онакажени; у подобним приликама треба обраћати пажњу на то, да се ученици, свршивши огледе, не састају са онима, који их још нису вршили; експериментатор увек треба да има на уму ту околност и о његовим могућим последицама. Исто тако не треба заборављати, кад се огледи врше два дана узастопце, да су ученици могли код

куће о њима разговарати и, може бити, да су их вршили међусобно, од чега резултати огледа могу такође знатно да се измене.

После тога детаљног описа општих правила, којих се треба држати при вршењу огледа у школама, ми бисмо требали прећи излагању појединих метода, који се употребљују за проучавање разних физичких и психичких функција; морали бисмо описати оне из њих, које треба употребљавати при одређивању физичке снаге ученикове, њиховог памћења, напње, уображења и т. д. Ну, ми нећемо овде описивати те методе, јер нам се чини, да би описивање истих, без указивања резултата добивених до сада, било и сувише сувопарно; сем тога и нехотице бисмо се морали враћати на то у другом делу; за то ћемо изоставити описивање метода, па ћемо их описати у другом делу једновремено са излагањем резултата експерименталнога истраживања и проучавања питања о којима је реч и која нас интересују.

Метод питања. Научно проучавање педагошких питања може се постићи на два начина: или путем вршења огледа у школама, или посредством прибирања систематских дата, у којима се налазе посматрања разних лица, о психичкој страни дечјој. Сад ћемо описати тај други начин.

Систематско прибирање дата о разним питањима одавно се практиковало у статистици, откуда је и позајмљена примена тога метода при решавању педагошких питања; за таква и њима слична испитивања састављају се нарочити програми питања, која се разашилу школама и појединим лицима да их попуне одговорима. Ради примера навешћемо сличан програм питања, која је саставио Бине у намери да проучи страх у деце; свега је било девет питања:

1) У каквом облику и при каквим сте случајевима посматрали чувство страха у неких важних ученика? (Опишите детаљно та посматрања).

2) Какве сте физичке знаке страха запазили?

3) Колико је у вас бојажљивих ученика? (Колико их је, нпр., у вас у разреду од 30 лица?)

4) Какво је здравље те деце? (Физички развитак, тежина, раст, мускулна снага, пол, узраст.)

5) Какав им је интелектуални развитак? Које место, по успеху, заузимају у разреду?

6) Каког су карактера?

7) Да ли сте посматрали, под каквим се утисцима развија чувство страха у деце? Да ли га деца позајмљују — примају од родитеља? Какав је утицај примера, страшних прича и т. д., имају ли они у опште каква утицаја? Какав утицаја имају узраст, религиозност, околина (град или село)?

8) Може ли се излечити бојажљивост дечја и како треба при томе поступати?

www.unilib.rs) Име, презиме (цела адреса) лица које одговара.

По таком се типу нацрти питања састављали у разним државама, првенствено у Америци, у погледу најразноврснијих питања дечјег физичког и психичког живота. При састављању сличних нацрта потребно је држати се извесних правила, која ћемо сад описати;

Правила за састављање нацрта питања. Како се таква питања обично стављају наставницима-цама, неопходно је потребно имати у виду средњи ниво образовања наставничког особља, па не задавати сувише тешка питања, која би односила много времена онима, који одговарају; наставничко особље обично нема довољно времена ни за писање одговора, па с тога ће наставник-ца тим радије одговорити, ако је нацрт питања краћи и одређенији; наставници нерадо одговарају на питања, за која држе, да неко хоће да провери њихово знање или њихову способност за предавање. При једном таком испитивању, а на питање: „Дали се ученици добро владају у разреду, и, колико их је који не слушају предавања?“ неки су наставници одговорили, да се сви њихови ученици владају добро, јер ми (т. ј. наставници) умемо да одржавамо дисциплину у школи. Према томе и сувише је јасно да таквим одговорима не треба веровати, јер не представљају истину. Наставници, такође не воле да одговарају на питања, која се односе на школске старешине или на опште принципе предавања, бојећи се да се не компромитују. У опште образливост наставника иде до смешнога, као што смо посматрали у Француској. На пример, на питање о дечјем страху Бине је добио овакве одговоре: „Управитељка школе и њене помоћнице, проучив постављена питања, једногласно тврде, да оне никада нису приметиле у ученица ни најмањег страха“. Или овако: „Ја никада нисам приметно страха у мојих ученика. У осталом, чега би се они имали бојати? Свога наставника? Давно је прошло то време. — Школе? Она је за њих уређена тако пријатно и примамљиво. — Предавања? Обучавамо их путем забави и игара, те и не осећају умор. — Казне? Оне су врло слабе и врло ретке! Не; било то добро или рђаво, ама деца се данас ничега не плаше; чувство страха не може се у њих испољити док су у школи“. Од 110 одговора Бине је добио свега четири горње природе.

Нацрти, по нашем мишљењу, не треба да садрже више од 20—25 питања; најбоље је, кад их не би било више од 10—15; при том питања треба да су састављена разветно, разумљиво, лаким језиком, морају бити потпуно одређена и кратка, на које ће се кратко и одговорити; сем тога, треба поменути, како се жели да се из одговора добију најтачнији подаци и, ако је могуће, да се исти и бројно представе; питања теориског карактера треба избегавати; посматрања, која се желе добити, морају бити најпростија, пошто само у погледу таквих посматрања можемо бити уверени, да су правилно урађена; најпосле, питања која се тичу личности или учитељеве — наставникове одговорности, морају

се изостављати и избегавати. Питања треба да су састављена тако, како онај, који одговара, не би могао помислити, да се баш иде на то да се такав одговор добије. Ми знамо, нпр., да су у нацрту питања, који је разаслало министарство просвете у Француској, у намери да дозна мишљења о методима предавања, питања била удешена тако, да су јасно наглашавала и одговоре, који су се желели добити; јасно је, да на одговоре подобних нацрта не треба обраћати никакве пажње. Ми смо такође врло често добивали писма од наставника-ца, којим су нас нудили својим услугама и безазлено питали, да им кажемо, до каквих имено резултата желимо доћи и шта хоћемо доказати; та тежња за одговорима, који би потврдили ма каку унапред смишљену теорију, јако је развијена међу наставницима. Сва питања ма кога нацрта морају се дотичати разних страна ма какве црте психичког или физичког децјег живота; међу разноврсним питањима мора бити везе; — то је један од главнијих захтева за систематску обраду, о чему ћемо детаљно рећи мало ниже.

Веома је важно одредити, којим ћемо се начином послужити, па да добијемо што већи број одговора. Бине је, у Француској, пробао за то врло различне начине, и добио је врло занимљиве и научне резултате. Штампане нацрта питања у новинама, обично не даје савршено никакве резултате, премда изгледа да се путем штампања у новинама може највише распространити нацрт или програм питања; Бине је, нпр., штампао свој програм, односно децјег карактера, у најраспрострањенијим француским новинама, међу осталим у „Petit Journal“, који се штампа у више од милион егземплара дневно, и на крају крајева добивено је свега десетак одговора. Већи се број одговора добива, ако су питања штампана у ма ком озбиљнијем журналу, ма да и у том случају такође бива веома мали број одговора; на пример, на питања о првим успоменама из детињства, која сам штампао у разним психолошким и педагошким журналима француским, руским, талијанским и америчким, добио сам свега око 30 одговора из Француске, толико исто из Русије, 7 из Енглеске, 3 из Америке а само један из Италије; интересантно је, да из Америке, где је метод питања особито распрострањен, добијем само три одговора, и у опште су нам говорили, да Американци у таким случајевима не одговарају странцима. Много се већи број одговора добија, ако се питања пошљу наставницима-цама лично и непосредно, нарочито ако се уз то пошље и нарочито писмо, којим се моле да на послата питања одговоре; но тај начин односи много времена, треба каткад написати више од сто писама, пошто литографисана или штампана писма немају готово никаквог дејства као написана. Најпосле, најбољи начин за добивање одговора јесте обраћање инспекторима окружним, молећи их да нацрт питања препоруче наставницима-цама и да им обрете пажњу на важност тих питања; тим начином добија се маса одговора, но у тим случајевима неки наставници-це гледају на дело, као на дужност или

www.kaoninа начин угодити инспекторима, те се зато наилази и на такве одговоре, који су слични онима, што их горе споменусмо. Тај начин питања посредством старешина школских јако је распрострањен у Америци.

У већини истраживања, која се врше методом питања, има границе броја одговора, који се желе добити; ако је одговора сувише мало, мање од 50, онда не треба бити уверен, да ће резултати, који се из тих одговора извуку, бити довољно стални, а, сем тога, чак је и тешко да се из тако малог броја изведу ма какви одређени закључци. Ако ли број одговора пређе извесну границу, на пример, више од 1000, онда је опет незгодно, пошто је врло тешко наћи се у тако огромном материјалу; у таким случајевима сваки се одговор проучава више површно, а често пута они се и не проучавају већ се само напомене број разnorodних одговора. За доказ тога служе као очигледни примери многа американска проучавања и истраживања, јер се тамо за једну ствар добије по неколико хиљада одговора. Ми смо имали прилике посматрати рад тих проучавања и уверили смо се о овоме: ако за обраду 200 одговора треба месец и по, онда ће за обраду 400 одговора требати не само два пута, него бар три пута више времена. Сад ћемо показати, како треба проучавати и разрађивати те одговоре.

Кад треба применити метод питања? Сад нам остаје још да покажемо, у каквим случајевима треба примењивати тај метод а у каквим случајевима треба, на против, употребљавати метод огледа, и каквим се резултатима можемо надати, ако употребимо метод питања. Пре свега треба знати, да тај метод даје површније резултате, него метод огледа, пошто не можемо захтевати од наставника, да они врше каква мерења, која захтевају нарочиту брижљивост у томе; тако исто не можемо их молити да неколико пута понове једна и иста посматрања, као што радимо ми приликом огледа. Према томе питања, која се проучавају методом питања, морају бити више општег карактера, него ли питања, која се проучавају огледима.

Има читава поворка питања, за која је немогуће примењивати метод огледа, у така се питања броје: утицај околине, наслеђа, оболевања и т. д. сва могућна испољавања психичког и физичког дечјег живота; посматрања таквих појава, које је немогуће нарочито изазвати у деце, нпр., посматрање чувства страха, његове лажи, разне рђаве навике дечје, игре дечје, разговор и т. д. и т. д., посматрања, у којима може дете да исприча ма какав догађај из свога доживљаја, нпр., да опише своје прве успомене, да исприча разне снове и т. д. У подобним истраживањима метод питања може дати врло интересантне и важне резултате, разуме се само онда ако се тај метод правилно примењује и ако се одговори проуче систематски.

Такође има питања, за која се могу једновремено примењивати и метод питања, и метод огледа; таква су, нпр., истраживања, која се

односе на представе, које преоблађују, уображења и т. д.; у свима тим случајевима не треба се задовољити једним од тих двају метода. Метод питања даје већу разнообразност и опште резултате, он може да покаже читав низ тачака, на које треба обратити пажњу при огледима и о којима, без тога, можда не би ни помислили. Огледи могу да покажу и на односе, који постоје међу разним функцијама, и, ослањајући се на резултате добивене приликом огледа, можемо разаслатим питањима додати нова питања, која се тичу баш тих односа. Оба, дакле, та метода помажу један другоме, те их стога треба употребљавати поралелно; од проучених питања и од разних услова потпуно зависи, на који метод треба обраћати већу пажњу и с којим ћемо почињати; за то не постоје општа правила, сваки треба, у сваком случају, детаљно о томе да промисли.

Свршили смо са излагањем самих метода истраживања; неке ће се та излагања учинити и сувише детаљна; но ми смо то намерно урадили, јер нас је томе научила практика. Пре свега напомињемо, да ти методи и правила још нису нигде детаљно описани; аутори, не знам по чему, мисле да су они свакоме познати. Међутим, кад се приступа самом раду у школама, онда у почетку савршено не знаш, како да се приступи огледима, те с тога се мора направити маса грешака; не знаш на шта треба обраћати пажњу, а шта треба оставити на страну; не знаш како да се нађеш у маси добивених одговора, и у опште губиш много времена. Ми смо то 1892 и 1893 године сами преживели; у почетку смо извршили много огледа, који су се показали као неподесни, јер нисмо обраћали пажњу на разне услове, који су од важности. Када проучаваш радове, који се штампају у свима државама, онда често видиш, да аутор није умео да врши огледе, нити је умео из њих да изведе праве закључке. То бива због тога, што у литератури нема средстава, која би могла послужити као упутство при огледима, у ком би била детаљно изложена и објашњена сва правила и сви услови, на које је потребно обраћати пажњу; ето, дакле, то су узроци, који су ме побудили да се тако детаљно задржим на том предмету.

(НАСТАВИТЕ СЕ)

ИТАЛИЈА

СА СВОЈИМ ШКОЛАМА НА СТРАНИ

Несумњива је истина, да је у држави уређење школа и популација истих верно огледало просветне и економске васпитаности њених држављана, а тим самим и најбоља илустрација општег културног стања

исте земље. Сваки покрет њихов, у позитивном или негативном правцу, показује не само морално здравље дотичног народа, него и спрему његову у приљењу материјалног благостања и остваривању свога културног и националног задатка.

Али, као што благостање једног дома или једне задруге не потиче само из брижљивог схватања дужности појединих чланова у међусобним и заједничким имовинским односима, него и у односима њихове целокупности према своме ближњем, у чијем задовољству лежи и јача сигурност за своје душевно спокојство и материјални напредак, исто тако и скуп таквих јединака, оличен у држави једној, не сме заборавити како на своје националне, тако и на своје културне задатке у целокупном друштву. Свако одступање у томе погледу значило би предати се саможивости и излагати се непријатностима у свима могућим евентуалностима, чега су последице неминовне несреће и опасности. А кад је у питању још не само ближњи по општем човечанском појму, него и „крв крви твоје“ онда је дужност свакога преполовити своје угодности и поделити их са саплемеником и сродником својим.

Политички развој многих држава дао нам је у томе лепе примере, а негдашња Италија, са својим раскомаданим државицама на Апенинском полуострву, у многоме може послужити данашњим малим државама као најбољи пример у крељењу њихових националних нада и ободравању подузетних смерова на јединству раскомаданог племена. Од идеала и смерова да је се могло доћи и до витешких подвига, требало је за то имати однеговане и спремљене поборнике, у чијим срцима била је дубоко урезана дужност према саплеменицима и њиховим патњама, и који су могли с готовошћу на самопожртвовање развити заставу народног јединства. Ревносно схватање задатака данашње културе, и топло подржавање осећаја и тежњи племенског јединства живо нам показује Италија како својим културним радом ван својих граница, тако и начином васпитања своје омладине, у чијем срцу сваког дана и након три деценије од уласка у *стари Рим*, са узбудљивим појачањем урезује по које место, чија судбина беше да изостане од онштег уједињења, помињућим: Тренто, Ницу, Корзику, Малту....

I.

Брига позваних фактора италијанске краљевине за васпитање и трговачко-индустријску спрему својих грађана не задржава се само на територији апенинског полуострва, него иде и ван граница њених, допирући у сваки кут, где њени сународници живе, те негујући на тај начин у њима патриотске осећаје, потхрањују се и оживљавају и код околине трговачки и економски односи према њиховој Отаџбини. У овоме погледу највећа заслуга припада талијанском Министру спољних послова, чији се систематски и брижљив рад на просвети и трговачко-

индустријској спреми својих сународника на страни показује у свакодневном отварању школа и у најудаљенијим крајевима света. Где се год стеку ма и неколико породица, било потребом рада, или силом каквих других околности, свуда се тамо обраћа пажња да њихова деца не трпе оскудицу у националном васпитању, а по могућству и у стручној спреми. Вредно је напоменути, да се приликом одређивања појединих позиција у државном буџету талијанском, нигда није осећала хладноћа и уздржљивост у позицији Министарства спољашњих послова, намењеној на талијанске школе на страни. Према тој позицији и спољњем раду у опште, толика је преданост код талијанских државника и пожртвовање код народних представника, да ни у најнесрећнијим приликама у којима се могла налазити Италија после уједињења њеног, као што су и оне после кобног рата са Абисинијом, *није се појавила ни искра малаксалости и неповерења према културном раду Италије ван граница њених*. У томе нам најбоље може послужити као пример тадашњи њен поглед на свој културни позив у Тунису.

Када је, после пораза код Адуе, било дошло, тако рећи, једно ликвидационо министарство, ситуација је била тако компромитована, да је талијанска влада, у општој народној апатији, напустила и сваку вољу на резистенцију. И доиста, после оног ратног пораза осетио се одмах губитак талијанског ауторитета на афричким обалама у опште, а у Тунису на посе, где је талијанска самостална пошта била обустављена, железница Тунис—Голета, као последња залога талијанског права на Тунис, била продата; консуларна судска права за навек уништена; удружења потчињена општем праву, а слободни грађани изложени били сталној опасности и прогонству. Дакле, сва стара политичка и морална очевина талијанска била је на један мах разорена, на ипак судбина је била да колонија не подлегне тој пропасти, него је и поред свега тога, стално корачала напред не презајући ни од протекторске моралне преваласти, ни од тамошње непотпуне администрације, ни од претњи ни од варљивих миловања. Отуда у Тунису после двадесето-годишњег протектората француског има само *двадесет и четири хиљаде Француза*, рачунајући ту и ону огромну војску од чиновника, док су Италијани достигли *сто хиљада*. Па које је средство било за одржање такве моралне снаге код тамошњег живља талијанског, и за тако велико бројно постигнуће његово? На ово питање послужићемо се одговором француског посланика Фландена, који је 1896. год. као извештач финансијског одбора, на пребацивања и питања многих посланика за онако слаб успех, ако не и неуспех Француске у Тунису, јасно и отворено изјавио пред парламентом: *Да су талијанске школе несавладљива моћ у ширењу талијанске културе, а преко ње и талијанизма у Тунису*.

Активитет талијанског Министарства спољашњих послова на државању и ширењу талијанских школа на страни, допире свуда где се

www.mozg.me чути талијански говор, па ма то био и незнатан број талијанских држављана и саплеменика. Одступне промене никада се до сада нису могле осетити, па ма како се обрти и промене на државној управи свршили. У свима деловима света има потпуно уређених талијанских школа без обзира на измене у броју посетилаца, па отуда се могу наћи те школе у свима престоницама и већим градовима у Европи, Азији, Африци, Америци и Аустралији. Месна школска администрација свакога града у рукама је самог дипломатског или консуларног агента талијанског, или је он још потпомогнут од нарочитог одбора састављеног из угледних месних грађана. Али дипломатски или консуларни агент у сваком месту је врховна власт талијанске државне или субвениране школе, и посредник у односима између непосредне школске управе и талијанског Министарства спољашњих послова.

Тако свака школа има *локалну* административну управу, а свима талијанским школама на страни стоји на челу и *централна управа*, са седиштем у самом Министарству спољ. послова. У састав ове централне управе улазе, поред Министра спољ. послова, још *девет чланова*, међу којима је и један, чијем инспекторском надзору подлеже све талијанске школе на страни. У години 1902. централна школска администрација била је овако састављена: мин. спољ. послова, г. Булијо Принети, помоћник мин. спољ. послова г. Алфредо Бачели, главни секретар г. Бакото Малвано, главни инспектор школа г. Анђело Скалабрини, и шест чланова из секретарског и осталог чиновничког персонала Министарства спољ. послова: г. г. Луиђи Бокони, Виторио Фиорети, Аугусто Суљани, Атилио Францети, Франческо Барбери, Едоардо Вињоло. Но, и ако је овако лепо уређена и члановима снабдевена централна управа, ипак међу свима њима може се сматрати као стуб, а слободно можемо рећи и као носилац идеје о подржавању и ширењу талијанских школа на страни г. Алфредо Бачели, помоћник Мин. спољ. послова, чије мудро схватање ненадмашне моћи школе и просвете прибавља му и потпуно независно и слободно кретање у извођењу реформа и давању правца талијанским школама на страни. У овоме раду главан му је помоћник школски инспектор, г. Анђело Скалабрини, чијем надзору подлежи и рад наставничког кадра и наставни план школски, управљајући се у одређивању броја часова појединим наукама и прилагођујући школе талијанске према појединим месним приликама, не дирајући никада у њихов националан карактер.

Према указиваним потребама и школе су подељене на оне, које се одржавају једино издацима Министарства спољ. послова, то су *државне* или *губернативне школе*, а друге су, пак, оне, које се одржавају поглавито од талијанских колонија и мештана, а талијанско Мин. спољ. послова издаје им сваке године по извесну суму као помоћ за издржавање већег броја наставника и васпитача, или бар само наставника талијанског

www.unijezika, агрикултуре, индустрије и трговине, и то су *субвенциране талијанске школе*. При даљем излагању ми ћемо се држати те поделе, која је заступљена и у овогодишњем извештају талијанског Министарства спољ. послова.¹

II.

Државних школа има свега *седамдесет и седам*, осим разних професионалних курсова, чији је смер био да спреме одраслу младеж мушку и женску било у послу коме су се предали, било да им даду и другу нарочиту спрему. У овим школама било је свега 14.485 ученика, од којих пада на средње школе 656, на елементарне мушке 6336, елементарне женске 4743 и забавишта 2750.

Кад се ови бројеви сравне с онима ранијих година, видеће се да је било јако напредовање у школској популацији за последњих пет година, јер док је 1897/98 школ. године било свега 9626, у години 1898/99 овај је број порастао на 10.762, у години 1899/900 на 11.727, док године 1900/901 није порастао на 12.580, и преко тога броја дошло се до ове популације у овој школској години.

Са поменутиим бројем ученика радило је свега 324 наставника, не рачунајући ту и наставнице оних женских школа, којима рукују сестре калуђерског реда, и још 14 наставника хонорарних у разним курсовима. Од ових наставника радило је у средњим школама 76, у основним мушким 131, у основним женским 113, и у забавиштима 40 наставника-ца.

У *субвенцираним школама* било је свега 29.233 ученика, од кога броја долазе на мушке школе 14.400, на женске 10.347, мешовите 3700, вечерње 226, и на забавишта 560 ученика-ца. Целокупан овај број ученика био је распоређен у 352 групе школа, у којима је радило више од 500 наставника-ца.

Овде можемо још додати, да је морална добит несумњива и од других школа, у којима се само учи талијански језик, па ма и не подлежале надзору талијанске управе. Тако се у последње време осећа на страни непрекидно ширење учења талијанског језика. Н.пр. у Румунији, заведено је прошле године обавезно учење талиј. језика на лицеју у Браили, а ове године месеца априла краљевским указом уведена је у Шпанији настава талиј. језика у вишим трговачким школама у Аликанти, Барселони, Кадичи и Валенцији. Тако исто Грчка је уврстила у редовне течаје талиј. језик за ученике трговачке академије и студенте на свеучилиштима. Нема сумње да и ово долази као последица брижљивог старања г. Алфреда Бачели, који, бавећи се тим питањима, улаже све од своје стране за ширење талиј. језика на страни. Но, ово смо овде

¹ Annuario delle Scuole Italiane all'estero, governative e sussidiate 1902. Roma. Tipografia del. ministero degli affari esteri. — 1902.

изнелас само као нове школе, јер је и без њих било у страним школама, у којима се учио талиј. језик, свега 74.277 ученика у овој школској години, који је број био делимично овако заступљен у појединим деловима света и њиховим државама:

Европа је имала укупно 65.179 ученика, који су по државама овако распоређени: *Аустрија* са 47.643 ученика, *Белгија* са 75, *Бугарска* са 149, *Грчка* са 476, *Енглеска* са 5.295, *Крит* са 22, *Луксембург* са 47, *Немачка* (са Баварском) са 1041, *Румунија* са 722, *Русија* са 259, *Србија* са —, *Турска* (европска) са 1292 ученика, *Француска* са 910, *Холандија* са 60, *Швајцарска* са 7053, и *Шпанија* са 135 ученика.

Азија је у својим школама, у којима се учио талијански језик имала 1458 ученика, од којих на *Јапан* пада 29, а на *Турску* (азијску) 1438 ученика.

Африка је имала 5542 ученика у својим школама, у којима се учио језик талијански, и од тога броја долази на *Еритреју* (талиј. колонију) 408, на *Триполис* 730, на *Тунис* 646, и на *Египат* 3758 ученика.

Америка је у својим школама са талиј. језиком имала свега 2098 ученика, од кога броја треба рачунати по државама: *Аргентина* са 50, *Бразилија* са 676, *Венецуела* са 178, *Мексико* са 322, *Канада* (енглеска колонија) са 80, и *Сједињене државе* са 592 ученика.

III.

Ради боље јасности систематског рада у појединим државама, изнећемо и преглед распореда државних школа са његовом популацијом и наставничким особљем.¹

А л ж и р

(ФРАНЦУСКА КОЛОНИЈА)

Голета, имала је 2 школе: основна мушка са 111, и основна женска са забавиштем 153, свега 264 ученика и 10 наставника-ца.

Г р ч к а

Атине са 2 школе основне: мушка са 87 и женска са 268 ученика. Свега је било 355 ученика са 12 наставника-ца.

Крф са 2 основне школе: мушка са 105, женска са 154, а једна вечерња школа цртања са 250 ученика. Свега је било 509 ученика, са којима је радило 10 наставника-ца.

Паграс са 3 школе: основна мушка са 55 ученика, основна женска школа и забавиште, којима су управљале калуђерице, са 204 ученика. Свега 259 ученика. Поред сестара било је још 4 наставника.

¹ Популација државних и субвенираних школа талијанских на страни није представљена само ученицима талијанске народности.

Египат

(ФРАНЦУСКА КОЛОНИЈА)

Александрија. Било је свега 7 школа, од којих су једна техничко-трговачка са гимназијским одеком, две основне (мушка и женска), једна школа за професионалну спрему женскиња, једно забавиште и две вечерње школе за одрасле. Школе је походило свега 1414 ученика од којих је било 520 женских. Са тим бројем ученика радило је 38 наставника-ца.

Каиро. Имало је свега 7 школа, и то једну трговачку, две основне мушке и једну женску, једну школу за професионалну спрему женскиња, једно забавиште и једну вечерњу школу за обучавање одраслих у цртању. Ученика је било свега 1323, од којих су 396 женских. Наставнички кадар је био састављен из 30 наставника-ца.

Порт Саид са 3 школе: мушка основна са 60, женска основна и одељење за забавиште са 182, и вечерња школа са 166; свега 408 ученика-ца, са којима је радило 9 наставника-ца.

Тунис

(ФРАНЦУСКА КОЛОНИЈА)

Суза имала је 4 школе: мушка основна са 210, женска основна и дечије забавиште са 180, и једна вечерња школа за мушке одрасле, која ове године није имала ученика. Свега је било 390 ученика са 12 наставника-ца.

Тунис је у погледу школа био најбогатији. У њему је ове године било 12 школа, а поред њих радила су још 2 професионална курса за спрему одраслог женскиња, и једна женска школа приправна за нормалну. Још се може истаћи да у Тунису већ одавна постоји гимназијски лицеј, као једини међу државним школама на страни. Популација је била овака: лицеј са 65, трговачка школа са 83, мушке основне школе са 1426, 5 женских школа са курсовима са 1541, и 2 вечерње школе за одрасле са 585, свега 3700 ученика, са којима је радило 75 наставника-ца.

Турска

Бејрут са 5 школа: две основне и једно забавиште (мушких 305, и женских са професионалним курсом и забавиштем 147), једна вечерња (гимнастички клуб талијански) са 6 ученика. Свега је било 458 ученика са 15 наставника-ца.

Солун са 4 школе: трговачка са гимназијским одеком и трговачким музерм, у којој је било 94 ученика; мушка основна школа са 246, и женска основна школа са професионалним курсом и дечијим забавиштем, у којима је било 105 ученика. Укупно је било свега 445 ученика, са којима је радило 26 наставника-ца.

www.unilib.rs *Скадар* (Албанија) са 4 школе: трговачка са 33 ученика, мушка основна са 160, женска основна и забавиште са 156 ученика. Свега је било 394 ученика са 19 наставника-ца.

Смирна. Имала је 3 школе: трговачка са 75, припремни курс за трговачку школу са 47, и мушка основна школа са 97, свега 219 ученика, са којима је радило 14 наставника-ца. Но, поред ових школа биле су још 2 женске основне и 2 дечија забавишта, којима су руковале сестре (*Soeure d' Yvea*).

Сфакс са 2 школе: мушка основна са 113, и женска основна са 196; свега 309 ученика и 8 наставника-ца.

Триполис је имао 6 школа: трговачка са 43, мушка основна са 188, женска основна са женским професионалним курсом и дечијим забавиштем са 302, и вечерња школа за мушке одрасле са 166, свега 599 ученика. Са њима је радило 23 наставника-це.

Цариград. Било је 10 школа, од којих су: једна трговачка са 103, једна приправна за трговачку са 42, две основне мушке са 272, две основне женске са основним курсом женским и два забавишта са 239, и мушка вечерња школа за одрасле са 77 ученика. Свега је било 733 ученика-це. Женским школама и забавиштима руковале су Сестре, а у осталим школама било је свега 19 наставника-це.

IV.

Субвениране школе нарочито су многобројне у Америци, Азији и Аустралији, у оним државицама и у местима, у чијој се средини налазе многи талијански емигранти као радници по рудокопима и др. мајданима. Овде ћемо изнети државе са појединим градовима, у којима се налазе субвениране талијанске школе, истичући нарочито њихов број и популацију ради боље илустрације распрострањености њихове, е би се тако имала јаснија слика рада талијанског Министарства спољ. послова, које не штеди своју помоћ ни у оним градовима, у којима већ постоје талиј. државне школе.

Европа

Белгија. — *Брисел* са 1 школом, у којој је било 48 мушких и 47 женских ученика; свега 95 ученика.

Бугарска. — *Софија* са 3 школе, у којима је било свега 49 мушких ученика.

Грчка. — *Атине*, 1 школа са 34 мушк. учен. — *Паграс*, 1 мушка школа са 74 учен. — *Лауријум*, 1 мушка школа са 62 учен. — *Ермополи*, 1 мушка школа са 21; — *Тине*, 1 м. шк. са 30 учен. — *Сира-Алта*, 1 шк. са 50 м. ученика. — Свега је у Грчкој било у субв. школама 271 ученик.

WWW.UNILIB.RS **Енглеска.** — *Лондон*, 2 школе са 69 мушких и 81 жен. учен. — *Нов-Кастл*, 1 шк. у којој ове године није било ученика. — *Малта*, 3 шк. са 26 мушких и 300 жен. ученика. — *Валета*, 1 шк. са 38 м. учен. Свега је било у Енглеској 514 ученика.

Крит. — *Канеа* са 6 школа: 3 мушке са 210 учен., 2 женске са 155 учен. и 1 вечерња са 63 ученика. — Свега 428 ученика.

Луксембург. — *Луксембург*, 1 шк. са 10 мушк. ученика.

Румунија. — *Букурешт*, 2 школе: мушка са 102, женска са 40 и у њој забавиште са 57 ученика. — *Галац*, 1 шк. са 109 м. ученика. — *Сулина* са 69 м. учен. и 34 жен. учен. — Свега је у Румунији било 411 ученика-ца.

Русија. — *Петроград*, 1 шк. са 5 м. ученика. — *Одеса*, 1 шк. са 20 мешов. ученика. — *Керчи*, 1 шк. у којој ове године није било ученика. — Свега 25 ученика.

Србија. — *Београд*, 1 шк. са 27 м. учен. — Свега 27 ученика.

Турска (европска). — *Цариград*, 6 школа са 137 м. учен. и 156 жен. ученика. — *Солун*, 4 школе са 243 м. учен. — *Дедеагач*, 1 шк. у којој није било ове године ученика. — *Родосто*, 1 шк. са 12 м. учен. — *Бујукдере*, 1 шк. са 40 м. учен. — *Родос*, 1 жен. шк. са 100 учен. — *Дарнака*, 1 шк. са 40 м. учен. — Свега 728 ученика-ца.

Француска. — *Париз*, 1 шк. са 41 м. учен. — *Марсељ*, 1 шк. са 161 м. учен. и са 143 жен. учен. — *Модена*, 1 шк. са 36 м. ученика. Свега 381 учен.

Швајцарска. — *Биене*, 1 шк. са 50 м. учен. — *Брига*, 1 шк. са 60 м. учен. — *Нагертс*, 1 шк. са 100 мушких и 50 женских ученика. — *Кјасо*, 1 шк. са 128 м. ученика — *Женева*, 1 школа са 51 мушких и 50 женских ученика. — *Цирих*, 1 шк. са 128 м. учен. — *Базилеа*, 1 шк. у којој ове године није било ученика. — Свега је било 617 ученика у Швајцарској.

Шпанија. — *Барселона*, 1. школа са 37 мушких, 20 женских и вечерња са 57 ученика. — Свега је било 114 учен.

Црна Гора. — *Подгорица*, 1 шк. са 150 мешов. ученика.

Субвениране школе у Европи имале су укупно 3720 ученика-ца.

А з и ј а

Кина. — *Хонг-Конг*, *Хо-Хан*, и *Скан-си* ове године у својим школама нису имали ученика. — *Ху-цеј*, 1 м. школа са 30 учен. — Свега је у Кини било 30 ученика.

Турска. — *Бурнаба*, 1 шк. са 20 м. ученика. — *Принкито*, 1 жен. шк. са 70 учен. — *Јерусалим*, 4 школе: 2 мушке са 62, 1 женска са 28, и 1 вечерња са 56 ученика. — *Јафа*, 2 школе, од којих је само

Једна имала 14 м. ученика. — *Назарет*, 1 шк. са 70 м. учен. — *Месо-иотамија*, 1 дечије забавиште са 40 ученика. — *Трапезунт*, 1 шк. са 100 м. учен. — *Кобајат*, 1 шк. са 140 м. учен. — *Хом*, 2 школе: мушка са 20 и женска са 22 учен. — *Буђија* (*Smirne*), 1 шк. са 22 м. учен. — *Смирна*, 3 школе: мушка са 100 учен., женска са 410 и вечерња са 280 ученика. — *Свега је у Турској (азијској) било 1454 ученика-ца.*

Субвениране школе у Азији имале су укупно 1484 ученика.

А ф р и к а

Египат. — *Александрија*, 2 школе: мушка са 140, и женска са 130 учен. — *Бени-Суеф*, 2 школе: мушка са 75, и женска са 100 учен. — *Асијут*, 1 жен. школа са 130 учен. — *Фајум*, 1 м. школа са 135 учен. — *Гирге*, 1 м. шк. са 90 учен. — *Кене*, 2 школе: мушка са 92, женска са 92. — *Лугсор*, 2 школе: мушка са 120, женска са 115 учен. — *Порт-Саид*, 1 м. шк. са 188. учен. — *Пагацин*, 1 жен. шк. са 40 учен. — *Свега је у Египту било 1447 ученика-ца.*

Еритреа. — *Масаца*, 1 жен. школа са 100 учен. — *Керен*, 1 жен. шк. са 150 учен. — *Асмара*, 1 мешов. школа са 140 учен. — *Асаб*, 1 мешов. школа са 60 учен. — *Свега је у Еритреи било 450 ученика-ца.*

Тунис. — *Тунис*, 3 школе: мушка са 105, мешовита са 26 и клуб гимнастички са 60 учен. — *Бизерта*, 1 м. школа са 79 учен. — *Крам*, 1 мешов. школа са 25 учен. — *Рајвил*, 1 мешов. школа са 21 учен. — *Свега је у Тунису било 316 ученика-ца.*

Субвениране школе у Африци, све заједно имале су 2213 ученика-ца.

А м е р и к а

Аргентина. — *Буенос-Ајрес* са 23 школе: 13 мушких са 1785, 9 женских са 1226, и 1 мешовита школа са 63 учен. — *Баија-Бланка*, 1 м. школа са 60 учен. — *Розарио*, 4 школе: 3 мушке са 301, и 1 жен. са 189 учен. — *Сан-Фе*, 1 м. шк. са 108 учен. — *Сан Карло средњи*, 1 м. шк. са 44 учен. — *Канада де Гомеи*, 1 м. шк. са 70 ученика. — *Галвеи*, 1 м. шк. са 35 учен. — *Рафаела*, 1 м. шк. са 25 учен. — *Парана*, 1 м. шк. са 63 учен. — *Викторија*, 1 м. шк. са 55 ученика. — *Кордова*, 2 школе: мушка са 86, женска са 48 учен. — *Мендоца*, 1 шк. у којој ове године није било ученика. — *Ла-Плата*, 4 школе: 2 мушке са 110, и 2 женске са 114 учен. — *Енсенада*, 1 м. школа са 30 учен. — *Сан Никола*, 2 школе: 1 мушка са 54, и 1 женска са 72 учен. — *Барака* — јужна, 1 мешовита школа са 40 учен. — *Пергамина*, 2 школе: мушка са 30, и женска са 23 учен. — *Сан Никола де Ло-Арејос*, 2 школе: мушка са 45 и женска са 41 учен. — *Свега је у Аргентини било 4717 ученика-ца.*

Бразилија. — *Рио де-Жанейро*, 3 школе: мушка са 76, женска са 31, и дечије забавиште са 66 учен. — **Јужна држава Рио-Гранде.** — *Порто-Алегро*, 3 школе: мушка са 40, и 2 мешовите са 70 ученика. — *Каксиас*, 10 мешовитих школа са 423 ученика. — *Јагуари*, 4 мешовите школе са 114 учен. — *Лагеадо*, 4 мешовите школе са 125 ученика. — *Гарибалди*, 5 мешовитих школа са 134 ученика. — *Бенто-Консалво*, 14 школа: 1 мушка са 50, 1 женска са 43, и 12 мешовитих са 479 учен.

Држава Сан-Паоло. — *Сан-Паоло*, 56 школа: 1 свеучилиште са 40 мушких и 30 жен. учен., а у осталих 55 школа има 2215 ученика и 1566 ученица. — *Стација Аурора*, 1 шк. са 37 м. и 17 жен. учен. — *Леме*, 1 шк. са 40 мушк. и 21 жен. учен. — *Кордои*, 1 шк. са 19 мушк. и 12 жен. учен. — *Карлос Голеи*, 1 школа са 27 мушк. и 24 жен. учен. — *Арајал дос-Суза*, 1 шк. са 24 м. и 25 жен. учен. — *Арараквара*, 2 шк. са 50 мушк. и 57 жен. учен. — *Арарат*, 1 шк. са 22 мушк. и 13 жен. учен. — *Батукату*, 1 шк. са 31 м. и 14 жен. учен. — *Кашивари*, 1 шк. са 33 м. и 28 жен. учен. — *Кампинас*, 2 школе: 1 са 26 мушких и 24 жен. учен., и 1 са 57 м. и 45 мешов. учен. — *Дуз-Корегос*, 1 шк. са 34 м. и 30 жен. учен. — *Еспирито Санто до Пинал*, 1 шк. са 42 м. и 33 жен. учен. — *Ибикату*, 1 шк. са 25 м. и 18 жен. учен. — *Јау*, 1 шк. са 23 м. и 25 жен. учен. — *Јундиаи*, 2 школе: 1 са 27 м. и 11 жен., и 1 са 36 м. и 29 жен. учен. — *Озаско*, 1 шк. са 33 м. и 28 жен. учен. — *Пирачикаба*, 1 шк. са 31 м. и 29 жен. учен. — *Квиририм*, 2 шк. са 38 м. и 40 жен. учен. — *Рибейрао Прето*, 3 шк. са 71 мушк. и 75 жен. учен. — *Ринкао*, 1 шк. са 24 м. и 14 жен. учен. — *Рио Кларо*, 2 шк. са 44 м. и 37 жен. учен. — *С. Јоао до Бокаима* са 2 школе: са 72 м. и 44 жен. учен. — *Сантос*, 2 шк. са 63 м. и 45 жен. учен. — *Сан Груз да Палмеира*, 3 шк. са 76 м. и 56 жен. учен. — *Сан Рита до Паса Кватро*, са 24 м. и 20 жен. учен. — *Таубате*, 1 шк. са 35 м. и 27 жен. учен. — *Тиеге*, 1 шк. са 46 м. и 31 жен. ученика. — *Вила Бомфим*, 2 шк. са 66 м. и 51 жен. учен. — *Вила Космополи*, 1 шк. са 18 м. и 13 жен. учен. — *Вила Мариана*, 1 школа са 68 мушких и 26 жен. ученика.

Држава Сан-Катарина. — *Урусанга*, 1 мешов. школа са 82 учен. — *Јордао*, 1. мешов. шк. са 52 учен. — *Нова Белуно*, мешов. шк. са 30 учен. — *Рио Карвао*, мешов. шк. са 20 учен. — *Белведере*, мешов. шк. са 20 ученика. — *Нова Травизо*, мешов. шк. са 25 учен. — *Ранко дос-Бугрес*, мешов. шк. са 30 учен. — *Рио дос-Пинеирос*, мешов. шк. са 40 учен. — *Ацамбуја*, мешов. шк. са 35 учен. — *Крешиума*, мешов. шк. са 50 учен. — *Нова Венеца*, мешов. шк. са 65 учен. — *Аскура*, 1 шк. са 25 мушких и 25 женских учен. — *Вал Гвариканас*, мешов. шк. са 35 учен. — *Рио Кедрос*, мешов. шк. са 50 учен. — *Лујз Алвес*, мешов. шк. са 30 учен. — *Кравинос*, мешов. шк. са 70 ученика.

Држава **Парана**. — *Куритиба*, 2 шк. са 66 мушк. учен. — *Санта Феличитаде*, ове године није имала ученика.

Држава **Минас Гераес**. — *Јуш де Фора*, 1 шк. са 80 м. учен. — *Паражиба*, ове године није било ученика. — *Вила Санта Тереза*, 2 шк са 58 мушких ученика.

Свега је било у Бразилији 8564 ученика-ца.

Перу. — *Лима*, 3 школе: са 149 м. и 82 жен. учен. — *Калао*, 3 школе: са 126 мушк. и 106 жен. учен. — *Ареквиша*, 1 мушка школа са 70 учен. — *Свега је у Перу било 533 ученика-ца.*

Сједињене државе. — *Њујорк*, 14 школа: и то мушке са 943, женске са 601, мешовите са 180, и вечерње са 57 учен. — *Бруклин*, 8 школа: мушке са 201, мешовите са 66, и забавиште са 35 учен. — *Нев-арк*, 9 школа: мушке са 211, мешовите са 145, и забавиште са 44 ученика. — *Хобокен*, 2 школе: мушка са 35, мешовита са 50 ученика. — *Буфало*, 2 школе: мешовита са 20, забавиште са 38 учен. — *Трентон*, 1 мушка шк. са 20 учен. — *Валтон*, 1 мушка школа са 26 учен. — *Бришпорт*, 1 мешов. шк. са 25 учен. — *Нев-Хавен*, 2 школе у којима ове године није било ученика. — *Хартфорд*, 1 м. шк. са 40 учен. — *Станфорд*, 1 м. шк. са 40 учен. — *Филадельфија*, 3 школе: мушка са 350, и 2 мешовите са 525 учен. — *Скрантон*, 1 жен. шк. са 37 ученика. — *Натик*, 1 м. шк. са 50 ученика. — *Провиданс*, ове године није имао ученика. — *Норт-Адам*, 2 школе: мушка са 40 и женска са 32 учен. — *Бостон*, 1 жен. школа са 30 учен. — *Сирингфилд*, 1 м. школа са 25 учен. — *Сан Франциско де Калифорнија*, 2 школе: мушка са 157, жен. са 165 учен. — *Њу-Орлеан*, 1 жен. шк. са 248 учен. — *Турбер*, Тексас, 1 м. шк. са 32 учен. — *Дафна* (Алабама), 1 м. шк. са 40 ученика. — *Чикаго*, 1 м. шк. са 60 учен. — *Цинцинати*, 2 школе: мушка са 100, и женска са 78 учен. — *Спадинг-мо*, 1 мешов. шк. са 80 учен. — *Тонитовн*, 1 м. шк. са 50 учен. — *Свега је у Сједињеним Државама америчким било 4839 ученика-ца.*

Уругвај. — *Монтевидео*, 3 школе: мушка са 1615, женска са 993, и вечерња са 50 учен. — *Пејзанди*, 1 м. шк. са 51 учен. — *Салто (oriental)* 1. шк. са 72 учен. — *Свега је у Уругвају било 2781 ученик-ца.*

Чили. — *Сантјаго*, 1 шк. са 39 мушк. и 45 жен. ученика. — *Свега је било у Чили 84 ученика-це.*

Канада. — (енгл. колонија) — *Моиреал*, 1 м. шк. са 63 учен. — *Свега је у Канади било 63 ученика.*

Боливија. — *Ла-Пац*, 1 м. шк. са 10 учен. — *Свега је било 10 ученика.*

Екватор. — *Квито*, 1 м. шк. са 45 учен. — *Риобамба*, 1 м. шк. са 30 учен. — *Куенка*, 1 м. шк. са 3 учен. — *Гвалаквица*, 1 м. шк. са 7 учен. — *Свега је у Екватору било 85 ученика.*

Аустралија.

Мелбурн, 1 школа са 48 мушк. и 47 жен. ученика.

Сиднеј, 1 школа са 18 мушк. и 19 жен. ученика. — Свега је у Аустралији било 132 ученика-ице.

Из овога табеларног прегледа види се, да се при отварању и потпомагању школа имало у виду само васпитање талијанских сународника, не стављајући при томе никакве обзире у погледу школске популације, од које би зависила егзистенција појединих школа. Тако је сваки радник талијански, у погледу васпитања своје деце, потпуно осигуран, јер и на платоу Анда, као и на обалама Темзе и Нила њихова деца свагда ће имати прилике, да на свом матерњем језику добију основну и потребну спрему за самосталан живот, слушајући у исто време и јуначку историју свога народа, и интелектуалан и економски живот своје Отаџбине.

V.

Учење основне наставе у Италији и њеним школака на страни траје *пет година*, али су само три године, односно прва три разреда, обавезна за сваког талиј. грађанина, а учење осталих двеју година остављено је на расположење свакоме, који би вољан био своје основно образовање допунити и заокружити га, ради продужења образовања у средњој школи.

Према програму од 29. новембра 1894. у основној настави разликују се два течаја: *нижи*, састављен из прва три разреда, и *виши течај* састављен из IV и V разреда. Као што мало час рекосмо, *нижи течај* је обавезан у васпитању, и по његовом свршетку даје се потпуна слобода у погледу даљег школовања. С тога се и испит из III р. сматра као ослобођавање од даље обавезе (l'esame di proscio glimento), док онај испит из V р. осн. школе сматра се као право на средње школовање (l'esame di licenza).

Часови су рада у нижем течају 4, а у вишем 5 часова дневно, који су тако подељени, да пре подне буду 2 односно 3, а после подне 2 часа. Само у великим градовима, где би удаљеност домова ученичких била на уштрб уредног и благовременог рада, допуштено је, да дневни распоред не буде подељен на рад пре и после подне, већ да буде слојен, непрекидан до 1 или 1 $\frac{1}{2}$ сах. по подне, са одмором од 1 сата након прва два или три часа (види табл. I). Но, у жељи да се овим школама што више допринесе користи како својим сународницима, тако и самој околини, у чијој се средини талијанске школе налазе, остављена је слобода месној школској управи да, за наставу локалних и страних језика, као и за женске радове и веронауку, могу часове школског рада у малој мери и проширити, али да никад време школ. рада не пређе у нижем течају 5 часова (3 пре а 2 после подне), а у вишем 6 $\frac{1}{2}$ часова дневно

(31/2 пре и 3 после подне). Но, за свако одступање у програмима и времену школ. рада потребно је имати и одобрење од централне школске управе.

Табл. I.

Дневни часови рада у основним школама (програм од 29. новембра 1894).

	ДНЕВНИ РАД				
	ПОДЕЉЕН		НЕПОДЕЉЕН		
	ПРЕ ПОДНЕ ЧАСОВИ	ПО ПОДНЕ ЧАСОВИ	ПРВА ЛЕКЦИЈА	ОДМОР И ДОРУЧАК	ДРУГА ЛЕКЦИЈА
Нижи течај (I, II и III разред)	2	2	2	1	2
Виши течај (IV и V разреду)	3	2	2 1/2	1	2

Дечија забавишта у погледу рада слободнија су, и сваког радног дана отворена су 7 часова, и то пре подне 4, а по подне 3 часа. Но, деца из удаљених домова могу све време од 8 до 5 проводити у школи, и свој подневни оброк подмирити под надзором наставница у самој школи.

Прибори за наставу у обема школама, у основној и дечијем забавишту (у овоме и прибор за извођење разних дечијих игара), свагда су довољним бројем у кабинетима заступљени, тако, да се у томе погледу никада не осећа уштрб у настави.

У опште се може рећи, да је у талијанским школама свагда целокупна наставна пажња обрађена на очигледност у извођењу исте, у колико је то и могуће извести. Али особито пада у очи настава у њиховим елементарним школама, када је донеста и прва потреба малог васпитаника упознати са идејама што речима одговарају.

У прва два разреда нижег течаја настава ја сведена на буквар, читанчицу, рачуницу, веронауку и елементе других наука. Удбеници су за поједине предмете у опште врло методички удешени, али што нарочито на себе обраћа пажњу, то су прве лектире, што се ученицима дају после изученог буквара. Полазећи од неизбежних моралних савета и тенденциозних приказивања сличица из божанственог дечијег живота, и пролазећи кроз патриотске приче и описивања обичаја и живота, школски аутори са истим педагошким смером пуштају се и у уношење извесних вежбања, чија се употреба нарочито ставља у дужност учитељима, па и матерама, само да би се до што бољих резултата у васпитању дошло.

Та вежбања почињу износећи најелементарнија знања из природних наука, почев од самога себе, па улазе у природу кроз најближе и најопштије јединке, и продиру даље у васељену.¹ Начин увођења васпитаника у познавање појединих ствари веома је улутан, и даје му могућности да од речи лако прелази предметима, истичући му нарочито новије и новије *техничке изразе* у појединим радовима и занатима, упознавајући га са оруђима и именима појединих предмета. Нема сумње, да се на овај начин, вежбањима из номенклатуре, најлакше ствара богатство речи свога матерњег језика, него кад остане само на причама моралне садржине, чије речи апстрактношћу својом мање могућности дају за апсорпцију, а по том и бројем сиромашније незнатну корист доприносе при учењу језика. Ово је тим пре било потребније увести у талиј. осн. школе, које у појединим провинцијама добијају и ученике, чији дијалекат доводи до неспоразума са наставником, који се у својим предавањима и дијалозима *мора служити само тосканским наречјем*. Разноликост та у појединим дијалектима није остала непредвиђена од аутора ни у давању инструкција наставницима осн. школа, којима је сасвим отворено препоручено, да код својих ученика заведу нарочите књижице, у којима ће се бележити речи тосканског и преводити на дотичан дијалекат.

Ради бољег успеха код ученика свака талиј. школа има своје музеуме, који су, ради очигледнијег извођења у настави, снабдевени већим делом потребних ствари природне или смањене величине, а једним делом и јасним сликама потребних предмета. У познавању заступљени су сви занатски радови и у њима потребни прибори, пољски и ратарски радови са приборима, домови са појединим одајама, зградама и потребама у покућству и намештају, и целокупна ношња женска и мушка. А при излагању ове номенклатуре на сваку нову реч обрађена је пажња ученика, износећи је курзивом у штампању.

Већ у III разреду нижег течаја настава се проширује уношењем и два нова предмета: *географије и основних знања агркултуре, индустрије и трговине талијанске*.

Виши течај основне наставе добија још историју, и проширују се економска знања. Али може се рећи, да у историји, географији и основним знањима из агркултуре, индустрије и трговине свагда је смер да се што више изнесе индустријска и економска снага Италије, и њена веза са осталим државама у погледу извозне, увозне и провозне трговине, као и саобраћајна средства која стављају у могућност везу појединих талиј. нијаца са овима у другим државама Европе и осталих делова света. А

¹ *H. Bambino*. Primo libro di lettura per la seconda classe elementare, composto dal prof. Pietro Dazzi, 22-a edizione. Firenze R. Bemporad & Figlio, cessionari di Felice Paggi 1897.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ради упознавања са производима појединих крајева школски музеуми снабдевени су збирком примерака свих фабриката и агрикултурних производа, који би могли себи отворити пролаз на страним пијацама.

VI.

Техничко-трговачке школе састављене су из четири разреда, и у I р. ступа се после свршене основне школе. Наставни план обухватно је: језике, математику, природне и физичке науке, цртање са калиграфијом, књиговодство са рачуноводством, трговачку историју и географију колонија, политичку економију, трговачку рачуницу, и трговачка знања о производима оранског и андранског порекла, са примењеном хемијом на трговачке производе.

Програми из језика врло су велики, и на њих се обраћа особита пажња у настави. Талиј. језику дато је 6 часова недељно у прва три разреда, а у IV је са 5 часова, и ако се целокупна настава обавља само на матерњем, талиј. језику, и строго се пази да се код ученика и друге народности избегне и обичан разговор на локалном или ма ком другом језику у школи и њеном дворишту. После талиј. језика дато је у прва два разреда по 4, а у друга два разр. по 5 часова недељно француском језику, у коме се постиже врло леп успех у талиј. школама; јер по свршеном школовању свагда ученик потпуно влада поред талијанског и француским језиком. На треће место стављен је локални језик, коме је кроз све разреде дато по 3 часа недељно, а за њим са толиким истим бројем часова долази и енглески или немачки језик.

Практично књиговодство и рачуноводство почиње се учити у II р. са 3, у III р. добија 4, а у IV р. има 7 часова недељно. Кроз све разреде учи се цртање и калиграфија, а само у последњем разреду учи се трговачка историја и географија, политичка економија, трговачка рачуница и примењена хемија. Историја, географија и математика заступљене су у разредима осим IV-ог и то прва са 2, друга са 1, а трећа са 3 часа недељно (Види II табл.).

Но, тежина целокупне наставе у техничким трговачким школама лада на језик, практично књиговодство и рачуноводство, и на проучавање трговачких продуката Италије и околних држава, заједно са примењеном хемијом на трговачке продукте. Овом предмету дати су часови у IV р. нарочито из обзира на интелектуалну развијеност код ученика, који су у бољој могућности да са разумевањем прате знања о трговачким установама и о познавању робе.

У данашњем програму из трговине и познавања робе, прва је тежња да се упознаду установе створене за олакшање међусобне размене, за стоваришта и пренос робе, да се прошири познавање и побуди продаја народних производа на страни. А за постигнуће тога, нарочито је обра-



Табл. II.

Недељни број часова појединих предмета у техничкој трговачкој школи.

	I РАЗ.	II РАЗ.	III РАЗ.	IV РАЗ.
	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ
Талијански језик	6	6	6	5
Француски језик	4	4	5	5
Месни језик	3	3	3	3
Инглески или немачки језик	3	3	3	3
Историја	2	2	2	—
Географија	1	1	1	—
Математика	3	3	3	—
Књиговодство и рачуноводство	—	3	4	7
Природне и физичке науке	2	2	2	—
Цртање	4	3	3	1
Калиграфија	2	2	2	2
Историја и географија колонијална	—	—	—	2
Основи политичке економије	—	—	—	2
Трговачка рачуница	—	—	—	2
Трговачка знања о производима из биљног, животињског и минер. царства, и хемија примењена на тргов. производе	—	—	—	3
Укупан број часова недељних	30	32	34	35

ћена пажња да се ученици упознају са талиј. законом и тарифом царинском, уговорима и конвенцијама трговачким, који везују Италију са другим државама.

По том се излажу главне категорије производа, који имају да служе као предмет учења, међу којима на прво место ставља се мрамор, глина, гвожђе, материје и производи керамике и стакларства, и њихове главне фабрике у Италији. У великој мери заступљено је излагање и других фабричких продуката, као бакар, олово, капај, цинк, никл, сумпор и др. Нарочито се детаљно износи богатство талиј. индустрије у памуку, вуни, лану, свили, дрвеној грађи и вегетабилним продуктима, међу којима се винарство са ликерима и уљарство могу сматрати по каквоћи као једини у трговачком свету. Не мање се говори о сирарству и зоотехници, где се тако исто излаже богатство Италије у погледу препаратација и конзервација разног сира и масла, као и начин однеговања и побољшања стоке намењене за рад, клање и мужу.

О сваком продукту, природном или рукотворном, наставнику се ставља у дужност да покаже његов постанак, својства физичка и хе-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

мијења, процес фабрикации, употребу, промене, изопачења и имитације, показујући из искуства ученицима најопштије примере за откривање лажи и превара; да помене његову цену у главним центрима продукције и промета, и начине преноса, завијања, чувања и плаћања; да изнесе царинска права увоза и извоза. Сем тога, наставник се мора побринути да његови ученици добију потпуно знање о јединицама мере и вредности које су више у употреби у међународној трговини.

За већу сигурност у извођењу горњег програма, а у жељи што већег успеха у пропаганди за поједине талиј. фабричке и индустријске артикле, наставничким конференцијама стављена су у дужност, у новије време нарочитим минијатурним расписима, претресања тих питања и строго вођење бриге о месним пијацама и о могућности проходње појединих артикала, који би се из талиј. фабрика извозили у дотично место или и у околину.

VII.

У многим местима на страни, поред техничких трговачких школа постоје и гимназијски курсови са 4 разреда, у којима се поред градива обвезног за учење у техничко-трговачкој школи одржава и настава из латинског и јелинског језика, и старе географије.

Табл. III.

Недељни број часова предмета у гимназ. курсовима придатим техничкој трговачкој школи.

	I РАЗ.	II РАЗ.	III РАЗ.	IV РАЗ.
	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ
Латински језик	4	4	5	5
Грчки језик	—	—	—	5
Стара географија	—	1	1	1
Укупан број часова	4	5	6	11

Овим се хтело у тим градовима подржавати и ниже средње школе, да би се дала могућност ученицима, да своје учење по свршеном IV р. наставе на лицеју у Италији.

Средње школе талијанске на страни представљене су гимназијама и лицејима, од којих прве имају пет, а друге три разреда. Може се

www.cer.rs према су и код њих *осморазредне гимназије*, које то своје име задржавају само у пет нижих разреда, а у последња три разреда називају се *лицеји*.

Програми гимназија (од 5 разреда) потпуно се слажу са програмима гимназијских одсека у техничким трговачким школама, који имају само 4 разреда, тако да се из њиховог IV р. може прећи у I р. лицеја. Од језика су у гимназијама заступљени: талијански, латински, грчки, француски и језик дотичне државе; а од других наука има: историја, модерна, географија стара, географија математика, ботаника и зоологија, и калиграфија. Часови су тако подељени на поједине предмете, да може бити у I р. само 24, у II и III р. 25, у IV р. 26, а у V разреду 30 часова недељно. Од овог броја часова највише пада на оне из талијанског, па латинског и грчког, а по том на часове француског и месног језика и других предмета. Математика, природне науке, историја остали су са најмањим бројем часова, чиме се најјасније представља класичко уређење гимназијских школа талијанских на страни.

Табл. IV.

Недељни број часова појединих предмета у гимназијама.

	I РАЗ.	II РАЗ.	III РАЗ.	IV РАЗ.	V РАЗ.
	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ
Талијански језик	7	6	6	6	6
Латински језик	—	4	5	5	5
Грчки језик	—	—	—	—	5
Француски језик	4	3	3	3	3
Месни језик	3	3	3	3	3
Историја	3	3	3	2	2
Географија модерна	2	2	3	—	—
Географија стара	—	—	—	2	1
Математика	3	2	2	2	2
Ботаника и зоологија	—	—	—	3	3
Калиграфија	2	2	—	—	—
Укупан број часова	24	25	25	26	30

По свршеној гимназији може се ступити у лицеј, који, као што горе рекосмо, има три разреда. Тежина наставе и у лицеју пада на језике: талијански, латински, грчки, француски и језик дотичне државе, а на друго место долази: историја средњег и новог века, историјска географија, философија, математика, природна историја и физичка гео-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

географија, и физика с хемијом. Први разред лицеја недељно може имати 30, други и трећи 32 часа, имајући свагда највећи број часова из талијанског, а по том из латинског, на грчког, француског и месног језика.

Табл. V.

Недељни број часова појединих предмета у лицеју.

	I РАЗ.	II РАЗ.	III РАЗ.
	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ
Талијански језик	6	6	6
Латински језик	5	5	5
Грчки језик	3	3	3
Месни језик	3	3	3
Француски језик	3	2	2
Историја средњег и новог века	3	3	3
Историјска географија	1	1	1
Философија	1	2	2
Математика	3	2	2
Природна историја и физичка географија	2	2	2
Физика с хемијом	—	3	3
Укупан број часова	30	32	32

Но поред изнесеног прегледа наставних предмета, стављено је у дужност сваком наставнику гимназије и лицеја, а нарочито онима што предају у IV и V разреду гимназије, и у II и III р. лицеја, да сваком приликом и сваког часа предочавају својим ученицима познавања и илустрације главних производа аграрних и индустријских у Италији, и да им обрађају пажњу на њихову нарочиту трговину и на главне трговачке куће, које производе и извозе, држећи се у томе свагда програма техничке трговачке школе,

VIII.

Више женске школе, којима је циљ спрема и усавршавање женскиња у талијанском и страним језицима, и разним женским радovima, обухватају учење свих потребних предмета у три разреда, и свагда са 30 недељних часова.

Сваки разред заузет је овим предметима: талиј. језик с литературом, историја са географијом, француски и енглески језик, цртање са сликањем, калиграфија, музика и певање, вез са другим женским радovima, и играње. Највећи број часова дат је женском ручном раду, а



www.istori.com талиј. језику с литературом. Остали су предмети више мање изједначени у погледу распореда рада.

Табл. VI.

Недељни број часова појединих предмета у В. Жен. Школама

	I РАЗ.	II РАЗ.	III РАЗ.
	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ	ЧАСОВИ
Талијански језик с литературом	5	5	5
Историја с географијом	3	3	3
Француски језик	3	3	3
Инглески језик	3	3	3
Цртање са сликањем	3	3	3
Калиграфија	2	2	2
Музика с певањем	3	3	3
Вез и други женски радови	6	6	6
Играње	1	1	1
Укупан број часова	29	29	29

Као што се види, ове су школе врло лепо уређене, управо за сврху којој су намењене, за васпитну спрему домаћица и доцнијих; матера. По свршеној овој школи васпитанице владају довољном спремом да могу и самостално живети, било као учитељице рада или страних језика, или као васпитачице деце у приватним домовима, у чему се осећа велико потреба нарочито на Леванту.

Но, поред ових школа постоје професионални курсови за спрему одраслог женскиња у појединим ручним радовима који су за живот потребни. У тим курсовима је нарочита пажња била обрађена на кројење и шивење белог рубља, бели вез, пеглање и друге женске радове.

* * *

Ако се баца летимичан поглед на целокупан рад Италије са њеним школама на страни, видеће се, да се свуда осећа тежња и брига, да се ученици упознају са животом талијанским, било интелектуалним, било економским, и да се упознају са славним људима њиховим. Та се тежња ревносно одржава и у писменим саставима ученичким и њиховој лектури, и у свакој другој прилици брижљиво се подржава код њих живо сећање на Отадбину, и колико је год могуће укорееује спрема за будуће духовне и економске односе са Италијом.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Доиста, почев од прве лектире, са којом се талијанско дете упознаје, па кроз све његово школовање, стално се код васпитаника подстиже љубав према раду, упознајући га са срећом и задовољством, који потичу из сваког часног рада, и благостањем Отаџбине, чији се грађани с потребном спремом предају самосталном животу. Неразлучност појма живота и рада сваком приликом убедљиво се одржава по талијанским школама и школским лектурама, тако да и извесне колонијалне школе износе ту девизу истичући на своме жигу: „*Отаџбина и рад*“, или „*Рад и братство*“, „*Напредак*“, „*Италија*“, и др. Исто је тако ревностно одржавање у усмени код својих ученика и имена великих људи, који су било својим јуначким или песничким или другим културним делима узносили славу Италије, износећи слике њихове на листовима школских књига, и дајући појединим својим државним и субвенираним школама духовно покровитељство у именима њиховим. У томе погледу поред чланова *Савојског дома*, који већ осам векова даје владоце Италији, не изостају *Гарибалди*, *Кавур*, *Кардучи*, *Данте*, *Алиџери*, *Рафаел*, и др.

Целокупан рад талијанског Министарства Спољ. Послова са својим школама на страни показује потпуно схватање државног задатка према данашњој култури и дужност према својим сународницима на страни, имајући свагда на уму ону поуку старих: „*Siccome il campo, quantunque da se sia buono, se non, se non è bene coltivato, non può essere fruttuoso, così l'animo senza dottrina.*“¹

Јер. Ј. Тошаловић.

НЕКОЛИКО ЛИТЕРАРНИХ НАПОМЕНА „РИБАЉУ“ ПЕТРА ХЕКТОРОВИЋА

НАПИСАО АЛФРЕД ЈЕНСЕН.

Студијом коју је прошле године о Петру Хекторовићу и његовој дидактично-реалистичкој идили „*Рибаљу*“ написао млади руски научењак Н. Петровски, а која је приказана и у Архиву за слов. филологију,² историја српско-хрватске књижевности није незнатно обогаћена, а заслуга овог иностраног научењака у главном је у томе што је први пут систематски проучио литерарне изворе (пре свега „*Diogenis Laertii Vitae philosophorum*“) дидактичког дела, а уз то је доказао и оригиналност те јужно-словенске песме, потпуно независну од талијанских *Egloghe pescatorie*. Све да *Egloghe pescatorie del Sig. Bernardino Rota* и нису

¹ *Ammaestramenti degli antichi*, di Fra Bartolommeo di S. Concordio.

² Св. XXIV. *N. Petrovskij*, О сочиненијах Петра Хекторовића (1487—1572), *Kaz anj* 1901, angez. von. M. Rešetar.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.biblioteka.org познате песнику *Рибана*, ипак би далматинска рибарска идила била написана, јер сличност, као што истиче и Петровски, само је спољашња и површна. Из истраживања Петровскога види се, даље, како су сентенције грчких философа (Талеса, Биаса, Биона, Хилона, Солона, Сократа, Питака, и т. д.) превођене на јужнословенски сувим, трезним посредовањем латинског језика, и како је првобитно незнабожачкој философији о свету хришћански побожни писац дао строго католичку боју¹, и то, не најмање, литерарним утицајем Марка Марулића.

Према томе, ако је оригинална и национална вредност тих стихова с моралном садржином, који обухватају 670 редака и немају скоро никакве везе са словенским народним изразима, врло мала, онда литерарна историја може само да буде захвална песнику што је сасвим напустио лажну, сентименталну еротику талијанске ренесансе; а та етика у стиховима која нас данас нешто умара, има велику културну вредност, у толико што нас упознаје са гледиштем тадањег образовања и литературе, омиљене у доба Хекторовићево. Друго је питање које се никада неће потпуно решити, да ли се риболов у свима тачкама слаже с реалношћу, т. ј. да ли су оба рибара заиста могли имати тако висок степен образовања, како то показују загонетке и класичне сентенције. Разуме се, реалност сама по себи није изгубила, ако се и мора узети да је песник, из метричких и уметничких разлога, улепшао и дотерао стварну грађу, т. ј. философски разговор између оба рибара.

Дајући израза јакој сумњи да би далматински рибари могли бити тако учени, Петровски одриче ту реалност, и мисли да цео тај дидактички део само шкоди песми као реалистичкој слици свога времена.

¹ Користећи се материјалом који је скупио Петровски, навешћу неколико примера. Кад Талес каже: „Antiquissimum eorum omnium quae sunt, deus: ingenitus enim“, Хекторовић не може а да не нагласи монотеистичко црквено учење, додајући снажно: *једини*, ст. 885. Кад је код Диогена Лаертија на питање: „quidnam cito consenesce- rat?“, Аристотел одговорио: „Gratia“, Хекторовић уверава: „Сва добра дела која се често не понављају“ (ст. 987—990).

Само један једини пут Петровски је у неприлици у погледу грчког извора, и то у ст. 1319—1122:

„Тко жели добавит брашна се за дости,
почап од младих лит до веле старости,
добав' се разума, јере бо ни ина
од мудруга ума вриднина башњина“.

Антички узорци за ову реченицу налазе се у делу Диогена Лаертија (I:5:88), где Биас говори: *ἐφόδον ἀπὸ νεότητος εἰς γῆρας ἀναλαμβάνει σοφίαν. βελιότερον γὰρ τοῦτο τῶν ἄλλων κτημάτων*.

Интересантном проучавању Петровскога о пореклу загонетке *озубатац-богатац* (ст. 121—28, 142—52) треба додати да Симрок у својима „Deutsche Volksbücher“, св. VII, стр. 284, наводи баш загонетку о риби ухваћеној у мрежи, а загонетка гласи:

Es kam ein Gast ins Wirtshaus,
Da fiel das Haus zum Fenster hinaus“

Још строжије мисли — у овом случају, сем тога, нешто површно — Томо Матић.¹ Ако се и мора допустити да та препирка између два рибара није никако могла бити тако глатка и литерарна као што је приказана у једној *пески*, ако и јесу повише пословица и писцу и рибарима морале бити неразумљиве (н. пр. питагорске „*речи без отвора*“ ст. 1045 до 64), налазим да приказивање у целини није ни неприродно ни у суштини претерано. Не гледајући на то што сам Хекторовић у својој важној посланици Микши Пелегриновићу снажно наглашава истинитост свога причања (St. p. hrv. св. VI, стр. 54), и он сам се чуди (ст. 1476—90) како то да су ти прости, сиромашни људи тако мудри и да своје моралне и интелектуалне способности („*кришост*“) скривају под грубом хаљином, као злато у земљу. Паскоје и Никола нису били обични рибари, него најбољи на великом острву („*најбоља од Хвара*“, ст. 46); Паскоје сам каже да је много ствари научио од францисканаца (ст. 321 до 462), и распитује песника од кога би у вароши могао још више дознати. Па ако су заиста на памет знали народне песме и то о личностима и крајевима, о којима иначе зацело ништа нису знали (нпр. о брату Краљевића Марка, граду Сиверину, Уд(б)и(н)у; Светој Гори, Дунаву), зашто да се тада одриче могућност да су могли научити загонетке и мудре пословице из неке побожне књиге? Шта више, и та такозвана питагорска мудровања (symbola), ма да су словенском народу страна, за наивну народну фантазију могла су имати симпатичне дражи, ма да далеко више одговарају ступњу образовања самога песника него рибара. Петровски примећује да су се те сентенције и загонетке певале, *одивати* и *пришивати* (ст. 877, 878. 966). Ту реч која је, у осталом, употребљена за слик, не треба овде никако схватити као мелодију, него да су се на памет научене пословице ритмички (декламаторски) изговарале. Изрично је, међутим, истакнуто којом су се аријом и по којим нотама певале те три народне песме. А што се, на послетку, тиче *почаснице* (ст. 227—38), биће да се и она певала — то потврђује оно *ошт* (bis) ст. 238. Само на мене чини утисак да се та винска песма састоји из две разне песме. Други део, почевши од „*Мајка му је мно име дила*“, изгледа прилично народан, а почетак („*Наш господин*“ ит.д.) више уметнички. По Виду Вудетићу Вукасовићу примећује и Петровски да се на острву Корчули певала једна почасница коју је саставио Петар Канавеловић. Сем тога, оба дела нису у метричком погледу једнака. Можда овде могу дати израза своје мишљењу да ова „народна песма“ може да буде понарођен одјек западне ритерске поезије. Као што Божишић опажа, у епским песмама јужне Далмације има учтивих — ја бих рекао дворских облика општења, а по Вуку те винске песме пореклом

¹ Види „Архив за слов. филологију“ св. XIX, стр. 475—76, и критичке напомене од В. Ј.

www.српски.фоке (Пераста). Описивање господина који „пољем јизди, на главу му свилен клобук“, са „шћитком переним“, „прид њим слуга писан поје“, мени са свим изгледа као нека слика из живота лутајућих ритера; човек види пред собом ритера и његова слуге, а његова мајка и жена опраштају се од њега при његовом поласку у страну земљу. Колико немачких народних песама захваљује свој постанак тој средњовековној грађи („Es war ein Jäger wohlgemuth, der trug eine Feder auf seinem Hut“, etc.)! Па ако су, дакле, та два рибара штогод знала о таквим финим поетским манирима, зашто да не познају просте истине и животна правила религије и тадање етике?

Ако је, с обзиром на упоредну историју књижевности, грађа *Рибана* студијом Петровскога темељито расправљена, она ипак има толико вредних ствари у реалистичком и специјално словенско-културном погледу, да се заиста исплаћује дуже се позабавити с тим реализмом. О Хекторовићевом *Рибану*, колико ја знам, само је једаред, и то са техничко-стварног гледишта, површно говорено, и то у важној расправи Лука Зора: „О рибанју по Dubrovačkoj okolini sa Dodecima iz ostalog našeg primorja“.¹

Вреди напоменути да песник, кад спомиње просте предмете који се односе на пловидбу, употребљава чисто словенска имена: *илав*, *јидро*, *весло*; а за технички више израђене ствари појављују се талијанске позајмљене речи: *лангина* (l'antenna), *тимун* (timone), *аргутла* (Steuerpinne) ст. 107, 183. И за катарку употребљава талијански *арбор* (albore) (ст. 53), а и далматински назив *сидро* туђег је (грчког) порекла. А уз прости словенски *илав* (*лађа*) стоји велика венецијанска *галија* (galea, galera) ст. 1135.

О маневрисању на мору *Рибане* даје доста језичких података, од којих је већина израза већ забележена у расправи Лука Зора. При почетку пловидбе имамо *весла направити* (ст. 762), или *весла замакнути* (die Ruder ausschieben) ст. 1216. Снажно веслање — при ком су седели — означено је са „*јуначки уирише*“, ст. 78, „*добро напирући*“ (ст. 694) или са „*возити на писиш*“, (ст. 875). По свршетку војње чамац или је усидрен, „*илав сургавши*“ (ст. 1081) или на обали привезан „*илав привезавши*“ (ст. 724). При једрењу намештена је лантина (die Rahe) и весла, „*лантину сврнуше*“ (drehen) и „*тимун начинивши*“ (ст. 1215—16). Разапињање једара обележено је са „*јидро напеше*“ (ст. 1217). Ићи уз ветар изражено је са свим морнарски са „*држати се врх витра*“ (ст. 511), а „*скупа потегнути*“ (ст. 1234) значи исто што и „*deinsen*“, кад ветар „*идаше*“ (läuft schulen). Имати ветар за леђима каже се „*витар у скут*“ (ст. 112), а то је за безбрижно ћеретање оба рибара било са свим по-

¹ Arkiv za povjestnicu jugoslovensku, sv. X, Zagreb 1869.

вољно. Супротно од слабог ветра „*витараи мал*“ (ст. 513) био је „*смо-раи*“ (ст. 105) снажан ветар који је био врло незгодан за риболов.

О методама тадањег риболова поучава нас песник са више реалистичких детаља. Сем обичних, фино испредених мрежа које су плувале за време вожње, а тада, помоћу чврсто везаног камења („*колач од камика*“, ст. 83), спуштене на морско дно („*мриже танкога тега, које падају дер до дна морскога и путем пливају*“, ст. 55—56), понели су неку стару танку мрежу (*мрижица*, ст. 72) којом су ловили шкољке. За риболов са мрежом истезавицом песник употребљава израз „*потезати трату*“ (ст. 772) од тал. *tratta* (*tirare*). Као мамац служиле су неке биљке, везане на конопцу („*убрана трава горске паше личмином везана*“) (ст. 57, 58).

Обичног пецања рибе удицом овде као да није било; барем је старији, Паскоје два пута укорео Николу (ст. 75, 739) што је заборавио да понесе *кањченицу* (обичан конопац са удицом којом се ловио *кањцаи*). А имали су уза се *кошигњак*, машице којима су се хватале шкољке, и *ости*, остве (*Fischgabel*), и *луч* [*Kienfackel*] (ст. 59) у *свиќалу* (*eiserne Krampe*) ст. 1622. То набадање риба уз светлост од лучи, док је један веслао а други држао остве, имала је за песника нарочити чар, и уопште, чинило му је велико задовољство да гледа како су се рибе, изваћене из мреже (*изалигату*, ст. 1123), копрцале и једна другу притискивале. Какву је сврху имала *скрабијица* (ст. 71) коју је Никола накнадно донео, не дознајемо; а знамо да је ћутљиви син разговорног Паскоја био само зато поведен, да рибе гони на разапете мреже („*да буца на рибе*“, ст. 62), и то новим *побуком* (ст. 71), дрвеним неким, звону сличним оруђем, којим се ударало по води, да би се рибе полашиле у одређеном правцу.¹ За време риболова чуо се само узвик „*нут!*“ (ст. 1109), а ту реч изговорио је и Никола кад је хтео да донесе предмете које је заборавио (ст. 65). А и тада, као и данас још, било је строго забрањено бројити уловљене рибе (ст. 1111—12).

Од уловљених риба спомиње се петнаест разних врста. Што млади српскохрватски литерарни језик за многе од тих врста већ у средини XVI века има своје називе, томе се мање чудимо него срећном факту што је један песник, макар он и имао практичног интересовања за риболов и ихтиологију, хтео и могао да употреби у поезији те натуралистичке детаље. За значење тих имена упућујем на два талијанска рада, који могу имати доста вредности и за јужнословенску лексикографију: *P. Doderlein*, *Manuale ittiologico*, I—V, Palermo 1881—91; и *Canastrelli*, *Fauna d' Italia*, Milano 1874, у којима се више пута етимолошки узима у обзир далматинска фауна. По овој двојници наводим ова имена риба:

¹ *Zope*. Ark. za povjestn. jugosl. sv. X, стр. 360. — *Schuchardt*, *Roman. Etymologien* II, S. 159. (*Sitzber. der phil.-hist. Classe. Wien* 1899, B. CXXI).



WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ст. 95. *Зубатац*, Zahnbrassen, Sparus dentex („велик као теле¹ и са широким устима“). — Doderl.: *subac*, *subatac* (треба, наравно, изговорити зубац, зубатац), млетачки dental.

ст. 741. *Кањац*, Serranus Scriba (Вук: Schriftbarsch). Doderl. наводи „илпрске“ облике: *kanjak*, *lanica* и *smokvača*, а за Спљет: *Pirka* и *Vucic Pirgasti(?)*. Canastrelli означаје млет. *sagnia* као заједничко име за више врста: *Heptaneus cinereus*, *Triglochis ferox*, *Chargarodon Rondeletii*, *Selache maxima*, *Oxyrrhina Spallanzanii* и *Lamna cornubica*. (По Кришу *кањац* је *serr. cabrilla*).

ст. 742. *Процишов?*

ст. 742. *Јањац* (Lämmchen) сликује се са *кањац*. По Doderl. зове се *Pagellus mormyrus* (Marmorbrassen) у Спљету *овчица*. Зоре спомиње и *овчицу* и *овцу* (la marmona). И за рибе, као и за остале животиње, кажу да *пасу*.

ст. 1113. *Шкрипина*, Scorpaena porcus. Drachenkopf. По Doderl. у Спљету ови називи: *Боделка црљена*, *Скариоц црвени*, *Скарпина велика* (друга једна врста: *Skarpina mala* или *zagna*). По Канастрелиу у Трету и Млечима: *scarpaena*. Спомиње и Зоре.

ст. 1114. *Комарча*, Chrysophrys aurata, Goldbrassen. Doderl.: *komarča*. Зоре: *ogada*. (По Кришу *ловрата* — *комарча*).

ст. 1115. *Црнореп*, Oblata melanura. Вук: укљата, тал. *ochiata*. Doderl.: *црнореп*, Brandbrassen (Фиума). Зоре: синоним *ушата*.

ст. 1117. *Салиа*, Vox salpa, Goldstrich. Зоре и Doderl.: *sopa*, Goldstriem. (По Кришу *салиа*).

ст. 1117. *Врана*. По Канастрелу и Зору = *figa*. *Figa* је по Канастрелу и *Lampuga Dorata* (*Stromateos fiatola*, по Кришу *смоква*) и *Centrolophus rompillus*.

ст. 1117. *Дрозак*: *labrus festivus* (Речник загребачке академије), идентично са *дроз*, кога је поменуо Зоре.

ст. 117. *Пиц*. По Doderl. *pic* = *Sargus* (litorale Croazia). Код Зора = намаштени спар (Krisch: *špar*).

ст. 1118. *Пагар*, Pagrus vulgaris, тал. *pagro*, дер. *Pagel*. Doderl.: „илпрски облици“ *pagar*, *pagrun*, *fagaro*.

ст. 1119. *Шарг*, Doderl.: *Sargus vulgaris*, Geissbrassen.

ст. 1119. *Триља*, тал. *triglia*, Mullus (barbatus). Зоре: *barbone* (Vened.). Doderl.: За Спљет *trija batoglaviza*, *Bradazicic* (*брадавицић*).

ст. 1120. *Арбун*, Sparus erythrinus (Pagellus erythrinus). Doderl.: „илпрски“ *arbut*, *fagaro*. Canastrelli: *ribon* (Трет), *arboro* (Vened.)

¹ *Телић*. По Зору баш на острву Хвару зове се једна врста рибе *теле морско*.

Од шкољака више пута спомиње се *јежина*, затим *кошито* (ст. 807)¹. Ухваћен је и један *јастог*², морски рак (*Locusta marina*) (ст. 1640). Ри- болов почео је код Завале (ст. 79), чију је географску идентичност кон- статовао Ш. Љубић. Ипак би приметно да се — по Луку Зоре завала зове сваки плитак залив.

Ако тај природњачки реализам у јужнословенској песми XVI века мора да изазове дивљење, то нас не мање радује реалистичко описи- вање природе и мале жанрелике ове „идиле“. Пре свега подсећам на дивну причу старог Паскоја о калуђерима „на *Солинској рици кон Ур- манић млина и кашгила*“ (ст. 267—318), како су се на реци прали, молили Богу, ручали и пили, „мало говорићи“ и тада опет помолити Богу; како су извадили вино „у *велој бокари*“ и сир, и како су се тада за- бављали разговарајући се о свакидашњим физикалним појавама (баш не тако „научно“ као што ствар замисља Томо Матић, јер да би се извели такви експерименти, није било потребно знање једног Аристотела). — Пољско имаће Дујма Banistrelli до луке нечујамске (ст. 1085—1096) са *густирном* (цистерном), воћњаком (*вртаљ*), скицирано је само површно; али, у толико је опширнија примамљива слика, коју нам скромни песник, кроз уста капетана са галије, даје о његовом дому у Старом Граду (ст. 1177—1184): парк, тврђава (*тврдаљ*) која се зида „на божју славу, на помоћ опћини, њему на забаву“ (ст. 37—38); „воће сајене вишњим ру- ками“, рибњак, водоводи и бунари, коњушница и кокошињак, голубињак, записани стихови по зидовима и камењу, каменити стубови под лозом — у кратко, изврено господарство какво данас тако ретко има у Дал- мацији. Па онда онај дивни врт с чемпресима, јоргованом (*базде*), шим- широм (*бусе*), метљиком (*тамарише*), мирођијама, шафраном, индијским смоквама „с *листјем ко обада*“, јасмином, љиљаном (*жиље*), рузмарином и олеандером. И ко би срећном властелину набавио те, делимично троп- ске биљке, ако не његов стари вршњак и по песми брат из Дубровника, *Дом Мавар*, Мавро Ветранић Чавчић, највећи песнички љубитељ при- роде тадањег словенског света, којег је Хекторовић, идуће године, лично походио.

Исто тако реалистички опртана су оба рибара — то заста нису од љубави болесни, прерушени створови културе варошког живота, ни идеа- лисани типови далматинских рибара, него истинске личности, узете из простог живота, обучене у дугим капутима, *долмама* (ст. 1068). Паскоје, старији, јесте поштен добричина и, судећи по надимку Дебељ, крупан и

¹ Сродно је са слов. *кошитом*, Huf. По Canastrelli-у бележим случајну сличност с тал. *cobite*, једном рибом (*Cobitis*). По истом изводу *lupara* у Науљу значи једну рибу, *Merlangus communis*. У јужној Далмацији *лулар* је врло распрострањена врста малих острга с једном љуском.

² О томе белешка М. Медића у „Бранковом Колу“, 1900. бр. 44.

www.un-nis.net

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

нешто одебљао. Склон на филозофирање, даје повода решавању загонетака и дијалогу у пословицама; он је и нарочито жељан да штогод научи, јер се распитује о физикалним чудима и пита за име оног отменог господина са галије (по свој је прилици неки млетачки nobilis). Најзад има старачку склоност ка мрзовољи. јер псује млађег што је заборавио да понесе *каљеницу*, којом се могла упецати добра храна за пут (ст. 739—40), и што је Никола *букљу* (флашу) оставио на обали. *Млади и гиздави* Никола, опет, врло је хитар и оштроуман, а уз то нешто забораван и први се наситио риболова кад је „*сморац*“ задувао (ст. 117 до 18), збуњен „како но невеста“ (ст. 203—208) и скроман, јер је задовољан с чашом вина, ма да Хекторовић хоће и три да му налије. А он предлаже и *почасницу* у част њиховог високог госта. Обојица су једнако смерни, јер пошто их је Хекторовић похвалио за њихову душевну забаву, одговорио је Паскоје да су они свесни свог сиромаштва и незнатости као и већина људи њиховог реда (ст. 1503—04); али при том ипак не крију своју искрену самосталност, јер отворено изјављују да они само губе скупо време у таквим „празничним“ риболовима (ст. 1659), и да морају сећи нове цепке лучи и крпити мреже, да би се одвезли за Вис (Lissa).

У ст. 1084. стоји да су оба рибара са Хекторовићем ишли у капелу и помолили се Богу, „*свак по обичај свој*“, и Петровски мисли да то „свак по обичај свој“ даје места нагађању да су та два рибара била разних конфесија, и покушава да ту своју смелу хипотезу поткрепи доказом што Никола предлаже да се пева „*србским начином*“. Моје је мишљење да нема разлога за такво нагађање. Те речи, којима се попуњава дванаестерац, не могу ништа друго значити него да су се рибари молили Богу како су научили, по њиховом индивидуалном обичају, кад није било свештеника. Као што је доказао Богинић, у Далмацији тугаљиво национално питање није било идентично с професионалним, а како је Никола био „*Зет*“, може се ваљда тврдити да је он Паскојев зет, кога је он звао и „*ћакка*“ (оцем). Али, како би било лепо кад би се могло доказати да су се, пре више од 350 година, један католички Хрват и један православни Србин — оба из нижих класа — читава три дана тако лепо и сложено подносили на једном далматинском острву?!

Песма баца светлост и на самог песника и његову литерарну личност. Дознајемо да је у време тога излета имао 70 година (ст. 158); ма да се осећао нешто слаб, снажни старац био је ипак у стању да с младићским интересовањем поднесе све физичке напоре овога риболова и како је то била свежа успомена с путовања („*минутних ових дан*“, ст. 17.) тим мање треба да сумњамо у вероватност приказаних дијалога, ит.д. О његовом литерарном образовању даје доказа похвала тадашњег Сплита¹

¹ На оном месту где је Хекторовић (ст. 783) рекао о Марулићу да се одаиковао и „*словинским језиком*“, Петровски (напом. стр. 169) примећује да *панславистичка*

и његовог старешине Марка Марулића (ст. 772—804), а његова дубока религиозност огледа се у дугој предци (ст. 1535—1619), у којој лепо наглашава заповести о хришћанској љубави и милосрђу. И с правом истиче Петровски снажно како се рођен аристократа, син једног од најбогатијих патриција на Хвару, пријатељски опходи с овим плебејцима; он их је назвао „*друзи мили*“ (ст. 175) и нимало се није устрчшавао да с њима једе, ма да је од *језина* врло ожеднео.

После студије Петровскога, надам се, неће покушавати ни један словенски литерарни критичар да пише како се Хекторовић „*није одликовао реалистичком верношћу приказивања*“. На против, писац *Рибања* био је један од најреалистичнијих песника целог века, а што је његово *Рибање* написано за неколико векова прерано а да би могло одмах бити достојно оцењено, у толико је више наша дужност да његовом *Рибању* у историји светске литературе дамо место које заслужује. — Наравно — са својим савремеником Мавром Ветранићем Хекторовић се не може никако упоредити; већ први део Ветранићеве „*Ремете*“ са дивном инвокацијом „*Станте звиери, станте птице...*“ довољно је да „*Дон Мавру*“ осигура почасно место међу јужно словенским чинквечентистима. Али до њега, с погледом на реализам, стоји његов пријатељ с Хвара, и Хекторовић је, у завршним редовима Бртучевићу, с поноситим самопоуздањем могао тврдити да ће његово име с овом литерарном експлоатацијом риболова живети све „*докле страна ова буде чити слова нашега језика*“.

М. И.



идеја песнику „*Рибања*“ није страна. Како се то може доказати? Да ли је Хекторовић у опште знао штогод о западним и северним Словенима? Смисао је са свим јасан: Марулића треба хвалити јер је писао не само латинским него и својим словенским матерњим језиком. Разумљивије је кад се Роман Врандт одушевљавао за Гундулићев „*Панславизам*“, јер су и историјски одношаји почетком XVII века били друшчији а и географско знање било је мање распрострањено. Вечито тражење неког политичког панславизма у старини требало би, у опште, оставити новинарима и песницима.



ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Lehrbuch der Botanik für höhere Lehranstalten und die Hand des Lehrers. Von biologischen Gesichtspunkten ausbearbeitet von Dr. *Otto Schmeil*, I и II св., 224. страна.

„Ако ћеш да веома дејствујеш, мораш се увек послужити најбољим средством.“

У јулској свесци „Пр. Гл.“ за 1901. год приказао сам Шмајлову зоологију, па неће бити без интереса читаоцима „Пр. Гл.“ ближе укљузати и на његову ботанику, која ће имати 3 свеске, али су до данас изишле две, у којима је од фанерогама изложено о Ангиоспермама — Дикотиледонама (првенственији назив од Шмајлова „Dicotyleae“), а у трећој свесци завршиће се посебна ботаника и дати извод из анатомије и физиологије биљака.

Као и Шмајлова зоологија тако и ова ботаника већ са својом првом свеском наишла је готово у свима немачким стручним педагошким и природњачким круговима на живо одобравање и управо дивљење, и писца и на пољу ботаничке наставе истакла као особитог мајстора, Dr. Luerssen, проф. ботанике и директор ботаничког врта у Кенигсбергу, изреком вели да је ово најбољи ботанички уџбеник који је њему дошао до руку.

Шмајл у овој својој ботаници, као што рекох, почиње прво с посебном ботаником и то с фанерогамама, а пошто је књига у првом реду више намењена за ручну књигу наставницима но за ученике, писац и не улази претходно у објашњења самог принципа класификације као и у обележавања и тумачења систематских јединаца индуктивним путем, него одмах дедукцијом дели биљно царство у кола, класе и т. д. заједно с њиховим карактеристикама на челу.

Каква ће му трећа свеска бити, не знам, али тежиште му је у овим свескама у описима важнијих представника појединих биљних породица. У тим његовим описима не само да нема оног из многих других уџбеника сувопарног тона, који само одвраћа од природе, него су

www.bosnia.co.ba
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

пуни живости, а и указивања на природне лепоте; представљање је у њима и просто и јасно готово и за ученике нижих разреда а слободно сваког термилошког баласта. Што се тиче самог излагања градива у описима биљних врста, оно је такво, да преовлађује вођење рачуна о једном правцу, који, има већ 50 година, по појаву главног Дарвинова дела „Постанак фела“, дрма и зоолошком и ботаничком науком, а од 15 година на овамо и њиховом наставом — а то је т. зв. биолошки (у ужем смислу) правац или *еколошки* правац, како га ту скоро Немци прозваше, а по коме се највише полаже важност на *узajмично-узрочни* однос између грађе биљног или животињског организма и радња у њему, као и између целе организмове јединке и околне средине.

У кратком предговору своје књиге сам се Шмајл изражава овако:

Да се у погледу терминологије ограничио само на најнужније, од породица изложио је дијагнозе само најважнијих, а готово све су слике у књизи снимљене непосредно из природе. У погледу термина ишао је много даље по што је уобичајено у другим уџбеницима, јер је мишљења да сувишна пажња и обзири према овима у настави омрзну ученику иначе пријатно и интересантно занимање с биљним светом, и он мисли да ће и то наићи бар код већине стручњака на одобравање, као и оно што он указује, да је у најновије доба готово елементарном силом утрло пута код наставника најразличнијих школа сазнање, да вредност и биолошке наставе није само и искључиво у утискивању у ученичку свест стручних термина, у системовој потпуности (*као да од ученика хоћемо велике систематичаре*) и томе подобно, него у увођењу ученика систематски, с планом у схватање и разумевање природе (*и њених уредаба*, додајем ја). И ако више материјалних жртава стаје, ипак се није хтело да се по уобичајености пренесе из старијих уџбеника до сада већ познате слике, него су готово све нове и снимане непосредно с природе, јер не у „ауторима“ (ма највећим) но у самој природи имамо праве и истините узоре, које само треба вешто и успешно — снимити!

Кад буде одштампана и III свеска, онда ћу читаоцима „Пр. Гл.“ још ближе и потпуније изложити о томе, какво мишљење има Шмајл о целокупној ботаничкој настави и како га је управо на пракси у овој својој ботаници извео. Али ћу и овом приликом још нешто рећи о његовим описима појединих породичних важнијих представника. Мало даље превешћу их неколико и то оних биљака, о којима се учи и у нашим основним, грађанским и средњим школама. Ко исте прочита, одмах ће из њих јасно уочити да ботаничка настава, како лепо вели и Ф. Пфул из Позена, није и не треба више да буде за то, да ученик изучи само што је могућно већи број биљних врста и њихових породица или да само уме разликовати рескаст лист од зупчастог, левкасту круницу од таширасте, или да поброји белеге, којима се купусов род (*Brassica*) од-



www.uns.edu.rs

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

није од слачичина (Sinapis), но је дакле данас готово општа сагласност у томе да морфологија а ни систематика биљака не могу бити α и ω ботаничке наставе. Истина F. Kienitz-Gerlöff у својој предавању „О ботаничким и зоолошким уџбеницима“ на X главном год. скупу у Гисену с разлогом вели да се не смеју занемарити ни морфологија (органогрaфија и анатомија) и систематика, јер и за ученике важну ствар сродност организама резултујемо само из форме (облика и грађе) а не може се извести из прилагођивања, која су, као што је познато, често код најближих сродника веома различна; — али се мора водити озбиљна рачуна и о екологији и физиологији. И биљка је живи биће, створ прожет извесним животом, „а овај је увек (ма био и биљни) интересантан с које га год стране узмеш,“ па и у настави имају и требају ученици да разумеју и биљкине животне појаве, да пронађу њене животне погодбе, да науче, како се биљка храни, како се брани од непогода и многих непријатеља, који јој живот угрожавају, и како се брани од пролазности, којој све што је земаљско подлежи, т.ј. како се множи и како се брине за потомство, док исто опет на своје ноге не стане и само се не узбрине за се. И то су дакле питања, која се имају одгоненути у ботаничкој настави, у којој биљка није више суви хербариумов делић но жива дакле тварка: део великог организма „природе,“ „у којој све себи за целину тке, једном у другом живи и тке“. Нека питања, као н. пр. храњење, Шмајл је оставио за Ш св., а многа расматра и у овим описима и то може се још сада рећи тако као што и он изречно вели, да далеко преовлађују над морфолошким питањима и над питањима систематике, веома вешто и управо мајсторски избегавши све могуће опасности западања у безизлазне фантастерије односно целисходности у организацији једне биљне јединке као и у погледу њена односа према околној живој и мртвој природи.

Но кад смо код овог, рећи ћу још да за постигнуће жељених резултата овим описима захтева се и више рада и веће умешности у настави, него ако бисмо, заједно с Кребсом, били мишљења да биолошка настава, бар у својим првим почетцима, мора носити флористички resp. фаунистички карактер. Ако игде то овде код оваквих Шмајлових описа вреди она изрека: Два пут непосредно у природу и њен живот, а само једном у књигу, ма она, као ова Шмајлова, била једна од најбољих и без икаквих застарелих погледа и података, а написана јасно и разумљиво и за млађе ученике. Никако се не смеју еколошки факти ученицима само саопштавати из књиге или их упућивати да из ње једино читају, јер ће тако од њих бити лук и вода, отићи ће се у празни и штетни вербализам без стварног разумевања, и неће се добити оно што се данас с правом тражи од добре и темељне ботаничке наставе: „Да у истини ученику развија разум и проширује духовни видокруг; да му изоштрава посматрачку моћ; да му дâ стварног и корисног знања; а и да му развије естетичка и религиозна осећања“ (проф. Dr. Detmer из Јене у

www.своме предавању „О важности и задатку ботаничке наставе на скорашњем главном скупу „des deutschen Lehrer-Vereins für Naturkunde in Chemnik“). Ученик никако не сме лектиром научити оно, што треба да је плод дугог и свестраног посматрања и дубљег размишљања. Ова Шмајлова књига има наставницима да да само *ушут*, у ком правцу више ученике да упућују да биљку посматрају и изучавају, а најбољи и најсигурнији уџбеник јесте и остаје сама природа. Метод и у ботаници и у зоологији, како лепо вели проф. Dr. Reinke, састоји се у посматрању, у размишљању о непосредно посматраном и у образовању судова о промотреном материјалу.

Овим до сада изложеним захтевима и у нашим гимназијама потпуно како треба могућно је одговорити: у нижим разредима отуда што се ботаника учи од пролећа, а у старијим зато што се зими изучава анатомија и физиологија, а од пролећа описивање биљних врста и груписање по сродности у главним потезима. Наши ученици веома радо уче и зоологију а нарочито ботанику, и наставник нешто сâм, а много више *преко ученика*, може за наставу готово увек добавити свежи примерак (цео, или некад главни део), а многе се ствари могу и треба изучити или допунити у екскурзијама непосредно у околној природи (нарочито о биљкама великог пораста од којих се у школу само делови могу доносити) или и у *ботаничком* врту, ако га има.

Ја од својих ученика никад не тражим имање „сувих“ хербаријума, а и Kienitz-Gerlöff изреком вели, да хербаријуме не сматра као обавезне за ученике: Јако се тиме увећава *домићи рад*, што он у опште избегава, и при том се сразмерно мало искористи, а изискује и преко мере губљење времена у контролисању. Могу се неке користи од хербаријума (нарочито од збирака разних листова по морфолошким карактерима) истаћи, и оном ученику, који се својевољно ода на њ, дати упутства. Али више не.

А сада још нешто о Шмајловим сликама.

Ма да је истина, да данас после Песталоџија нема ниједног наставника—педагога, који не гледа да му је настава што очигледнија, те се труди да за свој наставни предмет набави што више очигледних средстава, да би му предавање било за ученике разумљивије а и интересантно, и ма да је данас у педагогици признато дидактично начело, да при настави најпре долазе истинске ствари или бар модели, *иа онда слике*, ипак се и на ове полаже прилична важност. И R. v. Hanstein у своме чланку: „О снабдевању зоолошких уџбеника сликама“ вели:

„Да је за последњих 20 година у свима новим биолошким књигама или њиховим новим издањима очевидно све већа брижљивост у погледу њихова снабдевања сликама и да је ова оправдана, јер он мисли да је слика за биолошку наставу не само један украсни додатак но једно битно наставно средство, које треба штампане или изговорене речи не

само да објасни него у неколико и допуни, па и непосредно сазнање да допринесе, у колико ученику пружа *увек (кад год хоће)* на расположење прилику да при понављању код куће на часу посматрани предмет колико толико пред своје очи истави и својим сопственим посматрањем белеге и особитости му изнађе. Према томе неопходно је по интересе наставе снабдевање уџбеника што је могућно вернијим сликама (а по употреби свих техничких напредака). Али докле у овој тачки у главном нема подвојености у мишљењу, дотле у избору и уношењу слика у уџбенике готово нема општих руководних принципа“.

За слике у Шмајловој зоологији као и овој ботаници може се потпуно рећи да су не само по облику верне природи и веома инструктивне него и лепе и далеко одмакле од слика у Бајлову и другим немачким уџбеницима и то како оне шематичке тако и оне, које представљају биљне јединке (на једној истој слици неке јединке немамо у исто време уз остало и цвет и плод, зелен и зрео, ако то, као у већине биљака, није случај у природи). Слике јединака су на засебним таблицама *и у природној боји*, а многе од њих нису просто само као тренутни фотографски снимци једино облика (који ученика увек у другом реду интересује), но се из њих види и биљкин хабитус у околној средини, бар у снимљеном тренутку; дакле еколошка је карактеристика и већине слика Шмајлових (види слике: вилине косице, имеле, хмеља, јагорчевине, миришљаве љубичице, орлових ноката, беле мртве коприве, живе траве и др.). Разуме се да овакве слике више стају и труда и трошка, али су интересантније и ученик ће их (нарочито кад је још реч о онаким сликама као у Шмајловој *зоологији*) чешиће прелистати и у свет јаче утиснути, а и на самостално посматрање подстакнути се. Да има таквог јачег дејства од слика сваки се могао уверити на себи. Ја бар живо се и сад сећам, да када сам ђаком у Гор. Милановцу у једној дошлој менаџерији први пут у своме животу гледао живу камилу, лафа, слона и друге егзотне животиње, све ми се некако чинило, као да су ми од некуд и ликом већ потпуно познате, као да сам их негде виђао, а то зато што сам их а управо оно мало егзотних важнијих биљака већ дотле више пута посматрао на сликама и у боји. Управо и доцније у животу нарочито се живље сзамо слићка гледаних у детињству, које је тако рећи „једно“ петих.

Слике могу некад ученику да помогну да лакше и сам нађе биљку у самој природи а управо оно мало егзотних важнијих биљака, (палми и др.), о којима се у школи учи, једино се можемо сликама помоћи.

Ну не проиштам рећи да од готових слика у уџбенику, ма и овако леших, као што су Шмајлове, у неколико имаће се и штете, ако се буде остајало само на њима, а не буде управо више и непосредно посматрало у околној живој природи. И можда због тога ни у ботаници ни у зоологији ни у минералогии е геологијом код нашег неумрлог Д-ра Јос.

Панчића нема ни једне једине ни најпростије слике, да се и не осврћем на раницу (још 1851. год.) „Естественоу повѣстницу за младеж србску“ Вука Маринковића. Међу тим Панчић у своме чланку „О јестаственичкој настави у основној школи“ (види: „Из природе мањи списи Др. Јосифа Панчића,“ издање Српске Књижевне Задруге, књ. 13.) говори о цртању у јестаственичкој настави и снимању самим ученицима с природе и с пуно разлога вели: „Да јестаственичка настава без цртања остаје непотпуна, и да је онеме, ко жели да се учи јестаственици и да се јестаственичким знањем користи, исто онако потребно цртање, као што је писање потребно ономе, који се учи књизи и који жели забележити оно што у многим приликама корисног чује или и сâм замисли“.

Није увек веровати ученикову знању само у речима, ако, т. ј. уме само обновили оне речи, што их је чуо од наставника или нашао у уџбенику, него оно ће бити темељно тек онда, ако и потпуно разуме оно што речима исказује. Зато се увек и старамо сазнати, да ли ученик доиста и разуме оно што нам речима прича. А поред осталог и цртање може наставнику у томе у јестаственичкој настави помоћи. Ево н. пр. у ботаници: Није довољно само поменути, лист је по лискним ободима рецкаст, кад има ситне и оштре урезе и изрезе, — него да би се могло одобрити да ученик ствар разуме, добро је, и да увек уме такав лист у природи показати, али и бар шематички га нацртати. Слично је и с цветовим дијаграмима и др.

У Шмајловој ботаници има доста и шематичких слика лаких а лепих и њих треба ученик да научи сâм да прави да сâм сопственим очима осмотри предмет и шематички га сними, при чему није главно да буде само лено и са сваком маленкошћу, но само што је најважније и да је тачно, верно. Натеривањем да ученици и сами снимају с природе, како вели Панчић, не само да се може постаћи многи ученик, у коме је дотле само „тињао“ уметнички „дар,“ да га развије и усаврши (јер без покушаја и рада ништа), — него се тиме вежба и око и тако долази до *вештине гледања*, свикне се да све (па и жива бића) брижљивије проматра и да разликује стварно од споредног. Сем тога ово олакшава вели Dr. C. Rothe, да после ученици боље разумеју и оне слике изложене у самим уџбеницима (често по неке за многе замршене). „Као најбоље вежбање у проматрању неког цртежа јесте извесно сâмо цртање с природе; ово вежбање далеко је боље него само голо посматрање предмета и њених слика (Dr. C. Rothe, Methodik des naturgeschichtlichen Unterrichts, Wien, 1891, 35. стр.).

* * *

А сад ево напред обећаних превода неколико биљних врста у којима ће се видети, како је Шмајл, где год је требало, довољно обратио





www.uns.rs

пажњу ученика и на биљкину *корисност*, која особито интересује нарочито млађе ученике:

Миришљава љубичица (*Viola odorata*).

а) Љубичица, човекова љубимица

Ниједан цветак у нашој домовини не поздрављамо с тако великом радошћу као прву љубичицу, коју нађемо у баштенској травици или у дивљој (слободној) природи на каквој пољаници, у лугу или на окрајку оближње нам шумице: та у њој видимо једнога сигурног весника давно очекиваног пролећа. Зато су песници „малу и плаветну љубичицу“ толико опевали и у многобројним „песмама о пролећу“ прославили. Премда су њени цветови високо обдарени нежном бојом и драгоценим мирисом, ипак она цвета у тихим и склонитим кутићима. Зато нам и важи као *символ снисходљивости и скромности*. Због ових својих дарова и јесте од памтивека једна од најмилијих баштенских биљака, и непрестано се ради на томе, да се одгаје љубичице са све већим, лепшим и мириснијим цветовима, који ће се *према одмци* — варијетету развијати у свако годишње доба, које нам је воља. Драгоцени мирис овога цвећа употребљен је и за справљање разних миришљавих водица, мелема, мирисавих сапуна и т. д.

б). Љубичица, пролетња биљчица.

1. Кад би љубичица сваког пролећа произлазила из семена, било би немогућно да тако рано у години озелени и цвета. Али она је дугочечна биљка, и њу пролеће већ спремно затиче.

2. Потребно градиво за лишће и цвеће смештено је у оставу, у стаблу које је већим делом подземно. Из овога подземног дела или ризома ничу многобројне ситне жилице, али је дакле нетачно сматрати га за корен, ма и главни или првобитни (примарни). Јер пошто носи многобројне лисне ожиљке, дакле раније је морао носити лишће, не може се никако узимати за корен, — који дакле никад нема на себи лишћа. Мањи стаблов део излази ван земље и на свом врху развија *бокор* лишћа.

Прошлогодишње лишће, које се већином до новог пролећа одржава потпуно изумире тада, а над њиме разлистава се бокор новог. Дакле сваког пролећа стабло се по мало помера на више, дакле на супротном крају непрекидно изумире, онако исто као код ризома беле сасе (*Aepone nemogasa*) и најближих сродница. Па и кад би ово померање на више и изумирање на супротном крају било ма и најнезнатније, морао би ипак најпосле доћи тренутак да стабло буде са свим истиснуто из земље и да по овој буде положено! Али ипак то не бива, јер у

просветни гласник, II. књ., 1. св., 1903.



УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

нетој мери, у колико доле изумире, у толико га коренови увлаче у земљу.¹

3. Лишће. а) Разлистано младо лишће на оба бока *фишекасто* је увијено. Какав значај то има показаће нам овај оглед. Узмимо два подједнака листа, а онако увијена, и оба ставимо на ма какво место према сунцу, али пошто један разастремо и уз то притиснемо једном иглом за плетење или нечим другим. После неког времена видићемо да увијени лист изгледа још доста „свеж“, док се други већ јако спарушио, увео. Као што се једним другим простим огледом може утврдити (метни лиснате гранчице од ма каквог шиба или грма под једно стаклено звоно и посматрај како се на његовим дуваровима хватају ситне водене капљице док се биљно лишће полагамо спарушава!) овоме спарушавању узрок је у сувише јакој транспирацији, у сувише јаком испуштању у облику водене паре оне воде, која се налази у лишћу. *Фишекасто увијање младог листа јесте дакле једно заштитно средство од сувише јаке транспирације.*

Први оглед нам показује, зашто млади лист управо и потребује такву заштиту: на вештачки разастртом (равном) листу вену и спарушују се најпре они његови делови, који иначе беху увијени. Они су *веома нежни* зато најјаче транспирају, па отуда најпре и пропадају и — због тога потребују особите заштите.

в) Постепено млади лист разастре своју по дну срцасту а ободима рескасту² лиску. Према томе да ли љубичица расте у малој или високој трави, и њене су *лисне дршке* разне дужине: *али су увек толике, да лиску изложе довољној сунчевој светлости* (Што је нарочито од значаја за хлорофилну асимилацију). При основи сваке лисне дршке (код лисног јастучића дакле) налазе се два мала ланцетаста залиска, који закривљују са свим млад лист у своме пупољку.

С) Љубичица, биљчица која се разнолико размножава.

1.) *Лозице*. Из пазуха доњих листова избијају гранчице, лозице, на чијим се коленцима јављају бочни корени. Али гранчице остају положене по земљи и расту дугачке, тј. имају веома дуге чланове, противно главном стаблу, које је с кратким члановима (*internodii*), јер листови, који су увек на коленцима, густо су збијени једно над другим (као бокор). услед поменутог лозичин темени пупољак далеко се удаљује *од матере биљке* и у скоро разлиста бокор новог лишћа, у чијој ће се средини до године помолити цветови: постала је нова биљна јединка, која свакако још дуго може остати лозицом док се ова не прекине у вези с матером.

2.) Пролетњи цвет. У колико је цвет у љубичице диван и љубак, у толико му је и

¹ Скупљањем њихове коре и увијањем дрвених судова.

² Панчићев термин „рескаст“ ма да се више говори *режкаст* и *режкати*.



WWW.UNILIB.RS а) *Крој* особит. Као тело код човека и код многобројних животиња (примери?) тако се и цвет у љубичице може само једном једином симетричном равни (повуци је!) пресећи у два бочна (латерална) симетрична дела: *дакле билатералне је симетрије*. Из траве га уздиже дугачка петељка са два љуспаста листића у средини и прави уочљивијим, видљивијим за инсекте (Посматрај, како су и цветне петељке као оно лисне дршке разне дужине!). Пет чашичиних¹ листића у почетку (у пупољку) потпуно обмотавају и заштићавају унутарње нежније цветне делове. Доцније буду отиснути у страну од љубичастих (ретко белих) круничиних листића, од којих су у потпуно развијена цвета по два и два управљени на више и бочно, а један је повучен на ниже. Овај доњи круничин листић продужен, здуљен је у *остругу*,² у коју оба доња од 5 прашника пружају по један дуг, зелен *репсљак*. Као што се помоћу чула укуса можемо уверити, ови су репсљаци *медници*, луче мед, који се слива у остругу као у неки „*медни лончић*“. Веома кратки прашници стоје око плодника и на предњем крају имају по један наранџаст шиљак. Ови шиљци кунасто су сведени над плодником и кроз ту купу промаља се горе кончасти стубић, који се завршава на доле кукастим жигом. Распукну ли се прашници, суви, брашнасти (растресити) цветни прах (полен) пада у купину шупљину. — Као крој не мање је особито и *пренашање цветног праха* или опрашивање³ (инполинизација). Боја круничиних листића (љубичасти, у средини бели, доњи листић с тамно плавим пругама; ретко са свим бели) и нарочито *јак мирис* намамљују посреднике. Како је мед скривен у остругу, не могу с кратком сркалицом⁴ инсекти до њега да допру. Главни су посредници пчеле и бумбари. Они или слетају на доњи круничин листић или висе о оба горња, при чему се држе и за длачице бочних листића (Цвеће, код кога опрашивање бива помоћу инсеката, зове се ентомофилно. — Реф.).

Како само опрашивање бива, лако се даје утврдити овим огледом: Узме се један млад цвет и у његову положају држи толико високо, да се има јасан поглед у његову унутрашњост, па се другом руком унесе у остругу једно шиљасто дрвце (као инсектова *сркалица*!). Чим дрвце дирне жиг, који затвара улаз, стубић се покрене мало на горе. Тиме се наранџасти прашничини шиљци раздвоје, тј. њима образована купа се отвори, да може да испадне мало од растреситог цветног праха. Потпуно се исто дешава, кад уђе у цвет сркалица каквог инсекта: *један део цветног праха тако падне животињинци на сркалицу и главу*. Одлети

¹ У Панчићевим делима стоји: чашичини и круничини, а не *чашични* и *крунични* листићи, а Козарац меша у својим разним делима.

² Њеном средином пролази поменута симетрична раван.

³ Овај се термин неће ваљда бркати са *прашењем* код винограда и кукуруза.

⁴ Рекао бих подеснији израз овде но *сисаљка*.

кад инсект неком другом цвету и то још боље од какве друге јединке, не може бити, а да се неколико поленових зрна од тога не отару и не прикаче за жиг, који је управо на путу за мед, и тако се изврши *посредничко* опрашивање. Зада нам је и разумљиво: зашто љубичица има сув и растресит цветни прах, докле код ентомофилног цвећа (у које долази и љубичица) по правилу налазимо тај прах лепљив (зашто?); због чега цвет не сме да стоји усправно или да је потпуно суноврат (куда би падао цветни прах?), него мора да буде косо суноврат, зашто, другим речима, цветна петељка својим врхом прави *нарочиту суновратост*.

3. *Летњи цветови*. Сем дивних пролетњих цветова доцније у току године у љубичице се јављају и други, али са свим неугледни цветови. Њихова чашица остаје затворена; круничини листићи нису јасно обожени; али прашици и тучак су добро развијени, да се по правилу од њих развију плодови. Пошто опрашивање ових „летњих цветова“ бива без помоћи инсеката (*самоопрашивање*), разуме се по себи и да немају примамљивих средстава као у пролетњих цветова, на име: шарену боју, нарочито мирис и мед.

4. *Плод*. а) Плод чаура постаје из једнооког плодника, који је састављен из 3 оплодна листића (три карпидије), које има дуж својих бочкова по један ред семених пунољчића или заметака (семконоша је дакле *бочна*). Незреле чауре висе на суновратим петељчицама или чак леже по земљи. Али чим сазру, петељчице се усправљају. Три капка (колико и оплодних листића!) којима чаура пуца, мало по мало смежуравају се и бочкови им се све више приближују семенкама, које притиском, произведеним продуженим сасушавањем, буду врцане¹ (отискиване) *као оно прстима влажне трешњине коштице*, кад се овима деца узајамно гађају у шали. Зато се и плодове петељке при сазревању семенки морају напред кретати. А кад се узме у вид, да љубичица расте на скленим местима, на којима је расејавање семенки ветром, као н. пр. код камењарског каранфила (*Dianthus carthusianorum*), једва могућно, онда се лако увиђа, да је овај начин распрострања миких љубичица ванредно целисходан. Али како се само глатка зрна дају „врцати“ (трешњине коштице рекли смо да су влажне), и

в) Семенке у љубичица су особито глатке и тврде. Оне имају по један бео, меснат израштај, који можемо без штете за клијање уклонити. Ну посматрано је да извесне врсте *мрава* радо једу овај израштај и због тога носе или увуку семенке у своје мравињаке, што је за биљку пробитачно, јер тако многе семенке доспу на место, на коме могу клијати: што је извесно још особитији начин распрострања.

¹ И Панчић употребљује ову реч за овај појав (види његову Флору околине Београда, IV изд., стр. 44.). Р.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

D) Најближе сроднице.

У хладовитој шуми, као и на пустој пескуши, по влажним као и сувотним ливадама, на равници као и у планини: свуда налазимо љубичице, које су због немања мириса према описаној као „дивље“. Има их веома разних врста, које је доста тешко од других разликовати. Најчешћа је *Viola canina* са својим дугочланим стаблом и с отворено плавим цветовима а белом остругом. — Ипак је најпознатији *дан и ноћ* (*Viola tricolor*), кога налазимо свуда по пољима и испустима. (Од куда је по народној скасци дошло име овој љубичици?). Лако је уочити значајну разлику између њених појединих јединака, тако: неке имају цветове велике, дивно-плаветне или плаве и беле (жуте); док на против друге имају круничине листиће мале, неугледне, већином бледожуте или и плаве и жуте. Ова разноликост у најприснијој је вези с начином опрашивања! Велики, угадљиви цветови имају једино посредничко опрашивање, док на против у ситних, неугледних цветова је самоопрашивање! Испитај крој њихових стубића и изведи то ближе! — Крупноцветна одлика пољског дана и ноћи и неке друге сродне врсте су прапретци питеме, баштенске љубичице.¹) Систематско оплемењивање ове дивне баштенске биљке почело је тек почетком XIX столећа, а какав је резултат њиме постигнут, о томе најречитије говори чудна величина и великолепност од разноврсних боја у њених сомотних цветова.

Винова лоза (*Vitis vinifera*)

1. *Домовина и распростирање.* Држи се да виновој лози домовину треба тражити у земљама око Средиземног Мора. Потпуно дивља и дан дањи појављује се још у шумама Западне Азије, у којима она као пузава вињага бујно расте до круна највиших дрвета. И чокоти, које налазимо у шумама поред обала Дунава и Рајне, свакако биће дивље биљке. Подивљала јавља се винова лоза и у свима земљама, где се год виноградарство обделава.

Због укуских бобица човек је винову лозу од памтивека (од Ноја) гајио и по великом земљину делу распростра. Као биљка умеренијих предела не подноси ни хладни север ни жарки појас. У Немачкој од прилике успева до 52° северне ширине, и то грождје јој до 51° може сазревати већином само поред кутњих зидова, које сунчани зраци јако загревају. На против јужније од тога, поред Рајне, чије су обале просто окићене виновом лозом, поред Мозела и Ара, Мајне и Некара, у Франкену и Бадену и многим другим местима, винова лоза успева и на отвореном пољу као и на присојитим падинама тамошњих брежуљака. Тамо, где сунце јаче греје, као у Јужној Тиролској, саде је око хладњака;

¹ У Крушевцу је зову папучица, а пок. Козарац папучицом зове биљку *Calceolaria* из пор. *Personatae*. — Реч.

у Ломбардијској Равници виђамо је обавијену око дудова, а јужније да се пуза уз брест и тополу. А као у Немачкој и у од старине виноградарској земљи Италији, тако укусно виново грозђе узрева и у Француској (наведи њене важније винодељске¹ покрајине), Шпанији, Португалији, Швајцарској, Аустрији, Угарској, Србији, Грчкој и на острвима Средиземног Мора, у Румунији и Јужној Русији, у целој Предњој Азији, на Мадери и Капланду, у Сев. Америци и на многим другим местима на земљи.

Тако на далеко распрострањена биљка наравно да живи под најразличнијим односима (односно земљишта, топлоте, влаге, неге и томе подобно). Отуда од ње и има велики број одлика или сората, које се једна од друге разликују нарочито обликом, величином и израслима на лишћу, као и обликом, бојом и изврсношћу бобица и величином гроздова.

2. *Корен.* У топљим земљама већином никако не пада киша за велики део године и то баш у време, када винова доза носи цвеће и када грозђе сазрева. И у нашим виноградима пред крај лета и у првим јесењим месецима површини земљини слојеви често су у великом степену исушени. Али пошто лозини корени иду дубоко у земљу, и за ово време могу довољно воде добавити

3. Чокотово или гицино дебло и његове гране („лозе“ у ужем смислу) обложене су сивомрком кором, чији се изумрли слојеви одљустују у виду пругастих пантљичица. До душе чокот у дубокој старости може достићи дрветову чврстину, но гране остају увек сразмерно мекане. Нарочито ово важи за најмлађе гранчице („ластаре“), које с пролећа избијају из мркољуснастих пупољака (о овима ближе код дивљег кестена). Пошто је пробитачно за дивљу или подивљалу вињагу, да би што је могуће брже допрла до сунчаног врха оног дрвета, уз које се пуза, — њен годишњи ластар („летораст“) расте преко целог лета (на против је код дивљег кестена, липе и другог дрвећа). Обделавана винова лоза задржала је ово својство и не ретко има леторасте од 4 и више метара дужине. Но ови су тако слаби, баврљасти да не могу држати ни себе саме, а камо ли кад су грозђем оптерећени. Отуда дрвенасте чокоте са дугачким гранама разастиремо преко чардаклија или османлука, а дубнастима по виноградима придајемо јаке притке за придржавање и наслон. Сем тога виноградар се преко целе године најревносније стара да сваком чокоту прибави довољно светлости и ваздуха, као неопходне за добро успевање: и зато, најбоље маказама одсеца све излишне ластаре и заперке, чврсто везује гране с грозђем, и томе подобно. Дивљој или подивљалој вињазии нико не чини такву негу, и зато би морала остати

¹ Где се баве и даљом прерадом вина, те је винодеље шири појам од виноградарства. Р.

повишена по земљи и у скоро од околних биљака била претрпана и угушена, кад не би у

4. *рашљикама* или („брковима“) имала згодно и управо изврсно средство, да се за друге, јаче биљке (дрвећа), како лепо каже Панчић, запиње и ка светлости пуза. Рашљике су кончато-кукасте направе наспрам појединих листова. У средини има један листић, из чијег пазуха избија мала гранчица, да рашљика изгледа као рачваста. Пошто су гроздови такође наспрам листова и показују слично рашљичину гранању формирање петелчица, знак је да у рашљикама имамо промењене цветне петелке¹.

а) Посматрамо ли један лозин османаук поред зида, наћи ћемо да су све рашљике окренуте ка зиду, дакле тамо, где има наслона. Исто се може посматрати и на сваком чокоту у винограду. Сходно дакле своје задатку рашљика је направа, која бега од светлости, супротно лишћу, које баш светлост тражи.

в) Рашљичине гранчице покрећу се као сатова казаљка лагано, али стално по кругу. Што оне постају дуже, тим ови кругови постају већи, а тим већа и могућност да нађу какав ослонац. Време, за које се ово изврши, разно је према температури (Колико времена за то требаше рашљници, коју си ти посматрао?).

с) Ако једној рашљници, која тако описује круг, метнемо на пут какав штапић, посматраћемо ово: неколико часова, пошто је кукасти врх или друго неко место на гранчици додирнуо штапић, рашљика се једном увила око овога. Неколико часова или и дан доцније (тачније утврди време при твоме огледу!) врх од рашљичине гранчице учинио је око штапића неколико, веома малих увијутака. Исто се дешава, и кад рашљика обухвати други какав предмет, гранчицу, лисну дршку и томе подобно.

д) После неколико дана рашљичин део између притке и биљке завојито се увије. Услед тога се биљка тешње и чвршће привеже за притку, а пошто су изувијане рашљике *развлачљиве*, то ветар не може тако лако лозу од њене притке откинути, као кад тога не би било. Ово је у толико немогућније, у колико

е) У почетку веома нежне рашљике доцније не само да постану јаче него се и здрвене. Тиме готово добију чврстину гвоздене жице. Рашљике пак, које не могу никакав наслон да дочепалу, сасуше се и отпаду. Ово за биљку није никакав особит губитак; јер

ф) на свакој гици направи се већи број рашљика. *На доњем гицину делу фале рашљике*; јер се и он без помоћи ових „руку“ може оставити светлости.

¹ А цветне петелке имају морфолошку вредност гранчице. — Ре.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

5. а) *Лист* је дивног облика, да налази многоструку примену у вештини (примери!). Двама дубљим и двама плићим урезима подељен је у 5 крижака, у које улази по једно главно ребро још од лискине основе. Лисни ободи су тестерасти (Које ћемо особине од младог листа дивљег кестена, о коме ће бити мало даље говора, наћи и на листу винове лозе?).

в) Премда су листови сразмерно велики, ипак један другом не спречавају приступ светлости: јер стоје на грани завојито по двама т. зв. управницама. Осим тога

с) заузимају *са свим одређен положај* према сунчаним зрацима. Ово се јасно може видети, кад су гиче повезане. Овим радом целокупно лишће је у „неред“ и мешавину доведено тако да цео чокот није леп но као да се згрчио, згурно. Али већ после неколико дана стари је „ред“ опет васпостављен: листови су се тако окренули да су дршке опет косо горе управљене, а лискине пљосни косо на доле положене. Међу тим сунчани зраци падају на ове управно, дакле под углом, под којим ти зраци имају најјаче дејство (доказ!). — У пазуху сваког листа формира се по један пупољак, из кога се развије још истог лета ластар, а

6. Пошто у јесен гранчице или пругови главних листова делимиче изумиру и код нас готово се никад потпуно „не здрвене“, не би могли преко зиме противстати хладноћи, те их виноградар уклања („ореже; резање“), да створи места за нове ластаре до године, а порезане пруге (резнице) употреби или за гориво или као *саднице* за размножавање. Место за нове ластаре до године јесте испод реза, где су се већ ове године развили зимњи пупољци, а из ових до године ластари (Лоза се реже на: резник, кондир, лук или на крак. — Реф.).

7. *Цветови* су веома мали и груписани у усправљене сложене гроздове (и у обичном животу су названи „гроздови“). Док су у пупољку, над чанколиком, петозупчастом чашицом издиже се по једна као капица, коју чине срасли круничини листићи, и која штити 5 још у лук савијених прашника и у облику боце тучак, на чијој се основи налази 5 жутих *медника*. Док се код већине биљака круничини листићи при цветању један од другог раздвајају, да оставе слободан приступ ложи, дотле су овде у горњем делу чврсто један с другим срасли. А тиме би спрашивање било отежано, а не са свим онемогућено! Ну ту ево шта бива: као направе, које су свој задатак свршиле, круничини листићи при расцветању одвајају се од ложе и као раширена капа усправљеним прашницима буду уздигнути и најпослед изврнути и одбачени. Пошто су круничини листићи зелени и не могу дакле привући пажњу инсеката, са тога разлога и није никакав губитак, што опадају. Као и код, по боји неугледног, липина цвета прекрасни мирис и овде примамљује опрашиваче (бубе, муве и пчеле). Много пута цветни прах пада и на жиг истог цвета, а и посматрано је да се прашници издужују и искривљују и услед тога долазе у додир са жиговима суседних цветова.

WWW.UNILIB.RS. Плод винове лозе је бобица жуте, зелене, црвене и плаве боје, и по површини је посута *пешљком* као слана (заштита од влаге и од с тиме у вези трулежи, као и од испарења бобичиних сокова; доказ!) и садржи 1—4 семенке. Тежином бобица гроздова дршка (вретено), која је с почетка усправљена, на доле се савија и виси.

а) *Распростирање*. Биљке — а по томе и винова лоза — производе семенке, да из њих постану нове биљне јединке исте врсте. Је ли грозђе човек појео или на друго нешто употребио, семенке пропадну, а нису свој задатак испуниле. Али друкчије бива, кад бобице поједу чворци, врашци, дрозгови или неке друге птице: док се сочни оплодни-чин слој свари, семенке не могу услед коштуњавае самењаче да буду разједене ни јаким соковима за варење; пролазе неповређене кроз птичије тело и заједно с изметом излазе на поље. Деси ли се то на месту, на коме могу семенке клијати и у нове се гице развити, наступило је не само умножавање биљке него и распрострањење на даље. Семенке дивљих вињага распростиру се само помоћу птица, а и подивљале се расејавају само птицама (А зашто су осиге, које такође ревностно траже грозђе, некорисне обларке? — Обделаване гице искључиво се размножавају резаним садницама и положницама).

Али биљци, која нема ништа да пружи, неће птице такву услугу указати. Као што инсекти посећују само цвеће, пошто овде налазе хране, тако и птице посећују чокоће једино да једу слатке, сочне и укусне бобице. И као што цвеће своје опрашиваче намамљује мирисом и јасним бојама, и винова лоза своје распростираче мами на сладак обед тиме, што њено грозђе има боју, која од боје њена лишћа више или мање у очи упада.

Кад би птице појеле бобице још пре но што семенке сазру, тј. пре но што могадну клијати, била би за дивљу вињагу велика штета (зашто?). Отуда видимо да су бобице тек у добу зрења укусне и са „бојом за примамљивање“. Пре тога су киселе, купе уста, неукусне су и због зелене боје не разликују се од лишћа (Упореди у овом погледу друге биљке с меснатим плодовима, као и биљке, код којих се расејавање не врши помоћу птица!).

в) *Употреба грозђе*. Грозђе с правом ценимо као најодличнији производ биљног царства. Свеже га једемо као укусно воће, а осушено као т. зв. *суво грозђе*, нарочито коринтско. У овом облику долази нарочито из виноградарске Грчке и Мале Азије. Коринтско се зове по истоименој грчкој вароши, у чијој околини најпре обделаваху несеменковиту одлику.

Ипак свој главни значај добија грозђе тек тиме, што се из њега добија најплеменитије пиће, *вино*, које (разуме се кад је чисто, природно) здрави са задовољством пију, а болесне — у умереној количини — поткрепљава, које малаксалу храброст подиже, а уцвељеног развед-

www.црвеник.рф развијају развеселава.¹ Исцеђени слатки сок (шира) већ после неколико часова почиње да се мути. Безбројне микроскопске гљивице винског квасца (сличне пиварском квасцу или *Saccharomyces cerevisiae* Meyen) почињу свој рад. Клице свих једноћеличних биљчица налазе се *по земљи* у винограду (а не у ваздуху), ветар их разнесе, те падну и на грозђе (по бобицама и петелчицама), инсекти их с грозда на грозд још више растуре и тако при муљању доспу у ширу. Ту се изванредно брзо множе и изазивају важну промену, познату под именом: *врење шире*. Оне претварају грозђани шећер (гликозу) у алкохол и угљен-диоксид, због чијег одилажења у ваздух шира *ври* и пенуша ($C_6H_{12}O_6 = 2C_2H_6O + 2CO_2$). Овим процесом слатка шира постепено се промењује у бистро, алкохолно вино. Хоће ли да се добије „црно“ вино, ваља оставити плодове покожице (или кожмурице) плавих и црвених бобица да дуже стоје у шири која ври, а ако се хоће „бело“, шира се одмах отаче. (Да ли је уобичајени у народу израз „бело вино“ баш тачан?).

Непријатељи, који овој племенитој биљци наносе штету или је и са свим уништавају, — преко мере су многобројни. Гљивица *Oidium Tuckeri Berk* (*грозђана медљика*) превлачи лозино лишће и грозђе као бела плесан или буђа и својим мицелиумима као пијавке извлачи из њих себи храну. Лишће се најпосле сасуши, грозђе испреска и иструли, и тако је често тај малени паразит са свим упропастио бербу читавих покрајина. Уништавају га посипањем сумпорног цвета или прашка. Сличан опустошач винограда је *Pegonopora viticola*,² која живи у унутрашњости лишћа. Против ње се само успева, кад јој се униште споре, које наноси ветар на лишће. Најјаче средство нађено је у прекању лозе чорбом састављеном из: на 100 кила воде 3 кила креча и једно кило плавог камена, а за у исто време и *Oidium* треба додати још и кило сумпора.

Од лозиних непријатеља међу животињама нека је поменут само из породице *Tetracidae* грозђани лептирак (*der Fraubenwckler*), а највећа беда по винограде је: *сушибуба или*³ *филоксера* *Phylloxera vastatrix*, која је пореклом из Америке, у Европи се све више шири и у многим крајевима је винограде са свим уништила. Множење ове необично шкодљиве животињице је веома заплетено: Из т. зв. *зимњих јаја* излегу се *некрилате* женке, које снесу множину јаја (30—40), из којих се опет излегу *некрилате* женке, које опет снесу јаја, из којих се излегу *некрилате* женке и тако даље, да се овај процес у току једног лета понови од прилике 6—8 пута. Велика множина тако посталих фи-

¹ Тако Шмајл о корисности овог тако рећи *биљног сока*, а антиалкохоличари не допуштају ни то, ма било најприродније, — али свакако да ће бити отишли за сада мало у другу крајност, заведени посматрањем многих онаких последица код занета бедних паћеника од неприродних, шпиритуозних пића. — Р.

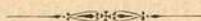
² Или „лута роса“, како је називају наши сељаци.

³ Сељаци кажу и просто „буба“.

локсера сишу на танким кореновим жилицама. Тиме постају они познати малени *надуви*, на овима, и корен је поремећен у својој радњи, да се најпосле у четвртој години цела гиџа сасуши и пропадне. Међу овим *кореновима* постају и крилате филоксере, које излазе из земље, одлећу на друге гиџе истог или чак (нарочито кад се деси ветар) и другог винограда и тамо снесу *неколико* *веома крућних јаја* (обично 4.) Из ових се сада излегу некрилати мужјаци и женке. По оплођењу ове снесу *ио једно велико јаје*, а то ће да буде оно почетно *зимње јаје*.¹ — На жалост до сада нема средстава, да се уништи овај опустошачв инограда, а да се у исто време не покваре и гиџе. *И отуда тако рећи неопходна потреба да се место наше домаће лозе сади „американка“, с којом је истина филоксера и пренета у Јевропу, али је, сигурно у дугој борби очврсла тако да је сада према филоксери неосетљива, чему се неки виноградари надају да ће бити и с нашим лозом. — Реф.)*

Најближа сродница племенитој виновој лози јесте *дивља вињага* (*Ampelopsis quinquefolia*). Пореклом је из Сев. Америке, али је свуда употребљена за хладњаке, поред дуварова и томе подобно. Пошто се може да пуза и уз глатке зидове, њене рашљике морају бити битно друкчије но у питоме. Оне су више разгранате и на крајевима кукасте. Додирну ли зид, рашљичине гранчице се далеко једна од друге размакну, а њини врхови најпре набубре а после се спљоште у мале *шјавке*,² које луче лепљиву материју као оно код кркетуше (*Hyla arborea*) и чврсто се приљубе за подлогу. Црно и неукусно (кисело) грожђе у доба зрења у толико више пада у очи, у колико је прстасто лишће тада црвено и бљешти.

(СВРШИЋЕ СЕ)



¹ Из овог може или још у јесен да се изведе бескрилна филоксера, која презими на кореновим жилама, или пак јаје презими, па се из њега тек на пролеће излеже бескрилна филоксера.

² Рашљике с пијавкама или адхезивне рашљике.

Б Е Л Е Ш К Е

БЕЛЕШКЕ ИЗ НАУКЕ И ПРОСВЕТНИ ЗАПИСИ

Статистика наставе. — Пред нама је ова сређена Статистика наставе у Краљевини Србији за 1899—1900. школску годину, па како споро иде штампање статистике, као и израда њена, то ћемо ми овде изнети из ње нај-крупније и најважније податке.

Велика Школа имала је 58 наставника. Бака је имала 415. Један наставник долазио је на 7 ђака, а један ђак на 5572 становника у опште.

Издатак на издржавање школе износио је 328.341·55 дин. Поређењем овога издатка с бројем ђака који су били на крају школске године излази, да је просечан издатак на једнога ђака био 791·18 дин. на годину.

Богословија је имала 6 наставника; ђака је имала у почетку школ. године 183, на крају 175. Један наставник долазио је на 29 ђака, а један ђак на 13.214 становника. На издржавање ове школе утрошено је 37.004·98 дин. Просечни издатак на једнога богослова износи 211·46 дин.

Учитељске школе. Алексиначка имала је 13, а јагодинска 10 наставника. У почетку школ. године имала је алексиначка учитељска школа 158 ђака, јагодинска 53, обе 211; на крају школ. године имала је алексиначка 156, јагодинска 53, обе 209 ђака. Један наставник Учитељске Школе долазио је у Алексинцу на 12 ђака, у Јагодини на 5·3, у обе на 9 ђака. А један ђак учитељских школа долазио је на 11.065 становника у опште. Издапо је на издржавање алексиначке учитељске школе 40.157·88 дин., јагодинске 63.059·09, обеју 103.216·97 дин. Просечно један ђак стаје државу у алексиначкој учитељској школи 257·42 дин., у јагодинској 1.189·79, у обе 493·86 динара.

Више женске школе. Београдска имала је 37 наставника, крагујевачка 15, укупно 52. У почетку школ. године Виша Женска Школа у Београду имала је 520 ученица, у Крагујевцу 165, у обе 685; на крају школске године београдска имала је 482 ученице, крагујевачка 151, укупно 633. Један наставник Више Женске Школе долазио је из 13 ученица у Београду, на 10 у Крагујевцу, у опште на 12 ученица. Једна ученица виших женских школа долазила је на 1779 женских становника. На издржавање ових школа издапо је укупно 118.596·63 дин., и то на издржавање ове школе у Београду 86.327·63 дин., у Крагујевцу 32.269. Просечни издатак на једну ученицу Више Женске Школе износио је у Београду 179·10 дин., у Крагујевцу 213·70, у обе 187·36 динара.



www.unilib.rs *Средње школе (гимназије).* Гимназија је било (државних) 11. У њима је радило 270 наставника. У почетку школ. године било је ђака 3851, а на крају 3439. Један наставник у средњим школама долазио је на 12·7 ђака, а један ђак на 346 мушких становника и на 672 становника у опште. На издржавање гимназија издано је укупно (из државне благајнице и из школарине) 829.168·12 дин. Просечан издатак на једнога гимназисту био је 241·11 динара.

Народне школе. Грађанских школа било је 17, а *девојачких* 6. У првима је радило 40 наставника, у другима 11. У почетку школ. године у грађанским школама било је 912 ученика а на крају 743; у девојачким у почетку школ. године било је ученица 241, на крају 191. Један наставник у грађанским школама долазио је на 18 ђака, а у девојачким на 17 ученица. Један ученик грађанских школа долазио је на 1617 мушких становника, а једна ученица девојачких школа долазила је на 5895 женских становника.

На плату наставника ових школа издано је, и то: грађанских школа 114.846·67, девојачких 20.250 дин. Према томе, просечно један ученик грађанске школе стаје државу 156·47 дин., а једна ученица девојачке школе 106·02 дин.

Основних школа било је свега 1.101. Од њих било је мушких школа 936, женских 165, градских 167, сеоских 934. Кад поредимо број школа с бројем становника, излази, да је долазила једна основна школа на становника

мушких	1268
женских	6824
градских	1912
сеоских	2134
<i>У опште</i>	<i>2100</i>

Наставника било је свега 1940, и то: у градским основним школама 533, у сеоским 1407, учитеља 1024, учитељица 913.

Један наставник долазио је на становника

градских	599
сеоских	1417
<i>У опште</i>	<i>1192</i>

На плату наставника основних школа издано је свега 2,131.562·38 динара, а на остале школске потребе 1,355.591·16 дин., укупно 3,487.153·54 дин. Просечан издатак на име плате једноме наставнику износио је 1.098·74 динара на годину.

Ђака (ученика и ученица) било је у почетку школске године 102.408, на крају 90.128. Од њих било је у почетку школске године по градовима 27.694, по селима 74.714, мушке деце 82.636, женске 19.472. На крају школске године било је ђака по градовима 23.700, по селима 66.480, мушке деце 73.661, женске 16.467.

Од сто уписаних ђака остало је до краја школске године

у школама градским	85·58
у школама сеоским	88·98
ученика	89·14
ученица	83·28
ђака	88·01

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.unilib.rs Од ових ђака долазило је на једну школу

мушку	83:01
женску	75:38
градску	141:92
сеоску	71:12
<i>У опште</i>	<i>81:86</i>

Односна размера у овом погледу била је између школа

мушких и женских	као 100 : 91
градских и сеоских	„ 100 : 50

Од истих ђака долазило је на једног наставника школа

мушких	47:26
женских	42:02
градских	44:47
сеоских	47:21
<i>У опште</i>	<i>46:46</i>

Односна размера била је између наставника школа

мушких и женских	као 100 : 89
градских и сеоских	као 100 : 106

Од сто деце дорасле за школовање било је у основним школама

градским	62:16
сеоским	19:99
мушке деце	39:25
женске деце	9:00
<i>У опште</i>	<i>24:31</i>

По градовима се три пута више деце школује него по селима, мушке деце школује се преко четири пута више него женске деце. У опште школује се тек једна четвртина од деце која су у прописној доби за школовање.

Један ученик, односно једна ученица и у опште један ђак, долазио је

<i>на становника</i>	<i>по градовима</i>	<i>по селима</i>	<i>у опште</i>
мушких	12	17	16
женских	17	124	68
<i>у опште</i>	<i>13</i>	<i>30</i>	<i>26</i>

Односна размера код грађана и сељана била је код становника

мушких	као 1 : 1:4
женских	као 1 : 7:3
<i>у опште</i>	<i>као 1 : 2:3</i>

По градовима школује се један и по пута више ученика, седам пута више ученица и око два и по пута више ђака него по селима.

На послетку, да видимо шта стаје један ђак основне школе према издацима на плате наставника и у опште на издржавања основ. школа.

Један ђак основ. школе стаје 38 69 динара.

(Вршиће се).

Из живота лисних вашица (*Aphis*). — О лисним вашицама и њихову прављењу „медне росе“ налазимо са свим погрешна саопштења у многим уџбеницима, па и најбољим делима, те је доста вредно исправити их. Тако *Klaue* вели и у своме делу „*Lehrbuch der Zoologie*, 1891.“ као и у „*Grundzüge der Zoologie*, 1880.“, као да биљне вашице озго на трећем трбушном прстену имају две „медњикаве певчице“, из којих се лучи нека слатка течност, коју лети виђамо пабацану по младом, меком и сочном лишћу као „медна роса“ и коју мрави ревносно траже.¹ *Лудовиг* (*Leunis Synopsis der Tierkunde* II, стр. 469.) изражава се нешто друкчије: он ове певасте израели назива „слатким“ или „медњикавим“ цевчицама, али без њихове ближе одредбе даље вели: готово све лисне вашице луче из трбуха шећерасту лепљиву течност, која као т. зв. медна роса превлачи биљке и т. д. — Али *Маршал* (*Plaudereien*, 2. Reihe) одлучно указује на то да ова медна роса излази из чмара, да је дакле животињин измет, састављен из риластом сисалком усисана и по том полусварена биљкина хранљива сока, а који вашице могу по вољи интродуцирати. Он чешће посматраше, како се неки мрав опрезно примакне лисној вашици и својим пипцима је шаполи, после чега милована вашица издигне своју стражњицу и на чмар испеди светлу капљицу, коју мрав облапорио полизе. У *Бремовој* књизи „*Tierleben*“ од 1877. г још се налази о овој ствари застарело објашњење, а у трећем издању од 1891. г. ствар је измењена.

Најдубље је ову ствар студирао *Бизген*, проф. у Ајзенаху, и о томе објавио у једном јенском часопису („*Jenensische Zeitschrift für Naturwissenschaften*. XXV. Bd., 1891.“). *Büsgen* такође казује да „медна роса“ излази из чмара; али он објашњава и циљ *леђних цевчица* и каже, да су исте оруђе лисној вашици против њених мањих а онаких непријатеља. Т. ј. приближе ли се лисној вашици од тврдокрилаца (*Coleopterae*) *буба мара* (*Coccinella septempunctata* L.) или њене ларве, од мрежокрилаца (*Neuropterae*) ларва *вашичина лафа* (*Hemerobius lutescens* Fabr.) и од *Chrysopa perla* L., и од двокрилаца (*Diptera*) ларве појединих врста из пород. *Syrphidae*, — лисна вашица једном од леђних певчица додирне уста свога непријатеља и прилепи на иста банку воштане, лепљиве материје. Ова залени усне делове непријатељског инсекта, што му буде досадно и одмах се потруди, да лепљиви восак уклони. Тиме лисна вашица добије времена, да својим дугим ногама умакне своје гониоцу. Против већих непријатеља, као што су мале птице певачице, осиге и др., свакако ово оружје (воштане цевчице) не помаже. Ипак и у овом случају располаже она једним средством ради одбране. Изненадно прикупи своје ноге уз тело и са гране спадне (односно итицијим потресом при слету лако се с гране стресе), и тако непријатељу умакне из вида.

Ове шкољдиве животињице обилато се множе и то овако: Све оне вашице, што их по лишћу налазимо још у пролеће, излегле су се из јаја, која презиме зиму. Све су *женке* и код идуће генерације већном *бескрилне*. Већ после од прилике 10 дана одрасле су и доносе на свет извесну множину живих младих, а да не буду ма једним мужјаком оплођене („*generatio parthenogenesis*“). Ово су такође *женке*, које опет производе *женке*, и тако све иде до јесени. *Тек млади последње генерације у јесен су крилати мужјаци*

¹ Па и г. Љуба Давидовић у својој зоол. за VI р. на 327. стр. вели: Ружична ваш (*Aphis rosae*) одликује се нарочитим цевчицама на горњој страни трбушној, из којих излази слатка течност — медњика, због чега је неки зову медњикаром. На ову течност су мрави похлани, те с тога негују ову ваш у својим становима.

и јединке. Они распостиру врсту *просторно* (отуда имају крила!) и производе оплођена јаја, којима не може да шкоди зимња хладноћа, и из којих се тек на пролеће излегу нове јединке.

Dr. C. Rothe.

М. М. Том.

ЈАВНЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Поштовани Господин Лазар Ивковић, адвокат из Зајечара, као искрени пријатељ српске народне просвете, сетио се наше најсиромашније школе, на којој је поклонио једну своју њиву од 1.06 хектара и ташију којој о своме трошку издао код зајечарског пр. суда 13. марта о. г. №. 3384.

Одбор школе бучјанске, у срезу зајечарском, овим изјављује племенитом дародавцу своју најискренију захвалност.

Бр. 68.

25. јуна, 1903. год.,

у Бучју.

Пословођа

Тешман Р. Николић

Председник шк. одбора

Ник. Думитровић

Господин *Милин Борђевић*, средњи економ из Гроцке послао је 17 (седамнаест) комада књига, да се раздаду о годишњим испитима оним ученицима умчарске основне школе, који су награду својим трудом заслужили, што је и извршено приликом распуста ученика.

Дародавцу, у име награђених ученика, најучтививије захваљује

15. Јуна 1903. год.

Умчари.

Управитељ школе умчарске.

„Просветни Гласник“ излази у месечним свескама од 6 и више табака, на великој осмини. — Стаје годишње: за Србију 12 динара, за друге земље 15 динара (франака). — Претилата се шаље Управи Државне Штампарије Краљевине Србије у Београду. — Рукописи се шаљу уредништву (Министарство просвете и црквених послова у Београду). Они се, на захтев писача, враћају.

Одговорни уредник **ВЛАД. Т. СПАСОЈЕВИЋ**

Краљице Наталије ул. бр. 17.

ШТАМПА

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

www.unilib.rs Добро је што је надзорник г. Симић нагласио ону бојазан да се надзорник не огреши о своју дужност и држим да је он исказао оно што сте сви осећали као моралну страну вашег посла и морални терет од кога треба да се ослободите да би лакше вршили своју дужност.

Две су ствари које подједнако утичу на успех у школи: учитељ и околности под којима он ради. То се једно без другог не може замислити. Ако пустите једнога да трчи по песку, а другога по тврдој земљи, ви ћете видети да ће брже трчати онај који трчи по тврдој земљи, него онај који трчи по песку, а још брже онај који би трчао на коњу. Тако исто, ако ко од вас има богатији округ, онда је мање незгода за сâм посао, јер га сви слушају и дају све што округ школи треба да да, а ако је округ сиромашнији, онда је и вама теже.

То што важи за вас, важи више за учитеље, и можда у јачем степену. Учитељ може бити спреман и добар радник, али се може бити не бави тако радо земљорадњом, а други је мање спреман и слабији радник, али му је можда милији и лакши други неки посао, који се не тиче толико и непосредно школе; има можда много учитеља који (да се у фигури изразимо) воли да плеви лук, да подиже цвеће, да гаји врт, да калема воћке, да држи кованлуке и др. по себи донета врло корисне ствари и то му иде од руке, али не може тако брзо и лако да научи децу ни „Оче наш“, и то му не иде од руке. Наравно, овде је реч о почетницима; јер, дужи рад у школи изравњава те неједнакости и успособљава и мање вештог и способног. Ипак и доцније се стално осећа преовлађивање склоности учитеља ка овој или оној врсти рада, више или мање. То све зависи од индивидуалности. Али има нешто што је подједнако незгодно и за добре и за рђаве учитеље, а то је: ако не ваља школа, ако у школи влада заразна болест и т. д., и онда је и најбољи учитељ немоћан, и пуштен срећи на вољу; и то су ти моменти, када је оцењивање рада у таквој школи чисто ствар савесности онога, коме је то оцењивање поверено; а у овом случају то сте ви.

Дакле кад видите да је један наставник признат као добар, трудољубив, да гине за својим послом, онда сматрам да није право да такав човек поднесе штету за оно, за шта је он најмање крив. Али само са једном оградом: да „двојка“ не може да се замени „четворком“ или „петицом“. Дакле стварни успех је слабији него што треба и с обзиром на околности и тешкоће под којима је те године рађено, ваља да буде оцењен блажје, али та разлика у оценама не може да буде несразмерна.

У осталом у таквом случају учитељ мора поднети неку штету; не мора изгубити све, али нешто мора изгубити. Ако игде, у овим је приликама несрећа школе и деце, и његова.

Дакле, ја мислим да ви морате признати да је право и савесно да у таквим приликама узмете у обзир прилике и околности које су признатим добрим учитељима сметале у раду и да их према томе добро оцените, а нарочито да при том водите рачуна и о ономе шта је све било пре њега. Али,

како што рекох, и ту мора бити неке мере у снисходљивости. Ви нећете и не можете, н. пр. у једном разреду где од 50 ђака оставите 30 да понове разред, учитељу да дате „петицу“. Толика разлика стварног и оцењеног успеха не би се могла ничим оправдати.

Илија Миљковић. — Молим вас, господо, ја сматрам да је ово врло незгодно. Узмимо овај случај: да је учитељ добар радник, али због поменутих незгода није могао да уради колико треба, и ми водећи рачуна о тим околностима морамо да му дамо тројку. Међутим по закону он мора да добије петицу па да стекне право на повишицу плате, иначе је не може добити. Као што видите тројка је опаснија од двојке, и онда ако ми водећи рачуна о сметњама оценимо блаже учитеља и дамо му тројку, онда му тиме чинимо једну неправду, јер он не може да добије повишицу докле год не добије петицу.

Миливоје Башић. — Ја сам хтео да кажем неколико речи о овоме што је г. Протић изнео, јер г. Протић није изнео све. На пример поред онога што је изнео г. Протић ми при оцењивању учитеља морамо узимати у обзир и рад у продужним школама, рад на пољопривреди итд., дакле све радове који стоје у непосредној вези са школом.

Или на пр. ако један наставник у четвороразредној школи заслужи четворку, ја мислим да нема сумње да би он у одељењу са једним разредом потпуно заслужио петицу. Ја вас молим да ме не разумете рђаво, да ја ово говорим да себе извиним што, као што је разглашено, радо дајем петице.

Дакле, ја молим да ми се објасни: хоћемо ли при оцењивању учитеља и то узимати у обзир (и рад у продужним школама, и рад на пољопривреди итд.), или ћемо само оцењивати сам рад учитеља у школи?

Министар просвете и црквених послова, г. Жив. Живановић.

— То је сасвим друга врста околности и наравно да и то морате узимати у корист учитеља, јер би он ових 12 сати рада могао концентрисати у једној школи, а не на неколико места.

Миливоје Башић. — Ја мислим да би ми требали да дајемо две оцене, једну којом се оцењује знање ђака, и другу којом се оцењује рад и способност учитеља, јер знање ђака може да буде недовољно због разних узрока, али учитељев начин рада, његова спрема и енергија заслужују већу оцену.

Влад. Стојановић. — Држим, господо, да овде нису потребне две оцене, јер кад се цени наставников рад, при крају године по знању ученичком, онда је тиме оцењен и рад наставников на свему оном што чини живот школин, а тиме је оцењена и његова спрема и утрошена енергија, јер је, свакако, знање ученичко резултат свега тога. У току године, пак, надзорник ће видети и стручну спрему наставникову при самом раду и примењивање њено. Сав други рад наставников, који је изван круга школина живота, држим да ми нисмо ни дужни оцењивати.

Петар Петровић. — Господо, ја желим да учиним једну напомену, али ово што ћу рећи, не односи се ни на г. министра, ни на г. референта, него на господу колеге.

Ја сам пре месец дана примио дужност школског надзорника за округе врањски и топлички. Ти окрузи, који су важили као исправни у сваком погледу, од неког времена су заражени деџим болестима у толикој мери како никада до сада. Кад сам примио надзорничку дужност, ужаснули су ме они силни извештаји школских управитеља, којима не само да јављају да се појављују нове заразне болести у појединим школама, у којима никада није било заразе, него траже, да се због тога продужи распуст у школама, које су већ раније биле распуштене.

У многим школама не ради се још од 22. новембра пр. године, и тек првога дана по Ускреу те су школе прорадиле.

У Лесковцу на пр. већ пет месеци како се не ради ништа због ширења заразних болести, а ви знате господо, да је од свију вароши у Србији Лесковац најобилатији децом. У Лесковцу има седам одељења само првога разреда. Кад сам од општинског лекара добио извештај да се зараза и даље шири, ја позovem и окружног физикуса, који је констатовао мрасу у врло великим размерама. Нису то обичне богиње, него нека врста мрасе која се одмах јавља са компликацијама, да је било доста и смртних случајева. Због тога су све школе у Лесковцу биле распуштене и тек после 5—6 месеци нерада отпочео се рад, али није дуго трајао, јер на брзо добијем акт од окружног физикуса, у коме јавља да се зараза опет отпочела да шири и предлаже да се школе поново распусте, и ја сам поводом тога предложио министарству да школе распусте.

Те су школе, господо, још и данас распуштене. У њима је рађено само два месеца преко целе школске године, а шта је могло да се уради за тако кратко време?! Ја питам вас шта да се ради у овом случају?

Референт за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — Нека сви наставници ове године остану без оцене.

Петар Петровић. — Молим вас, господо, је ли право, да сви наставници остану без оцене? Је ли право да сви ученици остану да понове разреде, а нарочито они из четвртога разреда? шта ће бити са лесковачком гимназијом, ако сви ученици четвртога разреда остану да понове разред! Да ли би се могло наћи пута и начина да деца не пропадне година, а нарочито оној деци из четвртога разреда? Да ли се не би могло учинити да ђаци четвртога разреда продуже школску годину, или ако се не може то, да бар раније почну нову школску годину, како би на време могли полагати пријамни испит за гимназију?

Ово сам напоменуо тога ради, што је овде у питању оцена рада у школи за ову школску годину, а о тој оцени и треба да се говори. Шта да радим са учитељима и са децом на крају ове школске године, јер ова невоља, од

које су патиле школе у Лесковцу, прати цео врањски и један приличан део топличког округа.

Референат за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — Господо, ја мислим да смо ми у опште обавештени о овој ствари и да према томе одмах можемо прећи на нову тачку дневнога реда.

Из свих досадашњих говора види се да смо ми сагласни и вољни, да се не огрешимо при оцењивању наставничкога рада у школи и да по могућству треба уочити све незгоде са којима је учитељ имао да се бори и да га, са обзиром на све те околности као и на уложени труд, вештину и спрему, што праведније оцените.

Што се тиче онога случаја што га је изнео г. Пера Петровић, кад надзорник види да има врло много незгода, које су спречавале рад у школи, онда је ваша дужност да о томе на време известите министарство и да на крају школске године предложите, да ти наставници остају без оцене. Надзорник има да каже: „Та и та школа није радила ни три месеца (или колико већ буде), прекидала је рад, тада и тада, и зато сам мишљења да наставник те школе остане без оцене“, и министарство ће тај предлог усвојити, а што је најглавније дотични наставник ништа не губи, због тога што ће остати без оцене.

Што се тиче ученика, кад надзорник, крајем школске године обилази школе, онда ће се уверити, да ли би бар ученици четвртога разреда могли за месец, месец и по дана или два месеца показати успех и онда ће о томе поднети предлог министарству, а г. министар ће, да деци не пропадне година, одобрити да им се продужи учење, као што је пр. шк. год. био случај у срезу јасеничком, округа смедеревског.

Овом тачком дневнога реда хтело се, дакле, то, да се при оцењивању наставничкога рада узму у обзир све околности, те да се не огрешимо ни о њих као раднике, ни о нашу савест као судије.

Илија Миљковић. — Према овоме, господо, учитељ може да изгуби право на повишицу, ако му резултат не изађе четири.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Господо, кад се све што је до сада речено резимира излази: да је најправилније да сваки наставник добије оцену онако како је заслужио. То се, у осталом и по себи разуме, а то је случај у по све нормалним приликама. Други је ступањ односно давања оцене када је потребно да се узму у обзир и све околности, које су од две врсте: једне, које долазе од претрпаности другим дужностима, а друге које долазе од болести, материјалне немогућности и других тешкоћа. У овим је случајевима учитељ доиста најмање крив, ако није могао да уради све што треба, и када се при давању оцене, мора о томе водити савесна рачуна. Али и услед тога кад додајете што оцени, онда морате имати на уму целокупно стање ствари и главни резултат успеха, јер, од слабог успеха не можете начинити одличан, све и ако би снисходљиво ценили све отежавне околности.

Закон зна за једну оцену, која је оличена у прописаним изразима, а кад кад и у броју (5, 4, 3, 2, 1). Неко је предложио да би требало завести две оцене, али то је незгодно, а и противно закону. О свима тим околностима, о којима имате да мислите пре него што дате коначну оцену, ви промислите и пренисите све у себи, разуме се брижљиво, тачно и савесно, и што после свега тога имате да запишете као меру успеха у дотичној школи, ви на чисто запишете као *једну оцену*.

Што се тиче школа, у којима се због разних узрока ни толико није могло радити, да се може о успеху каквом говорити, ви за такве случајеве најбоље учините предлог да наставници тих школа остану без оцене за ту школску годину, а за ђаке четвртих разреда такође учините предлог, да им се испит одложи до почетка идуће школске године.

На овај начин поступајући, задовољићете и закон и правцу, и сваки ће бити оцењен по заслуги. И са овим, мислим, да можемо завршити своја посматрања ове тачке нашега данашњег програма.

Изволите се мало одморити, па ћемо после продужити рад.

(Настаје одмор)

(После одмора)

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Господо, сад је на реду тачка осма.

Молим г. референта да ту тачку изволи прочитати.

Референт за основну наставу, г. Љуб. М. Протић — чита: „8. О поклањању књига ученицима о годишњем испиту.“

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Господо, дебата о овој ствари може се кретати у два правца: прво, о начину како да се то изведе према постојећем закону и прописима; и друго, о теоријском правцу: да ли у опште треба ових награда да буде или не, само, молим вас, да у току дебате ни у једном ни у другом правцу не идемо сувише далеко и да се не губимо у неодређеним фразама.

Изволите се дакле о овоме питању изразити, а ја задржавам за се, да о њему доцније кажем неколико речи.

Др. Душан Рајчић. — Ја сам мислио, да говорим у другом смислу, у другом правцу, у коме се ово питање може кретати, тј. да ли је умесно давати ученицима награде или не, и да ли према томе у опште треба давати награде на крају школске године.

Ја мислим да је појам награде везан за појам зараде. А да ли су ученици зарадили награду?

Кад се зна да су индивидуалности код ученика различите и да при истом труду два ученика не могу подједнако да успевају, ја мислим да није право да се једноме да награда зато што је постигао некакав успех.

Узмимо два рођена брата. Један се труди а други не. Родитељ хвали вреднога ученика а онога који није вредан опомиње да буде вредан. Али на

крају године деси се да онај који није био вредан, а лако схвата, добије награду, а онај који је био вредан, али тешко схвата, не добије награду, те стога тај ученик као и његов родитељ осећа неку неправду.

Дакле, може да добије награду и онај који се није трудио, али је од природе обдарен, а да не добије награду онај који се истински трудио.

Кад бих даље говорио о овоме питању, отишао бих у теорију, а то би ме одвело и сувише далеко, с тога ћу ја напоменути само ово: да на тај начин, кад се ученику на крају године поклони књига, да се онда код њега место непосредног интересовања, појављује посредно интересовање, а код ученика треба будити баш ово непосредно интересовање. Ученик треба да се одушевљава науком из унутрашњих побуда и да је заволи из непосредног интересовања а не да учи за награду, јер кад ученик зна да учи за књигу, онда се ово непосредно интересовање баца у засенак. Отуда се код нас често дешава да се они који су за све време школовања били одлични, у доцнијем животу не показују продуктивни, а у земљама где је тај систем награђивања одбачен има више продуктивности.

Ја мислим да и код нас треба укинути овај обичај поклањања књига ученицима о годишњим испитима, а оно што се троши на име куповања књига од стране државе или од стране округа да би било корисније употребити на уношење књига у народ — дакле ако се за тај новац отворе свуда ђачке књижнице, одакле ће се књиге давати на читање ученицима, и онда ће их поред ученика читати и остали чланови породице. Овако јак добије књигу па је чита или не чита, а кад би се место тога набављале књиге за ђачке књижнице, онда би их читали и остали ученици и њихови родитељи, и на тај начин, уношењем тога новца за ђачке књижнице ми би постигли онај главни циљ поклањања књига: да се што више књига унесе у народ.

Дакле, моје је мишљење да ово поклањање књига треба избацити.

У Немачкој то се одавно избацило и нема тога обичаја, и само се још у Француској одржао тај обичај.

Дакле сви разлози говоре противу тога обичаја и ја, као што рекох, мислим, да би га и код нас требало одбацити.

Вел. Вукићевић. — Господо, ја одмах морам да изјавим, да сам противан мишљењу г. предговорника. Ја мислим да деца треба дати што више књига и на тај начин што више књига унети у народ. Ево зашто. Писменост, која се добива у основним школама, као што знате по стварним резултатима, није постојана и није онаква каква треба да буде. Ту писменост треба одржавати, а то се не може другачије учинити него само књигом: ако што више књига поред деце уђе у једну кућу, онда ће се на тај начин омилити читање књига у породици, у народу, па можда ће се због тога придобити неко који ће купити по коју књигу од оних које књижари носе по вашарима.

Дакле, ја мислим да би и даље требало задржати овај обичај поклањања књига ученицима о годишњим испитима, и само би сад могло бити питање о томе: какве књиге треба поклањати ученицима. Ја мислим да, ако

се прилици да поклањање књига остане и даље, министарство просвете треба да нареди или да пошаље распис, којим ће се одредити: које се књиге могу поклањати ученицима о годишњим испитима. Сваке школске године књига је било, па тога је било и прошле године, а видим да ће тога бити и ове године према овоме, што смо добили и распис о томе.

Овај досадашњи начин набављања књига није zgodан. Поједини књижари шаљу надзорницима каталоге препоручених књига, шаљу спискове, а шаљу и неке „повољне услове“ који нас срамоте, па чак било је прошле године и тога, да је једна књижара из Београда послала спискове свакојаких књига, које су послате у затвореном пакету, и кад је учитељ отворио тај пакет имао је свашта да нађе. Ја кажем да треба устати противу тога и тражити да школе саме набављају препоручене књиге. Али ја знам да је то непосредно набављање књига незгодно и да би требало казати да министарство само набави књиге и да их према суми, којом дотична школа располаже, пошаље школи. На тај начин би школе биле снабдевене књигама које су потребне за поједине крајеве Србије, а друго, кад се узме већа количина књига, онда се добија велики проценат који књижари дају, и тај проценат од књига могао би се употребити за оснивање ђачких књижица. Ми, до душе, упосимо у наше буџете поједине позиције за ђачке књижице, али је при свем томе врло мали број школа које имају ових књижица, а овај приход од процента на књигама био би као неки добровољни прилог да се створе ђачке књижице, и на тај начин би маса књига ушла у школу и у народ.

Дакле, моје је мишљење да се задржи поклањање књига и да се књиге у што већем броју поклањају ученицима, а министарство да узме иницијативу да само набавља књиге по рачунима које поједини школски надзорници пошаљу, а од тога би, као што рекох, била двострука добит: прво, што би школе добиле књиге, које су им потребне, и друго, што би министарство добило проценат на књигама, који је толики, да би се свуда створиле ђачке, па може бити богатиле чак и школске књижице за учитеље.

Рад. Агатоновић. — Г. Министар је лепо напоменуо да се ово питање може кретати само у два правца. Прво је питање о томе: јесмо ли ми у начелу за то да се деца крајем школске године чине поклони у књигама и друго, ако смо за то, онда како да се те књиге набављају.

Ово друго питање остављамо за доцније, а сад треба да говоримо о томе хоћемо ли и даље задржати овај обичај награђивања ученика за њихов труд или не.

Ја вас молим, ви који сте стручни педагози, да ми опростите што и ја улазим у ово чисто педагошко питање. Ја мислим да у том педагошком питању пресудну реч и треба да даду они који су те ствари специјално изучавали, и који о томе могу казати и више и боље него ми.

Ја сматрам, господо, да за расправљање тога питања треба и више времена и више борбе, па да се расправи то питање како је расправљено у Немачкој, где је одбачено поклањање књига; треба да народ буде васпита-

није тако да дете појми своју дужност, а да се то не мора подстрекавати другим средствима, него да у своју саморадњу уноси појам о дужности. То су постигли народи који су културнији од нас, а ја се падам да ћемо и ми то постићи. Али наш народ још није на таквом нивоу да деца имају појма о дужности, а родитељ није на томе ступњу да у томе правцу васпитава своју децу.

Ми видимо да и у средњим школама сами родитељи греше. И ту се чак дешавају немили случајеви на крају школске године, јер су родитељи навикли да им деца добивају награде и да на тај начин обелодане свој успех. Родитељ каже: па какав ми је то успех? Имаш одличне оцене, а ниси добио награду!

Изгледа, да је карактер нашега народа да је он амбициозан народ, и кад је то тако, онда тај народ треба подстрекавати амбицијом, а она неће бити штетна, ако се на добро упути.

Мени се чини, да је наш народ у том погледу сличан са француским народом. Ја сам за кратко време свога бављења у Француској видео, да се тамо подстрекава амбиција и многи осуђују Французе због тога што награђују ученике и кажу да они у томе терају у крајност. Они су установили медаље за децу које су одлично средство у сваком погледу, и дете које такву медаљу добије мора непрестано да је носи и не сме да је скине нигде зато, што треба да се види да је то најбољи ученик у тој школи. Дакле, они иду дотле да чак и по цену подстрекавања зависти код остале деце дају одличним ученицима те медаље, а што се тиче књига они их дају толико много, да дете за сваки предмет из кога је одлично добије по једну књигу. Дешава се да један ђак понови разред а из вештина, или из историје, или из ма кога другог предмета добије одличну оцену ну оно, при свем том што је остало да понови разред, добија награде за успех из оних предмета у којима је одлично.

Тај начин претеривања јесте штетан, али буђење и подстрекавање личне амбиције на добро упућене није штетно.

Има томе и других разлога зашто треба задржати да се књиге дају деци на поклон а нарочито с обзиром на поједине крајеве. То укидање награда могло би се постићи у целој Западној Србији. Али узмите Источну Србију, где не можете лако створити децје књижице. Међутим на овај начин, поклањањем књига, врло је zgodно да се што више књига убаци у народ, јер ће дете, које добије награду, читати ту књигу, а поред њега читаће је и његови родитељи и остали укућани.

Ја не налазим да ове награде буде завист код остале деце, јер деца не знају да се том наградом награђени ученици деле од осталих другова, она знају да је то дете одлично и да је зато добило награду. Уосталом учитељ може давати награде и оним ученицима, који су се трудили, па и ако нису показали тако великог успеха.

Ја мислим, да то питање код нас још не треба решавати, јер амбицију код деце треба на добро упућивати, а ви знате да су деца амбициозна и учи-

www.uns.edu.rs
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

има права да каже деци да се на тога одличног ђака угледају. Исто тако и у Историји упућују децу да се угледају на поједине јунаке.

Дакле, ја сам за то да награде остану, као што је и до сада било.

Миливоје Башић. — Ја се потпуно слажем са г.г. Р. Агатовићем и Вел. Вукићевићем у овоме питању.

Ја мислим да књиге ученицима треба поклањати све докле, докле не дођемо до тога ступња да деца разумеју смер школе и да уче из сопствених побуда, а не за то што ће се падати наградама. Сад би се могло говорити само о томе да то поклањање књига буде обазривије, да књиге, које се поклањају, буду боље а да не може сваки да протура своје књиге па макар какве оне биле. Ја мислим да је тешка ствар бити дечји писац и стога треба ограничити број писаца дечје књижевности те да за децу пишу они људи, којима су позната дела из страних књижевности, јер ми видимо, да су се до сад преводиле књиге и само су у њима стављана сриска имена, али сама ствар није одговарала нашем животу. Дакле, моје је мишљење да треба обратити пажњу на то, да се ограничи број писаца дечје књижевности. Исто тако је важна ствар да се обрати пажња на цену књиге, те да она буде умерена, јер овај проценат који се добива на књигама у ствари је лажан проценат стога, што је цена много већа него што треба да буде. Моје је мишљење, да би министарство просвете требало да одреди цене, по којима се дечје књиге могу продавати и да таква књига не буде скупља од 0,50—0,60 динара, и онда неће бити овога наваљивања око писања дечјих књига од кога не можемо да дигнемо главу.

Дакле, ја сам за то да остане и даље поклањање књига само да њихова цена буде умеренија и да се ограничи број писаца дечје књижевности и да се за поклањање узимају књиге од признатих писаца.

Јосиф Стојановић. — Питање о награђивању ђака јесте такво питање да има много разлога и *за* и *против*. Строго са теоријског гледишта тако је: да сваки ради из сопствених побуда, које треба да га покрећу на рад, али за то нису спрењени ни старији и образованији, а деца још мање. Стога, да би се то надокнадило, ми имамо начина да наградом покренемо ученика на рад, али при том награђивању треба обратити пажњу не само на то, да ли он уме одлично да понови лекцију, него се при том нарочито треба обазирати на њихове душевне особине, на њихову марљивост у раду, на њихово васпитање и на њихово опхођење, и на тај начин би се избегли приговори појединих родитеља, чија су деца заиста вредна, а нису добила награде. Дакле, треба и такве ђаке наградити за те особине: за труд и марљивост у раду. И кад узмемо у обзир да су књиге потребне нашем народу; да наш народ има мало књига, да мало чита и да треба што више књига уносити у народ, онда је врло zgodно да се књиге у народ уносе преко ђака, јер ће их читати не само ђаци него и њихови родитељи и остали укућани.

За нас је сада најважније питање: да ли је то награђивање вршено како треба, па да се понуди та празнина, која се онажа у нашем народу,

Учитељ је: "какве књиге треба поклањати ученицима, па да се постигне тај циљ, да се у народ пусти популарно штиво. У нас постоји мишљење: да књига за дете није и књига за човека. У ствари строго узевши ја мислим да је књига за народ писана популарно у исто време и дечја књига. Управо дечја књига треба да је написана тако, да може послужити као васпитно средство и за сам народ. И кад тако схватимо значај награде, онда треба да се посаветујемо о томе: да ли има начина да се сузбије ово зло, које се види и у овој години, а то је трговање с књигама и нагомилавање једних истих књига, јер и поред тога што се књиге шаљу на пробу, ми ипак видимо да се сваке године дају деци скоро једне исте књиге, те се отуда дешава, да један ђак по 2—3 године добија једну исту књигу, а то стога, што је књи-жар набављао једне исте књиге. А зашто? — Зато, што од те књиге добија већи рабат те тим и с'ам више добија због чега само те књиге и држи; других књига и нема. У осталом ви знате да се у селу мало разбирају о томе. Школски одбор реши да се д'а 20—30 динара на награде ученицима и нареди благајнику да за ту суму набави књиге, које ће поклањати ученицима. Кад сељак оде да купи књиге, књижар му д'а опет оне књиге на којима има највише рабата, а учи-тељ те књиге мора да прими, јер се често те књиге купују на вересију стога што нема новаца у школској каси.

Књижари набављају и такве књиге које ја никад не бих препоручно да се набављају за поклањање ученицима, а школски одбор неће да остави децу без награда и онда се набављају књиге каквих се нађе у књижари. Шта више кад се такве књиге преко деце пуштају у народ, онда се тиме убија воља за читањем.

Требало би још размислити и о начину како бисмо могли сваке године награђивати ученике основних школа, и о томе какве књиге треба употреб-љавати за поклањање, али да при том неко води рачуна које су књиге, набав-љене једне године, па да се идуће године не набављају те исте књиге него да се набављају најновије и најбоље књиге, а само у недостатку таквих књига, да се узимају и оне које су од трајне вредности, јер заиста има књига које по својој садржини могу да живе по неколико деценија. Ја ту мислим на народне песме и приповетке, и ја се не бих бојао да се унесе у народ сваке године по једна збирка народних песама и других народних умотворина. Чи-тајући по десет пута једну исту песму, дете опажа особине које раније није упознао.

Што се тиче збирака умотворина, које се налазе по збиркама поједи-них писаца, ту треба да будемо врло обазриви, те да пуштамо такве збирке, које су у погледу стила и излагања мисли такве, да оне буду не само за ђачке књижице него да уђу у народ као штиво, а ја мислим да то нико не може постићи боље од централне просветне управе — од министарства просвете и црквених послова. Дакле, ја мислим да то треба да потиче из министарства просвете, а школски надзорници да питају поједине школске одборе, колико имају одређено, па да на основу тога шаљу требовања министарству просвете,

које на основу тих требовања набавља и шаље потребне књиге непосредно школама као што се шаље „Просветни Гласник“. То је до душе велики посао, али није штетан и могао би се лако обављати, ако се у министарству ангажује једно лице, које ће се о томе старати. Дакле, при свем том што би овај посао био велики, ипак би требало да се овај начин усвоји, кад се узму у обзир користи које се тиме постижу при остварењу онога циља, да се што више књига пусти у народ, с једне стране, а с друге стране што ће добре књиге бити много јевтиније него до сада.

Што се тиче рабата, питање је да ли ће се рабат употребљавати на набављање и поклањање што већег броја књига, па и ако се набави и поклони више књига, ипак то не мора стајати у вези са ђачким књижницама.

Ја мислим, дакле, да би ове књиге требало да набавља министарство просвете, а оно новац за књиге може добивати онако исто као што га Државна Штампарија добива за „Просветни Гласник“ (чује се: не може тако). Ако не може тако, онда може свака општина да исплаћује рачун за књиге непосредно министарству просвете. Разуме се на овај начин би се набављале књиге само за време, а доцније, кад будемо имали боље књижаре и по селима и по варошима, министарство неће бити у тој невољи да и тај посао врши.

Др. Душан Рајчић. — Ја бих хтео да предложим, да прво расправимо један део овога питања, да не бисмо можда узалуд говорили о оном другом делу, пошто је време кратко. Дакле, прво треба да пречистимо ово питање: је ли поклањање књига потребно или је излишно, јер можемо решити да књиге не треба поклањати, и онда тим самим излази да не треба говорити о начину како да се то изврши, а друго да решимо да сваки говори само изврстан број минута, да не будемо опширни.

Мени је мило што се сва г.г. предговорници слажу са мном у томе, да је боље усвојити систем непосредног интересовања и избацити обичај давања награда, само ја не разумем зашто се они плаше, да се то код нас у Србији не може извршити. Каже се: боље је тако, али је то за сада немогуће, стога треба навикавати наш народ да живи без тога обичаја, а док се народ не навикне на то, дотле да се задржи овај обичај. Ја не мислим тако. Ја мислим да је згодније да се тај обичај одмах избаци, па ће се народ навикнути на то и биће му обична ствар, јер тај обичај и није потекао из народа. Народ не награђује за извесне ствари. Народ чини помоћ кад изражава милост, на пример: о свечаностима, о слави и т. д. Дакле, тај обичај није постао у народу, него је то постало од оних који су школске установе уводили у живот.

Замислимо то стање кад се књиге не би поклањале ученицима. Шта би онда било на крају школске године? — Ученик напредује према индивидуалној способности и сваки осећа неки релативни напредак и осећа се задовољним са својим успехом, који је он доживео, и нема ни помена од зависти.

Замислимо други случај. Сваки се ученик преко године труди да заслужи награду, али је неко не заслужи, било што није од природе обдарен, било

www.uzbe.ru је имао књига. Шта се дешава на крају године? — Код врло малог броја ученика се повећава лично осећање, а код већине ученика се то осећање понижава, јер сваки, па и најслабији ученик очекује награду и кад је не добије онда се он осећа понижен. Дакле, већини се ученика учини зло, а мањини добро.

Допустите ми да поменем колико је штетно, кад се код ученика створи осећање неправде.

Каже се, да ученик није дорастао, да врши своју дужност из сопствених побуда и зато је потребно задржати обичај награђивања. Ја мислим да баш с тога што је наш народ још на ниском ступњу, да баш с тога деца нашега народа у више случајева осећају неправду и онде где неправде нема. Ученик је неки награђен за то што је бољи ученик, али онај који није награђен и који зна да се више трудио, осећа неправду баш за то што није на томе ступњу да то разуме. Али према науци и на вишем ступњу образовања, треба избацити овај обичај поклањања књига на крају школске године. Има још један други разлог који говори противу овога обичаја. Ја сам напоменуо да школска књижица може више да потпомогне писменост него књиге које се поклањају на крају школске године појединим ученицима. Г. Јовић Стојановић је нагласио да треба гледати да се не поклањају једне исте књиге сваке године. Ја мислим да се то најлакше може постићи, ако се установе јачке књижице.

Ако се књиге поклањају за то да се што више књига унесе у народ, онда се то правилније може постићи на овај начин, да се сваке године дају књиге оним ученицима, који су свршили продужну школу или вишу основну школу без обзира на учење, а на тај начин ће се постићи и то да ће се деца грабити да сврше ту школу.

Ја мислим да је ово питање толико важно да може бити предмет једне нарочите конференције. С тога за сада треба само начелно да се реши да ли у опште треба награђивати ученике или не, па тек ако се реши: да их треба награђивати, онда се говори о начину како да се то изврши.

Влад. Стојановић. — Ја ћу говорити само о томе да ли у опште треба поклањати књиге ученицима или не.

О овоме питању г. Рајичић је изнео непобитан разлог, а то је непосредно интересовање које се убија кад се деца поклањају књиге. Ко год незнаје ту теорију, тај се мора сложити с тим и признати да је то тако.

Остала г. г. предговорници признали су да је тај разлог уместан, али веле да према нашим приликама то не може да се изведе. Господа као разлог наводе то, што наша деца нису свесна да треба да уче док су код других народа свесна. — Деца у ово доба ни код једног народа нису свесна зашто уче. Дакле, као што наша деца немају свести о том да треба да уче, тако исто ни деца у Немаца немају свести о том; за то им баш треба развијати свест о том, треба их полако и постепено навикавати да раде из сопствених побуда, а не да их на то покрећемо наградама.

Други разлог који су господа износила да поткрепе потребу награда, то је одржавање писмености. Веле да ће се помоћу књига, које се поклањају ученицима, одржавати писменост у народу. Ја мислим да они који сврше школу па забораве читање и писање, не заборављају само зато што немају шта да читају, има томе и других узрока. Али узмимо нека је само тај, онда настаје питање да ли су само ове награде довољне да очувају писменост у народу?

Ми знамо да је врло мали број ђака који добију награду, и онда шта је са осталом децом која нису добила награде? — По овом значило би, ми остављамо баш намерно да забораве писменост кад им не дајемо књигу као испитни дар.

Ако би се пак хтело да се овим књигама одржи писменост, ја мислим да би онда било zgodније да се овај новац који се троши за ове награде, утроши на отварање ђачких књижица у свима сесоким школама. И иначе је, господо, тежња да се установе ђачке књижице; овим повцем би се то могло брже остварити, и кад се то изведе, онда је најзгодније, да се из тих књижица служе књигама сва деца, не само она која су у школи него и она која су је свршила. Лепо је да ђак, који сврши школу, одржава и даље везу са њом и као што Вам је познато у другом свету школа прати и даље живот свога бившег ученика и гледа на неки начин да очува везу с њим. Оваквим књижицама могла би се одржавати и писменост и чувати ова веза.

Неће ли се то, господо, онда бих и ја као и господин Рајичић за одржавање писмености предложио један бољи пут од поклона о испитима, а то је: да се *свима* ученицима, који сврше последњи разред у месту поклони по једна књига, а нарочито ако хоћете, то би се могло радити у оним крајевима у којима, како се вели, треба да се шири књига, а то су источни крајеви.

Ја мислим да би се на ова два начина постигло оно што господа мисле да би се постигло поклањањем књига о годишњим испитима. А уједно би се и избегле оне штетне последице које долазе од испитних награда.

Софроније Симић. — Господо, ја ћу бити врло кратак, јер рачунам да је ова тема исцрпно третирана. Ја хоћу да кажем само оводико: ми смо Срби, то је одавно речено, донекле у примању туђих обичаја, мајмуни. Ми хоћемо да примимо оно што је туђе па макар како то било. У овом погледу не мислим да применим ову пословицу, јер је факт да г. Рајичић има право и да са теоријског гледишта треба избацити поклањање књига. Међу тим, и ако се сви слажу с тим, ипак веле да овај обичај треба задржати, а нарочито кад се имају у виду наше прилике.

И ја сам, господо, за то. Кад се теоријска страна износи, онда су се имали на уму Немци, а не Срби. И Немци су до најближе прошлости поклањали ученицима књиге, и тек од скоро су избацили тај обичај. У осталом њима је то било лако учинити, јер су они једноставан народ, они су посвршавали све своје националне послове, и сад су се одали само на просвету и културу своје земље. Код нас Срба није тако. Ми имамо пуно националних



задатака, које треба да свршимо. И само е тога гледишта хоћу да пођем и велим нека ово остане још коју годину дана, јер је и то један начин да се писменост што више шири, разуме се ако би се правило бољи избор у књи-гама, те да се појача национално и морално осећање у нашега народа.

Само, господо, кад сам ја зато да се поклањају књиге, онда ја имам у виду циљ, да се што више књига протурим у народ. Вероватно је, да ће од тога мало патити теоријска страна и можда је незгодно што ја као човек од те струке то кажем, али ја мислим да она неће дуго патити, ако се у сваком погледу будемо угледали на Немце.

Ја рекох да су Немци свршили све своје националне послове па сад раде само на просвети и култури. Па и ми кад се будемо сталожили и кад будемо свршили своје националне послове и ми ћемо онда усвојити то што теорија истиче као правилно и корисно. С тога мислим да треба да се сло-жимо у томе да поклањање књига остане још неко време и да тиме прекинемо даљу дебату о овоме питању.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живано-вић. — Ја ценим разлоге све оне господо, која су за то да се не покла-њају књиге ученицима о годишњим испитима. Ја то ценим са другог једног гледишта, што су људи који тако мисле, људи који се зову „пуританцима“, и који мисле да је свет направљен идеално какав би у свом савршенству доиста требао да је, а какав он, на жалост, у ствари није.

Врло често се помиње да све треба радити *из дужности*. Дужност је, го-сподо, велика реч; а још је веће и озбиљније оно што се њоме хоће да обе-лежи, то је тако крупна ствар да ценећи бројно људство у погледу испуња-вања дужности, свега има можда тек 2% који врше своју дужност услед истинитог осећања дужности, а 98% има који не врше своју дужност из осе-ћања и убеђења него из сасвим других обзира, као дрво које падне у воду па га вода носи што мора да га носи, и што оно мора да се покорава матици и њеном току.

Ја бих вас молио да ми ви, ако можете, изнесете статистику родитеља који из осећања дужности дају децу у школу; ја бих вас молио да ми из-несете број војника који по дужности т. ј. са задовољством и жељом иду да погину у случају крвавих сукоба; ја бих вас молио да ми покажете лекара који ће из осећања дужности уздахати на коња и без поговора, у свако доба, отићи тамо где су се рецимо деца у ком затуреном крају разболела; — ја бих вас, напослетку, молио да анализујете сваки поступак људски и да ви-дите да је врло мали број људи, који врше своје послове из непоколебљивих вазда сталних осећања дужности, који не презају ни од каквих пренона, и не знају ни за какве обзире.

Ми се управо играмо једном речју чију дубину не разумемо, или је бар не ценимо достојно, на делу, на себи, сем кад о њој, као и ово сада, тео-ријски говоримо. А ми морамо да тежимо да се то осећање дужности усаврши. И ако би се успело да се постигне обрнута сразмера, т. ј. да њих 98% ради

www.univerzitet-ska-biblioteka.rs
 дужности, онда би све друго отпало и онда би човек био нешто идеално, нешто као што је био Христос.

Али на жалост свет није такав. Може бити ова је квалификација жалосна, али је за то истинита. Много, дакле, има мотива са свим друге врсте, који крећу људе на рад, па и напред. Ти су мотиви кад кад похвални, благородни, кад кад и не. Један је од њих, не баш најпохвалнији, али се истиче. То је тако звана таштина или сујета. Она је слаба страна човекова, али је јак као чињеница друштвена, јер је код несравњено великог броја људи за њих прави покретач.

Овде је поменуто како је у другој свету народ просвећен толико да све ради из дужности, а ја вас уверавам да један Немац, Француз, Рус, Енглец, тако је често обхрван сујетом, тако је жудан јавнога одликовања, да је многи од њих свима силама прегао за једним н. пр. орденом, да може само једну „розету“ носити на капиту, да он фактички сматра да је за то већи од других људи. И што је од значаја, то није само субјективно сматрање појединога срећнога имаоца високих ордена, већ то је опште сматрање целога друштва.

Све то чини она општа људска слабост, што се зове сујета, али се то не да променити. Сад само настаје питање: да ли ту слабост треба употребити на то да се човек њоме покрене на рад или не треба?. А вративши се нашем школском свету — деци — јавља нам се дакле само по себи питање: да ли ту општу слабост ваља и код деце употребити за наш главни циљ, а тај је, да се дете покрене на живљи рад. То је практично питање и сад пред нама, и њега је тешко решити. Није то питање целисходности, него је питање о томе да ли је човек у дубини такав да може бити без награде, подстицаја и спољашњег одличја, или је то ствар којој морате све то да дајете докле год се не докотура до гроба.

Дакле кад се питање узме с те стране онда излази да награда не доноси никакву штету; то се мора признати. То се питање може теоријски са свакога гледишта и пространо расправљати. Али на крају крајева свешће се питање на то: да ли је то каква штета, што ће дете добити једну лену књижицу у руке? И на ово, овако постављено питање може следовати само један и то овај одговор: да то није никаква штета, јер дете тиме добија нешто — и то у облику заслуженог дара — од чега ће имати стварне користи и као ђак, а и после школе. Додајте томе оскудицу књига у народу, а и сиромаштину многих да их, после, сами набаве, и видећете колика је културна потпора, када се крајем сваке године унесе кроз школе, и путем дара, која хиљада одабраних књига у сва места, где школа има.

Поред те чисто просветне добити, има их и других, посредних. Тако, отуда добија аутор који је дело писао; добија штампар који је дело штампао и т. д., и онда се на тај начин и самој култури у ширем смислу много доприноси.

Томе ће ширењу књиге у народ много допринети задужбина покојног Димитрија Стаменковића трговца из Београда, који је умро 18 септембра 1899.

Покојни Димитрије Стаменковић, оставио је задужбину којом рукује Академија Наука, и која, по завештању износи 300.000 динара у злату с тим да се тај новац да на приклад Управи Фондова, док та сума не нарасте на 400.000 динара у злату, а онда ће задужбина почети да дејствује, тако, да ће се интерес од тога новца сваке године употребити на штампање и бесплатно растурање књига за народ.

Тај је новац у Управи Фондова сад ће бити 4 године о Малој Госпођи, и та је сума нарасла преко 360.000 динара тако, да ће кроз две године дана достићи главница нужну суму од 400.000 динара.

Пошто Управа Фондова даје 5% интереса, то ће Стаменковићев фонд сваке године давати 20.000 на штампање књига, које ће се по жељи овога благородног добротвора бесплатно давати српскоме народу. (Сви присутни устадоше и одазваше се „Слава му“!)

Та је задужбина као што напред поменух дата на руковање Академији Наука, и Академија Наука као високо просветно тело неће наћи згоднију и благодарнију публику за ширење ових књига од школске младежи, а сваке ће се године издавати друге књиге.

У народу оскудном у књизи то је само једна благодат имати је у што већем броју; а кад је то још и дар школској омладини, ко би још, са основаним разлогом, могао бити противу тога?!

Кад је реч о литерарној оскудници, приведићу вам и једну лепу изреку г. Стојана Новаковића који је у моме животу корисно утицао на мене, са овога места, на коме имам част сада ја стајати.

Ја сам написао једну књигу (1894) и један примерак исте пошљем по момку г. Новаковићу, који случајно није био код куће и за то момак остави књигу кроз једно обно у прозор, с поља, а извесим га картом и кажем да не знам да ли ће ту књигу наћи пошто је тако остала да је може и ко други узети, а он им одговори: „Буде ли ко украо из прозора, јавићу Вам; јер још није време, да се крађа српских књига пише у кривцу“.

То је много и у истини лепо речено, јер је у Србији књига доиста нешто, чега треба да је што више у народу.

Дакле са ма каквога гледишта да пођемо у оцени постављенога питања о даривању књига ученицима, опет долазимо на то да се сагласимо да књиге нису штетне и да их треба давати народу и кроз школу.

Кад се у томе начелно сагласимо, онда остају три ствари да се реше: прво, по моме мишљењу какве ћемо књиге давати народу; друго, правилност поделе књига; и треће, начин набављања тих књига.

То су три тако да се изразим болесна места на која морамо обратити сву своју пажњу.

Дакле, ако се сагласимо да је корисно дати детету књигу у руке, онда прво што се тиче каквоће књига морамо се сложити да та врста књижев-

ности у нас расте можда пре у квантитету но у квалитету. Још се штампају књиге, али ћете у њима наћи на много места слике које је још пок. Пецић штампао. То је у многоме а и у погледу саме садржине, оно, што је неко назвао, „књижевним претакањем“. Али тај систем и не може бити бољи све докле, докле у тову времена не дођу на књижевну висину они који ће бити надамо се већи и бољи од нас савременика. То долази од великог броја оних, који сви хоће без разлике на могућност, да се баве књигом. Немамо ваљаних књига које се нарочито у области школских уџбеника, добијају конкурсом и наградама. Најпосле ваљаних књига нема и не може их бити и за то, што је читалачка публика сразмерно мала. Узмимо колико има писмених људи у Србији и која је то књига, која се може распродати 100 или у 200 хиљада примерака? Са наше сиротиње, и сразмерне бројне мањине оних који читају — у односу према великим народима — пати и литература, пати и писац и издавач, па онда и читалачка публика. И онда све пада на државу, да она из својих оскудних средстава хонорише, па и изда бољу књигу. А они, који сами издају књиге, рачунају на другарство, да их тако растуре међу купце. А ако су купци ђаци или школе, онда се, као што знате, нова књига, у рукопису или као готова, подвргава извесној контроли. То је Главни Просветни Савет и свака таква књига иде њему на оцену те да он да мишљење да ли се она може препоручити или не. Та контрола, може бити, неки пут је строжа а неки пут блажа и министарство просвете се користи тиме и све што је пуштено у народ прошло је кроз ту контролу и што каже Главни Просветни Савет да ваља, то ваља; а што он каже да не ваља, то не ваља.

Што важи за књиге важи и за слике.

Што се дакле тиче каквоће књига, о којој је овде реч ми желимо, да нам књиге буду боље, а оне ће бити боље кад буду боље плаћене, а докле морамо се помоћи књигама каквих имамо на расположењу. Опште културне и материјалне прилике једног народа, у вези са његовим бројем и пространством, стоје у узрочној вези са каквоћом т. ј. ваљаношћу његове литературе.

Што се тиче самога даривања књига у школи, то је чисто лична ствар учитеља и школског надзорника. Ја сам бивао ревизор у основним школама и то дељење књига било је и за мене тугаљива ствар, јер стоји оно што је неко од господe казао да дође попа или ко други од ђачких родитеља и рад је да од учитеља или ревизора изнуди књигу, и ако његово дете није то заслужило. Ако сам приметно да има много газда, који се јављају као конкуренти сиротњи у одношењу награда, онда сам прибегавао овоме средству: ја сам позивао ђаке и питао их да ми они кажу, коме треба дати књигу, а деца донета знају ко је добар ђак, па ми кажу. Тако сам радио бар за оне прве 3—4 књиге, а остале су раздаване осталим ђацима које је наставник означио и тако се донекле налазило мерило да књига не оде у незаслужене руке.

Трећа је ствар као што смо у самом почетку рекли сам начин вабавања књига, који се вас, г. г. надзорници, тиче. Господин предговорник је

Бизанс: „То нас све срамоти.“ Ја бих вас молио да ми кажете, шта је то што вас у овом погледу срамоти.

Велимир Вукићевић. — Господа књижари шаљу нам отворене карте са оваком садржином: „Књига кошта динар, а за вас само два гроша,“ а то је срамота.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић.

— О томе ћемо касније говорити, а за сад допустите ми да вам кажем само ово: ви сте, господо, по своме позиву и чиновници и носиоци културе у народу; ви сте људи највишег школовања у нашој земљи — и са свим је природно, што ће какав продавац књига да упре очи у вас, али у исто време ви не треба за то да се деградирате дотле, да будете вољни или невољни посредници нарочито онде, где ће какав рад да вас, како рече један од господе, „срамотити.“ Јер свака трговина па и књижарска има своје велике прохтеве. Она не зна за границе; она нема никаквих обзира, трговцима је само до тога стало — и њима се и то с разлогом не може чак ви замерити — да њихова роба прође и сву пажњу обраћају на то, да нађу ко ће тај њихов производ протурити. То је питање о растурању књига у школе и међу ђаке, претресано и у штампи на вашу штету; то је питање претресано и у Скупштини, то су питање неки бар можда мање обавештени посланици узели као повод да кажу: да надзорнике треба укинути; то је питање и на једној од скупиштина Српске Књижевне Задруге изишло у непријатној форми и један је књижар изјавио да они, књижари, не могу да живе и раде јер су им конкуренти школски надзорници, и да они пропадају због тога.

Кад све то, што је пало овде онде, скупимо, онда вас ја молим, а у вашем интересу, да то од вас одстраните. Ви имате позитивно наређење од 15. маја прошле године, да куповање књига предате школским одборима и учитељима. Ако имате каталоге одобрених књига, ви их подајте учитељима па нека они изберу, а хоће ли они узети добре књиге или неће, то је њихова ствар; молим вас, немојте ви у то да се мешате. Наравно, ја овим саветом писам хтео рећи то, да ако будете запитани о важности ове или оне књиге, да ви требате да останете на то дужни одговора. На против ваш је савет и потребан и користан. Оно, на што вам скрећем вашу просвећену пажњу јесте уздржавање од недопуштенога наметања књиге, јесте одбрана ваша ма од чије спекулације, у којој бивате и ви злоупотребљивани, а ваш положај често бива компромитован. Јер, као што рекох, за вас није споредно и без значаја, да ли ћете проћи са каквом материјалном коришћу при томе или још већом моралном штетом. Ово је последње насигурно пре, и кад је то тако онда вас ја уверавам да никада материјална корист не може да вам накнади ту моралну штету ни у очима министровим, ни у јавности.

Нека вас о томе увери ово отворено писмо (које г. Министар показује!), које сам добио, и сам не знам откуда, а писмо је од једног оvd. угледног књижара, где каже, да је послао балу књига, коју учитељи морају да узму у границама буџета, и онда је ту улетен и надзорник на штету његову, а

www.uns.edu.rs
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Свако обучено је у успех неке учитељске екскурзије за коју ће се уступити извесни проценат од продатих, послатих књига.

Дакле као што видите, начин набављања књига нека буде такав, да у сваком тренутку можете показати своју неутралност и да сте ви исправни у томе; а нека то набављање књига врше учитељи са школским одборима. Понављам још једном, да овим не велим, да не треба да кажете учитељима, које књиге треба да купе, али нека то квалификовање књига не буде себично; као што јавно мишљење хоће да набади на вас. Поново вас молим, да то избегавате. Нека књижари имају од тога зараде, то је и право и умесно; али да се не деси, да се на јавним скуповима осумњичава један читав ред овако одличних људи и представника просвете да им они конкуршу.

На завршетку да се вратимо на најглавније питање, и, после свију разлога, који су пали овде молим вас да се изволите изјаснити: јесте ли за то да се књиге и даље поклањају ученицима о годишњим испитима или не? (Чује се: хоћемо да се и даље поклањају).

Дело, то можемо сматрати и као дефинитивну одлуку ове конференције. Али вас, уједно молим, господо, нека се не осете запостављена господо, која су противног мишљења. Ја сам још у почетку свога говора напоменуо да пеним господо, која су противног мишљења, и њихове изнесене ма и теоријске разлоге, јер они гледају на свет какав он треба да буде, а не свакад какав је он у ствари, са свима слабостима рода људског, које и ако су „слабости“, ипак силно утичу и на људе и на децу, о којој је овде — и о њиховим наградама — и била главна реч.

Јосиф Стојановић. — Ја бих имао да кажем само неколико речи о овоме начину набављања књига, баш на основу тога, што *књижари протуррају своје књиге преко полицијских власти*, а не шаљу их преко надзорника него непосредно учитељима у пакетима у којима се налазе и такве књиге које нису препоручене. Ја мислим да би требало предузети мере да се спрече те злоупотребе, а то се може постићи на тај начин: да се књиге, које су одређене за поклањање ученицима, имају набавити до краја априла и да је учитељ дужан да извести надзорника, које су књиге набављене, а надзорник ће их прегледати и уверити се да ли су те књиге одобрене од Главног Просвет. Савета и Министарства просвете, или нису, јер сам ја приметно да књижари дају учитељима извештај проценат, те ови узимају и књиге које нису препоручене.

Илија Миљковић. — Ја мислим да лако можемо доћи до начина како да се изврши ово набављање књига.

У свакој вароши постоје књижаре, које су под надзором школских надзорника, и онда надзорник може да каже књижару које су књиге препоручене и које треба да набави, а књижар их је дужан набавити. Ми смо дужни да помажемо књижаре у мањим местима, јер и ми од њих често тражимо услуге, и не треба да дозволимо да један човек експлоатише све књижаре у унутрашњости. Дакле надзорник треба да препоручи књижару које ће књиге набавити и да је књижар дужан да те књиге набави са оним процентом са

који он обично ради. Било је и таквих случајева да су поједини учитељи за љубав процента напустили рад у школи, па долазили чак у Београд да купе књиге, а то је злоупотреба којој треба стати на пут, јер као што рекох ми смо дужни да потпомогнемо књижаре у унутрашњости и онда с правом можемо очекивати да и они нама у случају потребе укажу своје услуге.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић.

— Једно што не може више да буде, то је, да министарство, по староме начину, набавља књиге за све школе, па да их распоређује и шаље појединим школама, јер је то тако велики посао да — без обзира на његову тешку финансијску страну — нема могућности да се све то понакује и да се испошле коме треба. За то је та радња умесно, и раније децентралисана и предата непосредно општинским одборима и учитељима, а посредно и надзорницима, у колико би се тицало доброга савета, који се може дати.

Друго, незгодно је и то, да школски надзорници непосредно воде пресписку и свршавају обрачуна са књижарима.

Има један начин, који ствар чини отвореном и јавном, а тај трећи начин састоји се у томе да г. г. надзорници позову учитеље на окружно учитељско веће у месецу априлу или мају, дакле пред свршетак школскога рада, па да ту или реше или бар утврде листу књига које ће се набавити за поклањање ученицима о годишњим испитима. Том приликом могу г. г. наставници казати колико је код кога прошле године било даровано ђацима на пр. „Зорице“ или друге које књиге, и сад треба да се набаве друге књиге. Тако се у споразуму могу направити спискови за све школе и саставити требовања по коме ће књижар набавити потребне књиге и послати их школама.

Рад. Агатоновић. — Нису само књижари који протурају препоручене књиге него има приватних људи, који се користе својим положајима па протурају такве књиге. Ја сам у моме округу *затекао један аутографисан распис којим се наређује учитељима, да узму по пет књига и да за то пошљу по пет динара.* Књиге су послате учитељима као препоручене. Учители су ме питали шта да раде. Ја сам их питао ко шаље књиге, и они одговореше *порезник* и ја им кажем да врате те књиге што они и учине, али при свем том *он им је задржао по пет динара од платe на име тих књига.* С тога би ја молио г. министра, за објашњење, да ли порезници могу да се користе тим својим положајем и да растурају и силом намећу препоручене књиге. Други порезник у срезу питао ме је сме ли растурати те књиге, и ја сам му одговорио да не сме док их министарство просвете не препоручи, он је задржао својих 150 књига, које су послане да их растури, док их је овај други растурао без ичијег одобрења.

Ја бих молио г. министра да он забрани ову недостојну трговину, а тако исто да забрани, да се у опште приватна лица могу мешати у ове ствари.

Ђорђе Ничић. — Ја сам хтео да кажем, да сам приметно ту опасност и ту незгоду због чега се и не бих никад примио да будем посредник

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

www.univerzitet-ska-biblioteka.rs

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

једнога књижара. Али узмимо овакав случај, дошао сам ја да купим књиге за поклањање ученицима, али у књижарама нема довољно препоручених књига. Међу тим у вароши су три књижара, али ни један не сме да донесе више књига него што може да прода, а препоручене књиге су такве књиге, које се купују само један пут годишње. Дођем код једнога књижара да тражим препоручене књиге, нема; одем код другог, нема; одем код трећег, нема, нема ни код једнога, и онда књижари нуде књиге које имају, али које нису препоручене. Отуда се често долази у незгодан положај, јер нити у књижара има препоручених књига, нити се може чекати да се такве књиге поруче.

Незгодно је, господо, и кад надзорник купи податке и поручује књиге, јер је онда питање код кога ће да их поручи. Ако их поручи код једнога књижара, онда ће они други да се буне. У том случају би требало да се на неки начин учини подела и да се књиге поруче код свију књижара, јер у противном осталима може изгледати да надзорник ради као посредник једнога књижара ако он поручује само код једнога и онда ће остали с правом да протестују противу надзорника (чује се: да се реши).

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић.

— Господо пошто више нема пријављених говорника то ћемо да завршимо и дебат о овој тачки дневног реда.

Што се тиче новог питања, решено је: да се књиге поклањају ученицима.

Што се тиче набављања, ви имате расписе од 15 маја прошле године, да то врше школски одбори и учитељи. Ако је при том потребан ваш савет, онда он нека буде јаван и отворен или у учитељском већу или иначе. Дакле што год радите, радите са свима заједно, како би се увек видело шта је да вама главна ствар и ништа друго. То је као што сте чули у току дебате и моје мишљење и мени је на завршетку мило констатовати да је то и одлука конференције. —

Пошто је већ доцкан то ову седницу закључујем а идућу заказујем за сутра у 8^{1/8} часова. Седница је трајала до 7^{1/2} часова по подне.

ТРЕЋА СЕДНИЦА

ДРЖАНА 29. АПРИЛА 1903. ГОДИНЕ

у 9 ЧАСА ПРЕ ПОДНЕ.

Били су сви надзорници, сем. г. Свет. Матића, школског надзорника за окр. руднички.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Господо, сад је на дневноме реду тачка 9.

WWW.UNILIB.RS Молим г. референта да ту тачку изволи прочитати.

Рефернат за основну наставу, г. Љуб. М. Протић — чита :

„9. Предлози школских надзорника о награди учитеља за рад у продужним и вечерњим школама“.

Ово питање, као и нека ранија, не може да буде предмет дебате, јер се овом тачком дневнога реда једино жели то, да ови предлози за награде учитеља, који су радили у вечерњим и продужним школама, буду што потпунији, а ово нарочито важи за тимочки и крајински округ.

До сада се обично овако практиковало, да школски надзорник само поше предлог о томе, који учитељи треба да се награде за рад у продужним и вечерњим школама, и онда се у министарству просвете није прецизно знало, какав је тај њихов рад, ни са коликим су бројем ђака радили, ни колико су постигли успеха, и према томе, колико им треба одредити награде. Дакле, предлога за награде је и до сада било, али се жели да ти предлози од сада буду детаљнији.

Као што вам је познато, награде се дају учитељима из државног буџета само у поменутих окрузима, зато што су то сиромашнији окрузи, а у осталим окрузима се у окр. буџет ставља позиција на име тих награда и стога би се и на остале округе могао применити овај принцип, који ћу ја овде у кратко истаћи.

Дакле, није довољно да учитељ само ради у продужној или вечерњој школи, него свакојако треба водити рачуна о томе, какав је тај његов рад, колико је времена радио, колико је труда уложио, и какви су успеси које је постигао.

Сем тога дешавало се и овако: да учитељ има четвороразредну школу и да при свем том сам ради и у продужној и у вечерњој школи. Такав учитељ несумњиво заслужује да се награди више, особито ако је имао велики број ученика, него они који су такође радили у продужним школама, али су делили посао. Они су били у срећнијим приликама, мање су се напрезали и природно је, да им треба дати и мању награду него онима, који су радили у четвороразредној школи, а уз то и у продужној и вечерњој школи.

Министарство зато жели да зна детаљније какви су у опште радници ови учитељи, који раде у продужним и вечерњим школама, како су они тамо радили и колико су успеха постигли, те да би могло награде што праведније распоредити. Ја верујем да је награда, коју предложи надзорник, праведна, али цифра коју надзорник предложи никада се не даје према њихову предлогу не за то што предлог није правиан, него за то што министарство не располаже толиком сумом новаца да ту суму, коју предлаже школски надзорник, може исплатити; а да се оно не би огрешило о поједине учитеље, оно хоће да зна детаљно стање ствари и колику награду дотични учитељ заслужује, од прилике онако као што те ствари знају сами школски надзорници, који прегледају рад у тим школама.

WWW.UNILIB.RS Као што сам поменуо, тај принцип који треба да влада а који важи за школе у поменутих окрузима, тај исти принцип г. г. надзорници могу потпуно применити и у осталим окрузима, кад деле награде из окружног буџета, а из нарочите позиције која је за то предвиђена, те да ово дељење награда буде једнообразно у свима окрузима.

Према томе, господо, ја мислим да после овога објашњења немамо шта даље да говоримо о овој тачки дневног реда.

Др. Душан Рајичић. — Г. референт рече, да ово важи за крајински и тимочки округ, али у моравском округу био је овакав случај: прошле године имали су учитељи овога округа за рад у продужним и вечерњим школама награду из касе окружног и школског одбора, а ове године ја сам навео обичај, да се учитељи награђују из месне школске касе. Учители то нису знали, те нису увели позиције у месне школске буџете. Ја бих молио да се таквим учитељима, који раде у продужним вечерњим школама, изда награда из министарства просвете и црквених послова због тога, што прошле године није било допуштено да у месне школске буџете уносе позиције за награде учитељима, који раде у продужним и вечерњим школама, те то нису учинили ни ове године.

Миливоје Башић. — Господо, ја мислим да је у тесној вези са овим питањем да говоримо у опште о продужним школама. У закону о народним школама стоји, да се установљавају продужне школе, али што се тиче њиховог отварања и рада у њима то није законом прецизирано, те због тога у том погледу влада разноликост, и док ја радим овако, други ради онако. С тога се и сами грађани буне противу ових школа.

Даље овде је незгода и у томе што нема ко да врши преглед у тим школама и да изврши испит у њима, те то чине сами школски управитељи.

Ја у Вел. Градишту имам продужних школа, у којима се ради само четвртком; међутим надзорник у Пожаревцу наредио је, да се у продужним школама ради три пут недељно. Отуда су код њега учители у тим школама завршили рад, а код мене још нису. Међутим сељани, знајући да се у најближем срезу друкчије ради, буне се и мисле да отварање подружних школа није воља закона, него воља школског надзорника, те стога и не шаљу ђаке уредно у ове школе. Дакле, да би се дошло до једнообразности ја мислим, да замолимо г. Министра да изради један план за продужне школе, по коме ће се подједнако радити у свима окрузима.

Што се тиче награда, ми у буџету предвиђамо 120 динара на име награде учитељима за рад у продужним школама, па ако је радио само један наставник он добија целу ту суму, а ако су радила петорица или шесторица, онда сваки добије само по 20 динара, а то није никаква награда.

Стога бих ја молио, да се ми сад овде споразумемо о томе, шта и како да се ради у тим школама, и да умолимо г. Министра да нам он прошири програм за те школе, те да се у свима тим школама ради једнообразно по томе програму. После тога треба да се одреди и то, да, кад учитељ ради

са оба разреда, колика ће му бити награда, а колика ће му бити ако ради са једним разредом, и колика ће награда бити кад у томе месту имају 2—3 учитеља, који међу собом поделе рад у продужним школама.

Дакле, ја мислим да би прво требало одредити циљ ових продужних школа и прописати програм за рад у њима, па тек онда можемо говорити о наградама учитеља, који у њима раде.

Софроније Симић. — Допустите ми, Господо, да само допуним говор г. М. Башаћа. У закону о народ. школама има једна врло незгодна ствар, а она се састоји у томе: што у закону нигде не стоји прецизирано колики може да буде број ученика у једној продужној школи. Ја сам записо да заведем што више таквих школа у моме округу, и има продужних школа са 20, 15, 10, 8 па чак и само са 6 ученика. Ја сам сматрао да се и са 6 ученика може радити у продужној школи, али чуо сам од учитеља да се без 12—15 ученика не може отворити продужна школа. Дакле, ја бих молио да се регулише то питање: колики треба да буде број ученика, па да се продужна школа може отворити.

Радослав Агатоновић. — Ми смо покренули у исто време два питања: питање о наградама учитеља за рад у продужним и вечерњим школама, и питање о циљу тих школа. О овоме другоме питању могли бисмо сви говорити, али пошто је оно прво питање много важније, бар за сада, то мислим да о њему само и треба говорити. Стога ја хоћу да кажем неколико речи о томе: како треба награђивати учитеље који раде у тим школама.

Прошле године мој је претходник предложио Министарству за награду учитеље који су радили у продужним и вечерњим школама и министарство просвете није усвојило његов предлог, него је неке учитеље наградило више а неке мање, и баш они, који су награђени више, ти су радили у подељеним школама; а они, који су мање награђени, радили су сами.

Ја мислим да би при овоме одређивању награда требало узети у обзир ово: прво, месне, локалне тежкоће, друго, број одељења, т. ј. да ли је школа подељена или не, треће, број ђака и четврто какав је успех постигнут. Према томе кад надзорник, имајући у виду све ово што поменух, учини министарству предлог да се неки учитељ награди, онда министарство треба потпуно да акценује такав предлог и да по њему поступи.

За рад у вечерњој школи оцена је сасвим релативна. Те школе зависе од локалних прилика, од заузимљивости учитеља и од околности које утичу на то да ли ће деца долазити у школу, или не. Према томе ако је свет навикао на ред, онда ће он слати децу у школу, деца ће уредно долазити и учитељ ће имати успеха, а ако тога нема, онда је сав рад пронао, и учитељ неће постићи никакав успех. У вечерњим школама, у првом разреду, тражи се само то да се дете може споразумевати с обзиром на узраст на нашем дакле свом лепом језику. У другој години се то наставља и тражи се још и нешто више; ту долази рачун, наука хришћанска итд. Ове вечерње школе

www.unh18.rs
УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА
трају три године и за то време деца их посећују, а чим сврше школу онда се жене и удају.

Што се тиче продужних школа и покренутог питања: откуда се осећа разноликост у раду у тим школама, допустите ми да и ја кажем неколико речи. Ја мислим, да се та разноликост осећа не у раду, него у времену рада, јер се ми морамо обазирати на локалне тешкоће. Узмимо једнога сељака кога су државне дације приморале да ради. Он сада у пролеће мора да оре, да копа, да сади виноград и т. д. Узмимо месец када и жене морају да риђају виноград. У том случају веома је тешко, и мислим да ни један надзорник нема срца да ђака, који је у то време и орач и копач, натера да остави рад и да иде у школу. Стога сам ја оставио да учитељи само четвртком раде у продужној школи, место да деца долазе три пута недељно, а кад наступи ово радно време, ја сам допустио учитељима да четвртком не раде, него да раде само недељом и празницима преко недеље. У том погледу је у закону празнина и ако хоћемо да се држимо закона, ми грешимо, јер су локалне тешкоће јаче од закона. Стога у нов законски пројекат треба унети то, да се одреди кад ће се радити у тим школама, али да се при том имају у виду све локалне тешкоће.

Што се тиче програма у тим продужним школама ја сам и ту констатовао врло велику разноликост у успеху и у раду. Ја сам стога сазвао учитеље и пронасио им програм за рад у продужним школама с обзиром на околности тога краја. Ја сам видео да је тако радио и мој претходник и ја сам само тај програм мога претходника у неколико изменио и наредио учитељима да по њему раде. То је моја произвољна радња. Можда сам и погрешно, што сам тако радио. Стога би требало да се та ствар једанпут реши.

Ја бих имао још један предлог о томе ко треба да ради у продужним школама, јер учитељ који ради у редовној школи, не може радити с успехом и у продужној школи, јер је уморан.

Рефернат за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — Ја сам још у почетку свога малопређашњег говора нагласно да ово питање не може бити предмет дебате и да се овом тачком дневнога реда хтело само то да надзорници, уз предлог за награду учитеља који је радио у продужној или вечерњој школи, поднесу и детаљан извештај о раду дотичног учитеља и осталим околностима које на његов рад и успех утичу. Ако би се ми упустили у претресање покренутог питања о продужним школама у опште, онда где бисмо се задржали?!

Све што су господа предговорници о томе изнели, све је то познато нама у Министарству. Стога је г. Љубомир Ковачевић, кад је био министар просвете и црквених послова, издао један распис, којим је тражио да школски надзорници и учитељи народних школа прикупе и пошљу податке о тим продужним и вечерњим школама. На основу тих података, које је министарство тада добило, израдиће се овде у министарству програм рада у тим школама и одредиће се време рада у њима.

Што се тиче учитељских награда, ја хоћу да вам кажем још и то да се не може дати награда за рад у продужној школи човеку који напушта својих 40—50 редовних ученика, који дангубе док он ради у продужној школи. Боље је и немати продужне школе, него радити овако. Јер, ако учитељ ради у продужној школи у оно време када треба да ради у редовној школи, онда он за тај рад не заслужује никакву награду.

Дакле, кад учитељ ради у продужној школи, онда он мора жртвовати нешто од свога слободног времена, те да за рад у продужној школи употреби оно време кад не ради у редовној школи.

Дакле, та разноликост у раду и то непознавање тачно свих околности које треба да су од утицаја при одређивању награда, и нагнале су г. Ковачевића да упути поменути распис, те да се прикупе подаци о тим школама, а, као што рекох, на основу тих података ће се изградити програм рада у тим школама, те више неће бити те разноликости у раду.

Према томе ја вас молим да се не упуштате у даљу дебату о овоме питању, јер сте ви своја гледишта о њему изнели, кад су поменути расписом тражени од вас подаци о тим школама, а министарство има све те податке. Стога одмах преко овога можемо прећи даље на дневни ред.

Што се тиче онога што је напоменуо г. Рајчић: да се из министарства да награда за рад у продужним школама оним учитељима који за то нису унели потребне позиције у месне буџете, ја имам да кажем ово: Ако су то места где су мало другачије прилике него на пр. у Ланишту, Бунару и т. д., онда ће министарство дати награде и учитељима у тим местима, као што су Бељајка, Бигреница и још нека друга места у моравском округу. И прошле године учитељи моравског округа нису добили награде, јер је министарство добило извештај да су учитељи добили награде. У осталом та би се ствар могла овако решити: да се позиције за награде учитеља за рад у продужним школама уносе у окружне буџете, а не у месне школске буџете (Чује се: да се реши.).

Ђорђе Ничић. — Мисао коју сам ја хтео да изнесем већ је изнео г. Агатоновић. Али ипак допустите ми да и ја кажем неколико речи о овим наградама.

Све ово што је изнео г. референт, све смо ми то имали у виду, и тако смо и радили. Сваки је водио списак тих школа и учитеља који у њима раде, кад и са колико часова недељно раде, са колико ђака раде итд., и према томе смо и одређивали награде. Разуме се, ако је учитељ радио у петоразредној школи и у продужној школи, онда је он добивао највећу награду, па су према томе одређиване и друге награде, и где је било више наставника они су ту награду делили међу собом. Али при свем том те награде нису одређиване онако како су надзорници предлагали, него су мењане у министарству, те они који су требали да добију више, добили су мање, а они који су требали да добију мање добили су више. Ја не знам разлог зашто је министарство тако радило, али само желим да министарство, кад већ мења те награде

www.dal.hr мења тако да оне буду сразмерне оним наградама које смо ми предложили: ако смо предложили једноме 150 динара, а другоме 100 динара, онда ако се ономе првоме од 150 динара смањи на 100, овоме другоме да се смањи од 100 на 80, те да се опет види разлика.

Ја ово не говорим себе ради, што ми је криво што министарство мења моје предлоге, већ ради самих учитеља; јер они осећају неправду кад министарство измени те награде. Кад један учитељ зна да ради три пута више од другог, онда он тражи да буде више и награђен. Дакле, да не би изгледало да ми идемо на то да чинимо неправде добрим радницима, који више труда улажу у свој посао, ја бих желео да се нашим предлозима покљони пажња, те да не изгледа да ми не водимо рачуна о томе, колико је ко радио и колику је награду заслужио.

Илија Миљковић. — Ја се потпуно слажем са г. Агатоновићем, да награда треба да се одређује према броју ђака и постигнутом успеху без обзира на то, да ли је у продужној школи радио један учитељ или више њих, па ако је радио један учитељ, он ће добити више, а ако су више њих радили, они ће ту награду поделити, и према томе ће сваки од њих посебице добити мање, него онај који је сам радио.

Што г. Башић каже да су у тим школама испите вршили сами управитељи, ја знам да испите и у грађанским и у продужним школама врше школски надзорници.

Јосиф Стојановић. — Ја сам имао да кажем да у старом округу Ђуприском има такође доста школа у којима учитељи раде у истим околностима у којима и учитељи тимочког и крајинског округа, те стога молим да ми се каже могу ли и ја чинити предлоге у смислу члана 61. закона о народним школама.

Рефернат за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — Не можете, јер за то имате нарочиту позицију у месном или окружном буџету. Само у том случају ако то није предвиђено у месном или окружном буџету, онда можете предложити да се учитељи награде из државног буџета на основу чл. 61. закона о народним школама.

Јосиф Стојановић. — Ја мислим да је врло незгодно да се ове награде учитеља за рад у продужним школама уносе у окружне буџете. И ја сам раније био за то да се те награде уносе у окружне буџете, али сам доцније стекао сасвим противно уверење. 1901 године учитељи моравског округа радили су у продужним школама и на име њихових награда за тај рад унето је у окружни буџет 4000 динара, али ни до данас није учитељима исплаћена одређена награда. Стога је много боље да се суме за те награде уносе у месне буџете, јер ће учитељ онда лако доћи до своје награде. Толико о наградама.

Што се тиче прегледа ових школа и то је једна незгодна ствар. Ми радимо овако: Школски надзорник дође да прегледа школу. Ви знате какви су ти прегледи. Надзорник дође узнепада, али нема ђака у продужној школи.

www.unidark.org објављује долазак, не сме по закону, јер би се огрешио о закон. Дакле, он треба нарочито да иде ради прегледа ових школа, а то је незгодно. У окружном одбору било је речи о тим школама и чланови окружног одбора су казали да радо плаћају те школе и сматрају их за врло корисне и радују се што су почеле да се одомаћују у нашем округу. Али жеља је њихова да надзорник у њима изврши испите. Тога ради они су из својих сопствених побуда унели једну суму на трошак надзорнику за држање тих испита. Али се ту јавља једна друга незгода, јер доиста надзорник не може да стигне да нарочито иде ради прегледа тих школа, јер су оне разбацане по округу. Ја сам овако мислио: да извршим преглед тих школа у мају месецу и да направим кругове од по 2—3 школе, пошто у једној школи нема више од 15—20 ђака, тако да кад прегледам 2—3 школе у њима нађем свега 40—50 ђака, а њих могу да испитам за један дан, па у средини тога круга изаберам једну школу, у којој ће се држати испити, и наредим да ђаци других двеју школа дођу у ту школу као на неки излет, па се ту обаве испити јавно у присуству свих наставника и осталих грађана. То је од двоструке користи: прво, што ученици направе један мали излет и то дружење ђака из истих општина а разних села је врло корисно; а друго, учители се користе посматрајући рад својих другова.

Дакле, ја сам мислио да тако извршим испите у продужним школама, и желео бих да чујем, да ли је то моје гледиште правилно и да ли се може тако поступити.

Др. Душан Рајичић. — Ја сам хтео да кажем ово исто, што је казао г. Јосиф Стојановић, да је врло непрактично уносити у окружне буџете суме на име награда учитељима за рад у продужним школама.

Г. Стојановић је био завео за једну годину да се те награде уносе у окружне буџете стога, што иначе поједини учители израде за себе велике награде а за мали рад, док у сиромашнијим општинама за много рада добију малу награду. Али учители су радили целе године а у окружној владајни нема повата и они су остали ненаграђени за време; али ја сумњам да ће они икада ту награду добити и ако смо им за тај рад одредили награду из буџета за ову годину, стога смо завели, као што је и раније било, да се награде учитељима издају из месних буџета, само при том треба контрола надзорникова да буде јача, то је једно.

Друго, г. референт је напоменуо, да су о овим продужним школама прикупљени податци од надзорника. Да би се ти податци допунили ја сам хтео да замолим г. референта, да накнадно упути један распис и оним надзорницима, који нису били надзорници кад је г. Љ. Ковачевић био министар просвете, те да се и од тих надзорника добију подаци и мишљења о овим школама.

Референт за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — Ми ћемо се врло радо одазвати овоме захтеву. Ја ћу замолити г. Министра да се једним расписом потраже подаци и мишљења и од нових надзорника.

WWW.UNILIB.RS **Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић.** — Господо изволите се одморити, па ћемо после наставити рад.

(Настаје одмор)

(После одмора)

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Молим вас, господо, да наставимо рад.

Има само још један од господо који се јавио да говори о овоме предмету, стога вас молим, да га изволите саслушати.

Дакле има реч г. Павле Ђотић.

Павле Ђотић. — Ово је питање врло важно и мени је жао што оно није истакнуто на дневни ред тако, да се о њему може у опште говорити.

Ја о тим школама имам врло рђаво искуство и стекао сам мишљење да не треба ни да постоје, изузимајући оне крајеве где је г. М. Башић. Ви знате да наш народ у опште нерадо шаље децу у те школе и зато их закон на то не принуђава, онда оне могу да се одрже вештином надзорничковом, и изгледа да оне постоје само по форми али да не дају никаквог стварног успеха, јер се код нас увукао један лажан појам, који спречава да се говори о дужем школовању нашега народа. Ја нећу да се унуштам у то, како имам дубоког искуства о томе кад идем чак доле, да могу да кажем отворено да не треба ни да имамо тих школа, кад су оне овакве какве су сада.

Г. Агатоновић је врло лепо поменуо, да је немогућно постићи успеха у овим школама због тога, што учитељ у њима ради онда када је и сувише уморан својим редовним послом. Отуда мени изгледа да су те школе само ради тих награда, и кад је већ реч о тим наградама, ја сам хтео да сузим смелост г. г. колега да се то пренесе на општински буџет.

Ове су се школе тешко одржавале и до сада и тешко се постизавао успех у њима, а ако се ове награде још пренесу на општински буџет и кад народ осети тешкоћу да и то мора плаћати прирезом, онда се апсолутно никакав успех неће постићи, само ће буџет дотичне општине бити повећан са 3—400 динара. Стога ја мислим да кад се већ ове награде дају, да се дају из окружног школског буџета.

Референт за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — Ја мислим да смо довољно обавештени о овоме питању, стога вас молим да примите као жељу министарства да предлози за награде буду детаљни, као што сам у малопређашњим говорима изнео, а све друго, што су г. г. предговорници изнели у току дебате, да оставимо за други пут.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Дакле шта је ваше коначно мишљење односно ових награда?

Илија Миљковић. — Да се награде поделе у категорије према броју ђака, и да ми само предложимо у коју ће категорију доћи који учитељ, а не да ми одређујемо и величину награде.

Миливоје Башић. — Ја мислим да би министарство требало да даје награде само за рад у вечерњим школама и за просветно-привредни рад ван школе, а награде за рад у продужним школама да се дају из окружног буџета, или из месних буџета појединих школа, како је где згодније.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — А како је до сада рађено?

Миливоје Башић. — Да сада су суме на име тих награда и за рад у продужним школама предвиђане у буџету министарства просвете и црквених послова.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Господо, према свему овоме ми можемо ствар да изведемо на чисто. Било да се награде дају из државног буџета, било из окружног или месног, треба да остане ово као одлука конференције по овој ствари: ви треба да чините предлог и да пошаљете све податке о учитељу, који је у продужној или вечерњој школи радио (којих је месеца учитељ радио, колико је времена укупно радио и какав је успех постигао). Ваше је дакле да чините формалан предлог поткрепљен подацима и разлозима; а министарство ће на основу тога одређивати награде.

Што се тиче средстава за давање ових награда у осталим окрузима, ја мислим да би те награде требало давати из окружног буџета, јер ако се то остави општинама, онда се може десити да учитељи тешко дођу или да никада и не дођу до тих награда.

Још једном, дакле, о начину да се утврди ово: ви подносите министарству предлог за награде а оно их одређује. Је ли то ваше мишљење? (Чује се: Јесте.)

Према томе по овој тачки дневнога реда, одлука је конференције: да без обзира на изворе, из којих ће се те награде давати, у сваком случају ви чините предлоге, а министарство на основу тих предлога одређује награде.

Изволите чути тачку 10.

Рефернат за основну наставу, г. Љуб. М. Протић — чита:

„10. О одсуствовању наставника од школе (кад се смеју удалити учитељи из свога места и ако нису стигли да претходно добију одобрење од школског надзорника).“

Ја ћу овде да кажем само неколико речи. Ова тачка истакнута је с нарочитим планом на дневни ред. И она не може бити предмет дебате или боље не може бити предмет опширне дебате.

У закону се каже да учитељ у случају потребе тражи одсуство од школског надзорника, а овај има права да му одобри одсуство до петнаест дана, а преко 15 дана учитељ се преко надзорника обраћа за одсуство министарству просвете и црквених послова. Одсуство до три дана може дати учитељу у подељеној школи и сам управитељ школе у случају преке потребе. Дакле, кад се буквално узме ова законска одредба, онда би се могао извести овај закључак: Учитељ ни у ком случају не сме отићи из свога места без прет-

www.kodinos.org одобрѣња школског управитеља, односно школског надзорника. Ако је лак школа четвороразредна, онда је управитељ школе сâм учитељ, и стога он сâм себи не може дати одсуство.

Сад настаје питање: је ли законодавац хтео да ограничи слободу кретања учитеља, те да они апсолутно никада не смеју отићи из свога места без претходног надлежног одобрѣња? — Ја мислим да законодавац није то хтео, и стога кад би се ова законска одредба протумачила овако буквално, онда би то било и погрешно и неправедно, а то би било погрешно и неправедно зато, што је законодавац овим хтео само да спречи могуће злоупотребе, те да учитељ не може напуштати дужност и одсуствовати кад год хоће. То је намера законодавца. Али кад се деси некакав ванредни случај и искрене прека потреба да учитељ четвороразредне школе мора да одсуствује онда, кад би он морао да тражи одсуство од надзорника који је у окружној вароши или негде даље у округу, могло би протећи и 5—10 дана док не добије одсуство, и шта би онда у том случају било? — Кад учитељу дође одобрѣње да може одсуствовати, њему одсуство не треба, јер је потреба, која је изазвала то одсуство, прошла.

Узмимо овакав случај: Учитељ има дете. У селу завлада извесна различна болест, и његово дете оболи. Док је он ма и приближно одредио дијагнозу, ако је читао какву књигу о дечјим болестима, докле је зараза узела маха, на пр. шарлах или дифтерија. Кад се појаве знаци дифтерије, онда је, и са човечанског и са законског гледишта, преко потребно да тај учитељ узме дете, седне с њим у кола и оде лекару да спасе своје дете, а тиме и да спречи даље ширење заразе. Он дакле напусти школу без одобрѣња, а радни је дан; значи да се учитељ тим поступком огрешио о закон. Треба ли учитеља казнити за то? — Не треба. У таквом случају учитељ је дужан да накнадно извести свога надзорника с молбом да му одобри тај поступак, и надзорник је дужан да му то одобри (Чује се: Тако се и ради).

Сем тога може да буде друга ствар, може се десити да сâм учитељ буде болестан или да му се ко други у породици разболи. И у том случају учитељу треба оправдати изостанак од дужности.

Даље може наступити и овакав случај: Рецимо, данас је празник и школа не ради. Учитељ хоће да иде у варош, да се састане са друговима, или хоће да оде у оближње село можда на разговор свом колеги итд. Ја мислим да и у таквом случају учитељ сме да се удали из свога места и да му то не треба уписивати у грех. Али у свима случајевима кад одсуствује радног дана, он је дужан да извести свога надзорника, односно управитеља школе, да не би било злоупотреба.

Сад настаје друго једно питање. Дешава се збиља да учитељи често због плате иду у варош. Ако дође у празник, кад школа не ради, онда је пореско одељење затворено, јер и оно празником не ради, те отуда настаје за учитеља тешкоћа, и он мора да напусти дужност па да иде да прими плату. Може ли се то узети као прека потреба? — Ја мислим да може, али ту би

се могло учинити друго нешто. Да се учитељи не би излагали излишним трошковима и да школа не би дангубила, надзорници би требало — и у интересу учитеља и у интересу школе — да ступе у преговоре са пореским одељењима и окружним благајницама и да са њима утврде дан када ће се моћи дати плата учитељима. Треба покушати да се учитељу плата шаље у село или да му је издаје председник општине. Кад сам ја био надзорник у крагујевачком округу, председници су морали да издају учитељима плате у општинској судници, јер сам ја тако био удесно са управником пореског одељења, и учитељи су ишли у варош само онда кад им је то било потребно. Можда то неће свуда бити могућно, али мислим да би надзорници могли да се споразумеју са пореским одељењима и да са њима утврде дан када ће се издати плата учитељима. У противном пак мора се учитељу одобрити да оде у варош да прими плату.

Дакле, као што видите, ова је тачка стављена на дневни ред само стога што, може бити, нису сви надзорници ово тумачили подједнако, и њома се хоће да сви надзорници у овом погледу поступају једнообразно, те а да се задовољи правда и да се не огрешимо о закон, о учитеље и школу.

Рад. Агатоновић. — Ако учитељ ради у четвороразредној неподељеној школи, може ли он на случај преке потребе тражити одсуство од председника општинског одбора?

Референт за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — То не може да буде.

Рад. Агатоновић. — То сам хтео да знам.

Даље кад већ министарство просвете жели да се учитељи не излажу излишним трошковима и да школе не дангубе зато што учитељ мора да иде у варош за плату, онда бих ја замолио министарство да се најенергичније заузме код министарства финансија да оно нареди: да окружни благајници примају признанице које им учитељи пошљу за своје плате. Учитељи могу да примају плату у општини, јер има новаца, и порезник чим покупи пререз одмах може да изда учитељима њихове плате, само то зависи од окружних благајника да они допусте да порезници у селу могу давати плате учитељима. На тај начин би се избегло њихово излишно излагање трошку и дангубљење од школе. Ја мислим да је министарству просвете дужност да то уради, јер смо ми немоћни да што учинимо са окружним благајницима, јер се они управљају према наредбама свога шефа из министарства финансија.

Референт за основну наставу г. Љуб. М. Протић. — На ово што је г. Агатоновић нагласио имам да кажем да министарство просвете није оставило ни један акт, што се учитељских плата тиче, а да није предузело све што се може и да није молило министарство финансија да нареди што треба да учитељи добијају своје плате, и ја вас уверавам да је министарство просвете у том погледу испословало све што се могло испословати. Кад је био министар просвете г. Љ. Ковачевић, онда су неко време сви учитељи до-

www.biblioteka.rs плату у свом селу. Министарство ће, ја се поуздано надам, радити да се тај лени обичај обнови.

Илија Миљковић. — Ја сам хтео да уштам да ли се и слава учитељева сматра као прека потреба да учитељ може тога дана одсуствовати од дужности, ако није празник.

Рефернат за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — И то се сматра као прека потреба, и надзорник је дужан да одобри поступац учитељев, кад тога дана, и ако је радно време, не ради.

Милаи Дукић. — Ја сам добио обавештења, јер сам имао случајева на које се може да односи говор г. референта. Ја сам сматрао да кад учитељ недељом иде из свога места, да мора претходно да се јави надзорнику, јер кад сам ја био професор у Београду, директор је тражио да се јављамо министарству и кад хоћемо да одемо само до Смедерева. Ја сам то тако разумео и е тога сам и ја тако отпочео да радим, т. ј. тражио сам да учитељ мени јави кад хоће да иде у варош, али сам увидео да је потребно не забрањивати учитељима да долазе у варош празницима, само да се то не злоупотреби. На пр. деси се да неки учитељ дође у варош у четвртак у 10 сати пре подне, па седи у вече до неко доба ноћи и не сећа се да сврши посао ради којег је дошао у варош, а разуме се да је ту изузетак а не правило, него тек у петак изјутра сврши посао и пође у село. Али деси се да коњу отпадне потковица, и т. д. и он не оде на време на дужност. Стога сам наредио да учитељ, кад хоће да иде у варош, или тражи претходно одобрење за то или да накнадно о томе извести надзорника.

Рефернат за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — Кад учитељ дође у варош, онда је његова дужност да се јави свом школском надзорнику. Али за сваки изостанак од дужности у радне дане, учитељ је дужан да тражи накнадно одобрење од надзорника, па ако надзорник увиди да је изостанак изазвала прека потреба, он ће га извинити, у противном надзорник треба да казни учитеља за лакоумно одсуствовање од дужности, ако се и то кадгод деси. Дакле, надзорнику је остављено да и као надзорник и као човек размисли и пресуди о томе да ли је учитељев изостанак оправдан или не, па да према томе и поступи.

Љуб. Павловић. — Господо, што се тиче овога питања о одсуствовању учитеља дозволите и мени да кажем неколико речи. Још од првога дана од кад сам школски надзорник, — и ја нисам од оних строгих надзорника који се строго држе законских одредаба, — ја сам увек пуштао наставника кад су му деца болесна, кад је он болестан, кад слави итд., и наредио сам да у таквим случајевима учитељ накнадно јави школском надзорнику кад то одсуство већ употреби, те да им тај поступак одобрим. Ја сам одобравао и одсуствовање наставника ради примања плате, и у свима окружјама у којима сам ја био, ја сам то уредио тако да примање плате, код пореских одељења буде тачно једнога дана, те да сви учитељи тога дана приме плату, а уредио сам и за оне који плату примају у окружној благај-

ни да долазе истога дана и да тада могу набавити потребне намирице. То је обично један дан између 20 и 26 на који је и окружни благајник пристао и усвојио да се тога дана издаје плата учитељима из целог округа.

То одсуствовање ради примања плате и набављања потребних намирица нужно је и потребно је, и мора га бити. Стога се то не може узети као намерно одсуствовање, јер су то људи, који су од вароши удаљени по неколико сати и морају одсуствовати да оду у варош и да купе што им треба.

Виче се на одсуствовање наставника у празничне дане, често 3—5 дођу у варош и задрже се и остају и радног дана. То треба поступно да се изобичаји и то се поступно губи и ишчезава.

Вел. Вукићевић. — Ја мислим да је главно да ми треба да знамо кад који наставник одсуствује и с тога хоћу да напоменем ово: да, због саме администрације коју води са нама министарство просвете, често се дешава да ми не знамо кад је наставник на дужности а кад није, а ево зашто: Кад се наставник премести из једног места, онда се о том извести и школски надзорник, али га он не разрешава од дужности, него то врше школски одбори. Отуда се дешава да се наставник по месец дана не јави на дужност, а надзорник о томе ништа не зна, јер га он није разрешио и упутио на нову дужност. Стога би требало да се надзорник извести о дану разрешења од дужности дотичнога наставника, да би он могао да се управља, јер онда ће он знати, кад је наставник разрешен од дужности, знаће колико му треба да путује до места новог опредељења и кад према томе треба да се јави на дужност. То је једина прилика кад надзорник не зна да ли је наставник на дужности или не, иначе се то увек зна, јер се збиља сваки наставник увек јави кад има преку потребу да одсуствује од дужности.

Дакле, ја мислим да би ово у администрацији при премештању наставника требало изменити. Даље, наставник при разрешењу треба да преда школу и све школеке ствари којима је руковао: школску књижицу, учила итд. отуда се дешава да кад наставници упронасте што од тих ствари, они се не обрачунавају при предаји дужности, већ са оном касом где иду на ново опредељење, а то је врло незгодно. Досада се практиковало да пореска одељења шаљу школским одборима акт о разрешењу, и они су та разрешења вршили. Ја не знам зашто то разрешавање не бисмо ми чинили. Ово је могло и требало да буде кад није било сталнога надзора, али сад то треба да врше надзорници, јер ће само у том случају они увек тачно знати кад је наставник на дужности, а кад није.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић.

— Као што видите, господо, ово што смо сада говорили, било је више ради обавештења вашег управљања.

Као што знате, чиновници су она врста грађана, који са собом по природи свога положаја, најмање располажу. И ако је чиновник представник интелигенције и ако он вршећи службу у име закона, има извесну власт у рукама, ипак је он најограниченији грађанин. То тако доноси његов положај



www.unj.org.rs држави. Он не сме чак ни умрети онде, где се родио, јер га премештају, и умире понајчешће тамо где се са службом затекне, далеко од свога правога завичаја и своје старине и родбине. Он се не може селити из места у место куда хоће и кад хоће, него кад то потреба службе захте. Чинovníк не сме да се креће из места ни по приватној потреби а нарочито не сме прећи границе округа без одобрења министра, а у округу сме се кретати само по одобрењу најближег претпостављеног.

То што важи за чиновнике у опште, важи и за учитеље. И они су као и остали чиновници, везани за место, и кад су тако везани за место, онда је са свим умесно што је у програм ове конференције стављено да се расправи и то: колико је право г. г. учитеља и у којим случајевима они могу да одсуствују од дужности и да се регулише њихово кретање као људи, као грађана, као родитеља и као приватних личности.

Ја делим мишљење које је пало овде да, кад наступе неодложне потребе, случај преке болести учитеља или кога члана његове породице, да онда држава, у лицу министра просвете или школског надзорника, мора дозволити томе учитељу да и он потражи себи помоћ, као што то остали грађани чине. Дакле кад наступи такав недољив случај, онда је учитељу слободно да оде до најближег места где помоћи може наћи и да може отићи увек и без претходног одобрења надзорниковог, али је само у том случају учитељ дужан да о томе извести свога надзорника, као и то да тај посао сврши у најкраћем времену.

Даље, потребно је напоменути славу. Ја мислим, господо, да кад учитељ слави, он није дужан да тога дана ради у школи. То је једини наш обичај у целога народу поштован, и с тога мислим да су учитељи баш дужни да чувају тај народни обичај и да славе, и онда су они тога дана слободни сасвим. Они су тога дана домаћини, они треба да дочекају ђачке родитеље, своју родбину, пријатеље и другове, па ако прилика донесе и свога надзорника. Наравно, то мора бити са извесним редом. Не може се учитељу допустити да слави три дана, него је он другог дана дужан да иде на дужност и да ради свој посао. Али, онога дана кад му је слава, он не треба да ради у школи. Само и у том случају он треба да извести свога надзорника, те да овај зна да тога дана није радила школа и због чега није радила.

Сад долази тако звано слободно време: празник, два узастопна празника, полудневни одмор и т. д. Што се мене тиче, ја бих био зато, дато слободно време учитељ може употребити да оде до свога друга у суседно село, да оде до оближњег манастира, да изврши сам с породицом или с децом какав користан излет где хоће, и у опште, дакле да је у то време слободан и да може потпуно слободно да се креће. Ја у опште држим да не треба закон сматрати као извор непотребне, наваличне стеге, па да учитељ не сме да се мрдне из свога места ни у празничне дане, јер то нити захтева служба, нити је смисао закона, нити би то било човечно. Зашто да учитељ мора и тада да буде привезан за своје место, кад му је то време дато као слободно? У осталом кад може један професор и један ди-



УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

ректор у слободно време да узме коња и да оде чак у треће село, зашто да то не може учинити и учитељ? А што је најглавније, дајући учитељу ту слободу, ви имате више права да захтевате да у радне дане буду на своме послу. Ја сматрам да је то право. Али све треба да има својих граница. Ваше је да пазите да се крајње границе не прекораче: ако му је ко слаб, да не оде с посла и дужности по неколико дана; ако му је слава да не слави по неколико дана; а за то време да не иде на дужност; ако су му слободни празници, да не оде па да се изгуби, а на школу да мисли у последњем степену. Дакле, ви сте ту да та мала лична права службене повластице учитељи не злоупотребе. Ту лежи ваша дужност.

Што се тиче плата, господо, ја мислим да примање плата не зависи од учитеља, јер они не одређују време кад ће плату примити. Ја вас молим да, било да се плата прима код окружне благајнице, било код пореског одељења, било у општини, да увек гледате начина да учитељи знају кад ће бити могућности да приме плату и кад учитељ дође у додир са влашћу који плату даје, да то буде у одређени дан, да он не мора да напушта школу по 3—4 пута и да иде тамо за плату. А није ни право, да учитељ или учитељница, док дођу до своје плате, приличан део потроше, путујући и то у залуд тамо амо.

Што се тиче министарства ја сматрам за дужност да вам нагласим да је то поштено заслужено парче хлеба које треба уредно да се плати. И колико буде стајало до министарства, ја вас уверавам да та ствар никада неће бити укочена и оно ће се увек трудити да се сваком учитељу плати оно што је он заслужио, те да и вама олакша посао око тога.

Односно пак примедбе: да учитељ при разрешењу треба да преда школу и све друго и да тек после прими плату, те да нема обрачуна са касом куда иде, итд., у том погледу ја држим да је најприродније и најправилније да акт о разрешењу наставника буде код вас као најближе просветне надзорне власти. Дакле, најзгодније је да ви вршите разрешења наставника. И кад дотични наставник исправно преда дужност своје последнику, тада прима и плату. Ја не налазим да је оправдано да то врше пореска одељења која ће, без сумње, имати дужност, да по разрешењу, и уредно предатој дужности, учитељу издаду плату. Јер исто онако као што је у гимназијама за разрешавање наставника надлежан директор, исто тако у основној школи за то треба да буде надлежан школски надзорник. Стога ако у том погледу има празнина, ми ћемо гледати да се та празнина ради поузданог поретка попуни.

Кад све разлоге који су пали уочим, онда се све своди на то да је учитељ што и сваки чиновник, али он је у исто време родитељ и грађанин, и што се допушта осталим државним службеницима допушта се и њему; а надзор служи као гаранција да се то неће злоупотребити. То је моје сматрање и ја ћу га се придржавати докле год будем утицао на ову ствар.

Рад. Агатоновић. — Кад настане божићни или ускрњи одмор, учитељи су практиковали да то време проводе код своје родбине, а не извештају надзорника о томе. Стога бих молио министарство да објасни: да ли наставник у том случају треба да се јави надзорнику или не. То исто важи и за велики школски одмор.

Референт за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — У сваком таквом случају наставник је дужан извести школског надзорника, те да овај зна где је он отишао и где ће провести распуст школски.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Ја мислим да то и не подлежи сумњи: да наставник и у тим случајевима треба да се јави надзорнику, јер може се десити да наставник тамо и умре. Рецимо отишао је у баћу, па је тамо услед слабости умро, и наједанпут се јави о том несрећном случају, а надзорник није знао ни кад је он отишао ни где се налазио.

Ја сам и мало пре нагласио да је у слободно време учитељ потпуно слободан и да за то време може ићи где хоће, али у сваком случају он је дужан да извести свога надзорника кад иде ван места опредељења, те да надзорник зна куда је наставник отишао.

Рад. Агатоновић. — Ја сам хтео да упитам још и ово: сме ли полицијска власт да позива учитеља, и је ли овај дужан да се томе позиву одазове без одобрења свога надзорника? Десило се да је једном приликом један срески капетан позвао учитеље из целог среза. Министарство је једним расписом наредило да полицијске власти позивају учитеље преко школских надзорника, али долазе нови људи који не знају шта је раније било, те стога молим министарство да тај распис с времена на време обнавља.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Све се власти у држави сматрају као солидарне, и сматра се да раде у једном правцу. Не могу у једној држави бити две власти које ће радити супротно једна другој, а ако се тако што деси, онда то мора да се поправи. Полицијска власт не може позивати учитеље без законаго основа, као и без знања па где треба и одобрења школског надзорника. И, ако би полицијске власти то чиниле да упутите један акт министарству просвете и онда ће министарство поводом тога издати распис и наредити да ако полицијске власти имају што да саопште учитељима, да једним актом извештају надзорника о томе — тачно, као и директора о г. г. професорима, а надзорник ће позвати дотичне учитеље и упутити их да се позиву полицијске власти с места одазову. Ја сам рад да се очува самосталност просветних чиновника и сматрам да је надзорник и постављен за то ту да буде копач између школских и осталих државних власти.

По себи се разуме да се ово не односи на кривичне случајеве, где надлежна власт има права најиречим путем да додвори окривљенога, па ма он био у ком било положају и звању. Наравно да је дужност те власти, кад је

учитељ у питању, да у таквом случају што пре извести и надзорника, а овај министарство.

Господо, ја сматрам да је дебата о овом питању, које је истакнуто тачком 10. дневнога реда, нецрпено јер више нема пријављених говорника. Стога ћемо сада прећи на тачку 11.

Као што видите, господо, ова је тачка необично опширна и, да се не бисмо изгубили у томе, ја молим да сваки од господe унапред каже о чему ће говорити, па да се само о томе говори; а кад се сврши говор у том правцу, онда да говоримо о ономе што други буде истакао. Ја држим да ћемо само на тај начин моћи правилно да се обавестимо о питањима, која су овом тачком дневнога реда истакнута. Иначе ћемо се изгубити и нећемо знати шта је циљ ове дебате; а предмет је, и ако пространо исказан, ипак врло важан и изазива сву вашу пажњу, пошто се тиче инструктивне стране нашег рада.

Молим г. референта да тачку 11. изволи прочитати.

Референат за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — Чита:

„11. *Оштри поглед на школски рад (упућивање учитеља у школскоме раду).*“

Допустите ми, господо, да кажем неколико речи о овоме питању.

Несумњиво је, да сваки надзорник зна да у упућивању учитеља у школскоме раду не влада један одређен принцип и да односно појединих школских питања има извесне разлике у мишљењима код појединих школских надзорника онако исто као што их има и код појединих учитеља. Ја нећу да кажем да у том погледу стојимо на оном истом ступњу како је било пре сталнога надзора. Ви знате, кад је био стари надзор, да су се учитељи распитивали ко ће му доћи за ревизора и кад изађе претпис о наименовању ревизора, учитељ се одмах распита које је струке његов ревизор, па ако је он филолог, учитељ нарочито обради *српски језик*; ако је математичар, учитељ обради нарочито *рачуни* и т. д., јер су сами учитељи веровали у то, да поједини ревизори не придају подједнаку вредност свима наставним предметима. Због тога, причало се, сви учитељи нису радили преко године како треба и нису обрађивали све наставне предмете подједнако, него кад дозна које је струке његов ревизор он тај предмет обради за оно кратко време, за оних месец дана док ревизор не дође, и тако се спреми да на испиту добро прође. Такав рад, ако га је заиста било као што се прича, несумњиво је био погрешан, јер је то било велико зло и за саму школу и за задатак који она има. Ту није могло бити ни речи о правилном раду наставниковом; ту није могло ни бити речи о васпитном утицају, коју настава у народним школама треба да има. Између осталог, свакојако и то је био један веома важан разлог за увођење сталнога надзора и, кад су на место ревизора дошли стални надзорници, онда је морало да престане то што је дотле било и што је несумњиво било врло погрешно.

Сви стални школски надзорници морају сада имати извесно гледиште, морају имати извештан принцип од кога ће полазити и у коме ће смислу упућивати учитеље у школскоме раду.

Ја ћу да нагласим само једну ствар. Данашњи стални надзорници не могу игнорисати ни један наставни предмет а ја верујем да они то и не чине. А да они не игноришу ни један наставни предмет види се из извештаја школских надзорника. Из тих извештаја види се, да данашњи школски надзорници не само што не игноришу научне предмете, него они воде озбиљног рачуна чак и о гимнастичи. Али, при свем том опазило се, да има разноврсности у мишљењима појединих надзорника у упућивању наставника у школском раду, па не само у упућивању надзорника него и у васпитању и дисциплини школској. Дакле, у том погледу треба да утврдимо извесна правила, која ће важити за све надзорнике и која ће тако исто важити и за све учитеље. При оцењивању наставника у раду, мора, дакле, владати један принцип за све и мора се утврдити једно правило по коме ћемо сви тежити једном циљу.

Да узмемо један пример. Узмимо наставу вере. Настава вере има врло велику важност у васпитној настави. Сви надзорници морају обратити појединачно пажњу на њу, морају уочити све недостатке и морају тражити једно исто што треба да се постигне, а то је: да настава религије не буде догматична. Није довољно да деца науче *Оче Наш*, *Богородице Дјево*, *Христове приче* итд. Настава вере има други парочити задатак. Она хоће да створи код деце најплеменитија религиозна осећања, она хоће да облагороди њихову душу и да утиче на њихово срце, а не да то буду ствари, које ће механички да се науче па после да се изгубе; у првом разреду да се знају а у другом да се не знају. На послетку оштра наука о васпитању утврдила је извесне принципе, који морају бити меродавни за све нас, и онда, тим самим ми морамо разноврсност у мишљењима, које би могло да буде и које има, да изгладимо, да пречистимо ствари, те да будемо на чисто с тим, шта све имамо да тражимо од учитеља у настави, а шта треба да тражимо од њега у васпитању и у коме правцу имамо сви да упућујемо учитеље да не би могло доћи до тога, да учитељ, кад буде премештен из једног округа и дође у други округ, не наиђе на надзорника који ће му казати: ово вам не ваља, о овоме ћете водити више рачуна и т. д., а он да му на то каже: док сам био у томе округу, мени је надзорник друкчије говорио. Дакле, тога од сада не треба да буде, и стога је ова тачка и истакнута на дневни ред.

Господин министар је лепо напоменуо да је ова тачка веома опширна. Она обухвата цео инструктивни рад школскога надзорника, она је управо то што и чини те је стални надзор једна врло важна установа, и ако ова буде одговарала свему ономе што наука тражи, онда се неће остати само при уређивању спољашње стране наших школа, него ће се усавршити и њен унутрашњи живот. Ту није у питању само настава, него и она друга два васпитна чиниоца: дисциплина и васпитање у ужем смислу, ту на пр. долази питање како да се подесе екскурзије па да буду оштре васпитно средство у свима

школама, како да се изводе по извесном систему, те да не буде као што смо видели да је било у прошлој шк. години, да их је у извесним крајевима било а у другим није. Ту долазе и сва друга васпитна средства, као што су школске свечаности, родитељске вечери итд. Једном речи ја мислим да би добро било да и г. г. надзорници проговоре о овоме неколико речи, а ја себи задржавам слободу да се тек после ваших говора поново вратим на ову ствар.

Влад. Стојановић. — Господо, поред важности своје, ово је питање несумњиво и веома опсежно јер оно обухвата целу једну страну рада стручнога надзорника, његов инструктивни рад. Оно захвата више него све остале тачке које иду у административну страну надзорникова рада. С тога ја мислим да би нам разговор о овој тачки дневнога реда однео врло много времена. Али, како је потребно да се сви надзорници и у овом питању сложе и да имају јединства у раду ја мислим да би добро било да се умоли министарство просвете да оно изради једно упутство за ово. Тим упутством би се могла само у кратким потезима скренути пажња на сва средства, која су и како се она употребљују у васпитној дисциплини, настави и васпитању у ужем смислу. Тако би се дошло до јединства и у инструктивном раду свих надзорника, а и ми бисмо данас скратили посао који би нам иначе много времена одузео а овако мале користи донео.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Господо, ја примам тај предлог да се ова ствар у толико прекине, што би она остала као једна студија за министарство, те да се израде упутства према којима бисте се ви сви једнообразно управљали. Што се тиче вашег рада ја имам пуну веру у ваше искуство. Старији надзорници су то и доказали и вихово је искуство довољно огарантовано, а ја мислим да и нови надзорници уносе толико добре воље у свој рад, да ће се у појединим случајевима увек наћи на достојној висини. То је, у осталом, и дужност ваша, господо надзорници; јер још у свима круговима није на чисто и коначно прекинуто питање о ваљаности ове или оне врсте надзора. Ја овом приликом нећу улазити у све те, често противуречне правде и мишљења. Нагласићу само то: да је на вама да радом својим дефинитивно прибавите победу мишљењу, да је сталан, непосредни надзор најбољи и најпрактичнији. На вама, велм, с тога, што и најбоље смишљене установе, ако им се што више бриге и савесности не укаже, могу бити оглашене за недовољне, слабе, па и бескорисне. Не заборавите, да сте ви људи, школовани више него они, којима управљате; не заборавите, да сте ви носиоци врло важних дужности и послова, као људи који су представници просвете сваки у своме крају. Највећи број школа и наставника, највећи број народне омладине, која се школује поверени су једино вашем надзору, вашем старању и вашој савести. То је мера и за важност ваше дужности.

Даље, господо, ја бих вас молио, да никада не заборавите, да је сваки положај који људи заузимају у држави релативно увек виши или нижи од другог положаја, а ваш је положај увек виши наспрам оних којима сте старешине.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.unilib.rs

Оно што сам ја једном приликом говорио као професор у професорском удружењу, када сам држао предавање „о васпитању у средњим школама“, да професор треба да буде господин човек, то исто важи и за вас. То господство не огледа се у лепом намештају, дотеривању, у опште у спољашњем сјају и господству, него се то господство или боље право благородство, огледа у отменом држању и господском понашању, како доликује човеку од васпитања и вишега положаја. Хоћу да кажем то, да ви треба да будете у што ближем додиру са учитељима, као што је неки од апостола, мислим Павле, говорио: *Ја сам ситио ниже међу људе не да будем нижи, него да их подигнем к себи да и они буду већи.* То важи за све нас. Хоћу да кажем да и ви тако разумете своје старешинске односе према учитељима. Дружите се са учитељима, али у томе немојте допустити да туђа слабост пређе на вас и да вас незгодан такт понизи, него се трудите да ваше врлине пређу и на ваше млађе. Нека то буде циљ вашег дружења са учитељима, и свима осталим са којима долазите у службени или лични додир, те у свакој прилици кад се појавите да се са извесним респектом може казати: „Ту је господин надзорник!“ А кад се тако буде о вама говорило онда то значи, да је школски надзорник доиста као што рекосмо прави господин човек, који зна, шта ради и који уме лепо да се понаша. Ви долазите по службеном пореклу своме махом из средњих школа, сви сте били професори. Ваша је таква каријера, да се можете поново вратити у средње школе, ма да би требало желети, да сваки своју каријеру и доврши у овом положају, не прекидајући је и не мењајући је. Само ће тако народне школе добити одличне надзорнике. Једном речи ви заузimate један положај који је у очима нашега народа сматран као положај васпитања, добра, истине и такта. Нећу да кажем, да је положај н. пр. судија нижи од положаја професора, али судије по самом свом позиву имају други задатак. Њихов је позив да кривце осуђују по мери њихове кривце, па ако треба и на смрт! Дакле, да кажњавају. Они су морални лекари, као што се то у науци каже. Њихов је положај строжији него ваш, закони по којима они суде су друкчији, те они и не могу имати оне нежности у послу, која лежи у вашој дужности. Наука је наука, али је од науке васпитање много крупније, више, па често и важније. Немојте с тога у том погледу да се заборавите и никад не испуштајте из вида, да сте ви од оних службеника у округу, људи који представљају интелигенцију, добар тон и све што се од образованог човека тражи. Ја верујем да кад тако будете себе сматрали и тако увек радили, стаћете на ону личну и моралну висину, која је нераздвојна и од ваше службе и која доликује вашем степену образовања у опште. Оно што је по својој естетичној страни цвеће на дрвећу, то је просвета у друштву. И кад се то зна, онда су и сви остали разговори са свим излишни.

На завршетку, могу вам, госнодо моја, рећи, да у свему што треба да знате у погледу наставе и дисциплине, увек ћете у том погледу добити брза и потребна упуства на чему овде ради и стручно лице, са добрим разумевањем своје дужности. Нека нико од госноде не пропусти, да у случају потребе

упути нужно питање министарству, а будите уверени, да ће свеколика брига Министарства, и моја, бити управљена на то, да никада не останете у неизвесности, шта вам када ваља радити. Сусретајући се тако на заједничком пољу рада, надам се да ћемо сви одговорити своме и важном и одговорном позиву. — —

Сад је, господо на дневном реду тачка

„12. Предлози и питања појединих школских надзорника“

Но пре него што пређемо на ту тачку дневног реда, ја имам да вам саопштим, да сам имао част изнети потребу, и умолити Његово Величанство, да Вас изволи примити у нарочитој аудијенцији. Његово Величанство поклањајући своју високу важну просветним радицима, изволео је и одобрити, да г. г. надзорнике, које ћу ја Њ. В. Краљу представити, прими данас после подне у 6 часова. Ми ћемо се овде скупити тачно у 5 часова, па ћемо затим свршивши још неке омање ствари — отићи у двор.

Пређимо сад на дневни ред.

Дакле, господо, сад су на дневном реду питања и предлози појединих надзорника. С тога, ако ко од Вас има какво питање, или какав предлог, нека то изволи изнети, па ће се и о томе овде говорити.

Рад. Агатоновић. — Кад су већ стављена на дневни ред питања и предлози, ја бих вас молио да ме саслушате о овоме питању, којим се обраћам г. референту и молим га да ми изволи објаснити: Који је лекар надлежан да даје уверења за стално или привремено ослобођење деце од школе. Ја сам имао случајева да сељак добије од каквог приватног лекара за 2—3 динара уверење какво хоће, али ја не смем да осумњичим лекара. С тога сам више пута помислио да упутим нарочито питање министарству, али је то врло незгодно посумњати у савесност једног заклетог јавног службеника.

Референт за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — Ово је питање врло умесно и ја ћу одмах на њега одговорити.

По закону за давање ових уверења надлежан је школски лекар, а школски лекар у срезу је срески лекар. Дакле, на основу уверења среског лекара ослобођавају се деца дотичног среза. Али, ако ђачки родитељ донесе уверење од лекара из другог среза или од приватног лекара, онда има начина, да се приватни лекар не осумњичи и не омаловажи, ако се нареди дотичном родитељу да уз то приложи још и уверење среског лекара онога среза у коме је школа. Дакле, ви тиме не поништавате уверење другог лекара, него по закону тражите и уверење надлежног лекара.

Што се вароши тиче, ту има општински лекар, који је у исто време и школски лекар и члан школског одбора, и у том случају он је надлежан да даје та уверења, и само на основу његовог уверења може се неко дете ослободити школе.

Окружни физикус је лекар за цео округ. Он, исто онако као и срески лекар, обилази школе, и према томе и на основу његовог уверења може дете бити ослобођено школе.

— Ја мислим да би било много коректније расписом сачувати надзорнике од приговора за свађу између лекара. Ако се прими да се уз уверење приватног лекара тражи и уверење школскога лекара, онда или ће се између њих изродити свађа, или средњи лекар неће ни ударати на приватног лекара, и онда се тиме ништа не постизава. С тога ја мислим да је најбоље да се расписом из министарства просвете нареди да је за давање ових уверења надлежан једини школски лекар или окружни физикус (Чује се: То је у закону јасно казано). Законом је то тачно одређено, али се друкчије практикује, с тога то треба и расписом нарочито наредити.

Вел. Вукићевић. — Ја мислим да би требало регулисати и то да се деца само у извесно време могу ослободити школе, и да се у то време преглед деце врши код школе. Јер дешава се и таквих случајева да лекар добије на преглед једно дете, које му представе као тога и тога ђака, и лекар, пошто је дете заиста болесно, изда уверење да га треба ослободити школе. Али, откуда лекар зна да је то дете заиста онај ђак чије су му име казали. Међутим кад би се тај преглед вршио само у извесно време и код школе, онда учитељ зна да је то дете ђак или не, и онда би се избегле све могуће злоупотребе ђачких родитеља у овом погледу.

Дакле, моје је мишљење да ослобођавање деце од школе треба вршити само у једно одређено време (а не преко целе године) и да се преглед деце врши код школе.

Радослав Агатоновић. — Има још једна сметња, која отежава уредно похођење школе, а то је распис г. Љ. Ковачевића, пређашњег министра просвете, којим је одређено од којих се ђачких родитеља сме наплатити казна у новцу за неуредно шаљање деце у школу, а од којих не сме. Тај распис дао је могућности за многе злоупотребе, јер се због тога ни једна петина уписане деце не може да примора да уредно долази у школу. Школски одбори кажњавају због тога ђачке родитеље, али се казна у новцу не може наплатити, јер ти родитељи плаћају испод 15 динара пореза и с тога их општински суд осуђује на затвор, али они не издржавају тај затвор, и на тај начин нити деца похађају школу, нити се казна може наплатити, нити ђачки родитељи издржавају затвор. С тога бих желео, да се тај распис, у коме се каже да се казна у новцу не сме наплатити од оних ђачких родитеља који плаћају испод 15 динара непосредне порезе, — измени и да се тај цензус смањи на 10 динара. Дакле, да се новчана казна сме наплатити и од оних ђачких родитеља, који плаћају испод 15 динара.

У Душановцу ја не могу 22 ђака да приморам да дођу у школу, јер немам могућности да то учиним. Школски одбор изриче новчане казне над ђачким родитељима и доставља општинском суду на извршење; општински суд, пошто по распису не сме да наплати новчану казну, осуђује ђачке родитеље на затвор, али они тај затвор не издрже. Ја сам покушао да их преко средњег начелника приморам да децу уредно шаљу у школу, на сам их плашио и тиме

да ће лежати затвор у средској канцеларији, али и то није ништа помогло, јер они знају за распис па се не плаше, те при свем том не шаљу децу у школу, и кажу: „Казни ме“.

Дакле, према свему овоме, ја мислим да би овај цензус требало сматрати, јер једино у томе случају, кад сељак зна да мора платити новчану казну, он ће дете уредно слати у школу. У противном он то неће да чини.

Павле Љотић. — Господо, ми смо већ при крају са решавањем појединих питања, која су била стављена на дневни ред за ову конференцију. Ја сматрам за дужност да изјавим господину Министру захвалност на томе, што нам је указао пажњу позвавши нас да учествујемо на овој конференцији, на којој су претресана само неколика питања из новог законског пројекта, која нам је у рукама. С тога ја молим господина министра, да овај пројекат не износи пред Народну Скупштину на решавање, док се у целини не претресе на конференцији школских надзорника, јер као што је господин министар ласкаво казао, ми смо људи који ове ствари добро разумемо, и онда би се може бити могло доћи до извесних резултата да се пројекат закона о народним школама утврди и да буде постојан за дуже време.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Наше школско законодавство, особито за народне школе, претрпело је много промена.

Ја сам овде тек од пре девет дана и једва сам имао времена да се упознам са стварима, и, докле и даље будем остао на овоме положају, ја ћу се старати да урадим све што треба и што буде могућно, да се стање народних школа још боље поправи. Ја ћу ако ме каква непредвиђена случајност не спречи пред Народно Представништво изнети цео овај законски пројекат овако, како је израђен, не велим овако како сте га ви дословце читали, јер ће се можда што год у њему изменити, али у начелу ја ћу изнети овај законски пројекат, пошто имам разлога сматрати, да су га радили људи, који су појимали величину задатка.

Ја немам ништа против напомене надзорника г. Павла Љотића, јер кад се хоће цео закон да мења, онда је потребно да се добије што више прилике да се закон што боље изради и органски изведе тако, да траје дуже времена и да обухвати све прилике; а да би се то постигло, ја ћу се користити свима напоменама људи, који су позвани да о томе што год кажу. Али то не зависи само од мене; то зависи од прилика и времена. Ја сам у принципу за то, да за што савршенији закон о народним школама потражимо савета и мишљења онде, где их могу наћи, а у првом реду да их потражимо и од вас господо надзорници. Али, као што рекох, то зависи од прилика и времена, и ако буде краће време те не могаднем да се о овоме споразумем са вама, онда ће овај законски пројекат овакав, или у нечем измењен, бити изнесен пред Народно Представништво, на случај да се и не доспе да се добију и примедбе учињене са више страна. Имадњемо ли више времена на располо-

жећу, онда ћемо на сваки начин заједнички претрести овај законски пројекат пре него што се изнесе пред Народно Представништво. У свакоме случају и ви ћете о развоју овога питања бити извештени, у колико то, као што рекох, буде, према времену и приликама, могућно.

Референт за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — Ја сметрам за дужност да само у неколико речи одговорим г. Р. Агатоновићу на његову примедбу.

Расписом, који је издао г. Љ. Ковачевић, пређашњи министар просвете, и који г. Агатоновић сматра да није добра ствар, — хтело се спречити, да се једном сиромашном сељаку не прода оно што је њему за његов живот преко потребно, јер заиста није право, да се једноме мученику, чије дете није долазило у школу неколико дана, прода и његова једна једина овчица.

Дакле, пређашњи г. Министар је хтео да закон школски буде блажи и да не буде сувише строгог кажњавања родитеља, а да се нађе начина да и сиротни родитељи шаљу уредно децу у школу. Али, ако се због тога распис јављају и понеке тешкоће, као што каже г. Р. Агатоновић, онда нека се учини предлог г. Министру да се тај цензус смањи, па ће г. Министар по томе предлогу донети своју одлуку.

Велимир Вукићевић. — Ја сам хтео да упитам, шта да се ради са школским рачунима и ко ће да их прегледа. (Чује се: окружни школски одбор).

Молим вас, господо, ко је од тих чланова окр. школског одбора, који има довољно времена и довољно спреме да те рачуне може прегледати. Бар, како стоји стање ствари у округу смедеревском, ја знам да у окружном школском одбору нити ко има времена нити спреме да их прегледа. Преглед тих рачуна кошта много, кошта по 300—400 динара. Ја питам, да ли ћемо ми те рачуне давати на преглед рачуноиспитачу и како ће се и колико њему за тај рад платити, јер што се мене тиче, ја мислим да би то требало изменити те да ове рачуне не прегледају чланови окружног школског одбора, него неко стручно лице.

Софроније Симић. — Господо, и ја имам једно питање, али вас молим да га рђаво не протумачите и да не изађе као да сам ја некакав материјалиста. Ствар је у овоме. У округу пиротском једну школску општину састављају и по неколико села тако, да има села да деци треба по 3, 4 па и 5 сахата док дођу до школе. Родитељи таквих ђака принуђени су да отварају школе у најближој околини и онда ја често добијем молбе у којима кажу, молимо г. надзорника да прегледа ту и ту кућу у којој би се могла сместити школа. Ја сам само ове зиме добио преко 12 таквих молаба, и ишао сам, које на молбу појединаца које на молбу самих општина, три пута у срез власотиначки а девет пута по осталим срезовима да прегледам те куће и да видим да ли се могу употребити за школу. Право да вам кажем, ти су ми путови врло незгодни, јер ја то не могу да свршим при обилажењу школа, већ морам од-

магда идем нарочито за ту ствар, јер је та ствар хитне природе. Што је најглавније од 12 места, у која сам ишао, само сам једну кућу нашао која би се могла употребити за привремену школу, међу тим мене ово врло много кошта. И начелник окружни и инжењер и сви остали кажу ми; „Ти имаш права да наплатиш трошак за такве изласке, пошто ово није твој посао“. Бар тако они сматрају ову ствар и кажу ми: наплати. Ја сам чекао прилику да се објасним, да ли могу да наплатим овакав трошак, који не морам чинити, јер често пута морам да идем и на позив приватних лица, а не само општина. С тога молим за објашњење, да ли ја имам права на ову накнаду или немам.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Молим Вас, дакле, ко Вас позива да прегледате куће за школске зграде?

Софроније Симић. — Позивају ме и појединци, а позивају ме и саме општине. И, као што рекох, ове године у 12 места само сам нашао једну зграду, која се може употребити за школу, те ми с тога ова ствар изгледа чиста спекулација појединаца.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Господо, према овоме што је овде изнео надзорник г. Софроније Симић види се да је он радио више него што је морао, а при томе има један једини мотив који га је покретао на рад, а то је циљ да што више школа добије у округу. Али да једна „школа“ постане школа, то се питање не може решити само тиме што ће школски надзорник отићи и прегледати школу. Да једна школа постане школом ту је потребно да се испуне и још друге неке погодбе. Стога ја држим, а изгледа да ће бити потребно да се то нарочитом наредбом регулише, да школски надзорник није дужан да иде на сваки такав позив, а ако надзорник хоће да иде од добре воље, онда нека он тај посао комбинује са другим неким својим службеним послом, па нека и тај преглед узгред сврши. То је моје претходно мишљење и држим да је тим уштеђено г. надзорнику да иде да прегледа разне куће за туђ рачун. Не мора човек рђаво мислити о свету, па ипак има често неких личних сељачких рачуна и спекулација и ви треба да обратите највећу пажњу на то да тих спекулација на рачун школе не буде. А кад приватно лице жели да се његова кућа прегледа, онда оно нека плати тај пут надзорнику. Но и у том случају не треба надзорник да запне по 15 сати хода, да види какву рђаву кућу, коју неко хоће „да да“ за школу. Јер што је најглавније то се питање не може на тај начин и тако брзо да реши, него то треба да прође читав низ процедура и да иде преко министарства. Дакле, у таквом случају треба захтевати да се сврши све што претходно треба, па да тек одовуда дође наређење да ви идете да оцените и да прегледате дотичну кућу за школу. Међу тим следоваће простом позиву буди какве приватне личности, повлачи за собом узалудну дангубу, и надзорник се излаже трошку за туђ рачун. Према томе ви имате права да такве позиве одбијете.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Др. Душан Рајичић. — Ја сам се био јавно за реч кад је било говора о лекарским уверењима за исписивање ученика, али пошто је већ доцкан и пошто је изражена нада да ће бити једна конференција пре претреса овога законског пројекта у Народном Представништву то ја мислим да треба прекинути са овим предлозима и питањима, а ако се не прекине, онда ми допустите да кажем неколико речи о среским лекарима.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић.

— Молим вас, изволите говорити.

Др. Душан Рајичић. — Ја сам хтео да кажем неколико речи у прилог предлога г. Вел. Вукићевића: да треба одредити докле се може вршити исписивање, те да се може вршити контрола над лекарским прегледом.

Ја ћу навести само то да су у појединим окрузима лекари који прегледају ученике често врло милостиви, па издају уверења да ученика треба исписати због малокрвности и главобоље. Ја сам имао уверења у коме *лекар констатује да је дете здраво, али да је не душевно растројено, јер не одговара правилно на његова питања.*

Ја мислим да његово није да предлаже да се дете испише или не, него је његова дужност да по чл. 21. зак. о нар. школама констатује само то: да ли дете може да иде у школу и да ли оно неће шкодити осталој деци, а надзорничково је да према том уверењу испише или не испише ђаке.

Често пута лекар ослобођава децу чији родитељи не моле да се њихова деца ослободе школе. Он обично наведе какав страни назив болести и тражи да се дете испише из школе, и ако као што рекох, родитељи то не траже, а ту се види нека заинтересованост од стране лекара.

Према томе ја мислим да би требало сузбити ово право лекарима, јер кад лекар у уверењу каже да дете треба ослободити, а ја то дете и поред лекарског уверења не ослободим, онда се ђачки родитељи жале министарству и питају како је могућно да лекар изда уверење да се дете ослободи школе, а ја то нисам учинио.

Ја молим да се објасни, да ли смо ми дужни да испишемо дете, кад лекар то предложи или лекар има само да констатује стање здравља, а ми да пресуђујемо да ли дете треба исписати или не.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић.

— То је врло zgodно употребљен израз. Ви сте хтели да избегнете строжији израз па сте казали да су лекари *милостиви*. Вероватно да и по неки лекар има породица са којима је у пријатељству и он са своје стране да неко мишљење, али то је већ прекорачење надлежности. Он има права само да констатује стање здравља код детета и да да мишљење да ли је дете здраво или не и која физичка усљавања дете може или не може издржати, као ученик. Али лекар нема права да формално предлаже да се то дете испише или не испише. — Ви бисте најбоље учинили, ако бисте поднели министарству писмени предлог о томе, па ће се то питање решити. Ја мислим да обуставимо даљу

дебату о овоме питању, јер на основу овога личног објашњавања не можете ви ратовати о таквом предмету, који је од приличног замашаја. Изволите о томе поднети предлоге министарству просвете, па ћемо се ми обратити министарству унутрашњих дела да изда најстрожију наредбу среским лекарима да они не прекорачавају своју надлежност.

Петар Петровић. — Кроз неко кратко време навршиће се пет година од како је установљен стални надзор. Ја сам од то доба четврти надзорник у врањском и топличком округу. Сви моји претходници су се са радошћу уклањали са овога места, а откуд је то, то је врло проста ствар. Терен који је дат надзорнику тако је велики, да надзорник преко године једва може да обиђе све школе по једанпут, и ако по закону треба да их обиђе трипут. Ја знам да постоји једно овлашћење од министарства просвете да надзорник у овом округу не обилази школе више него једанпут. Колика је насељеност у врањском округу види се по томе колико ће посланика за Народну Скупштину бирати тај округ. Ви сте видели да врањски округ даје *једанаест* посланика као и пожаревачки округ. Ту има и велики број деце, те с тога има много молби грађана појединих села у врањском округу који моле да им се отворе нове школе, међу тим надзорник не може да обиђе ни ове које постоје. Стога молим г. министра да од почетка нове школске године подели овај школски округ тако да врањски округ има свога надзорника, а топлички округ опет свога надзорника.

Има колега који имају по 50—60 учитеља и по 30 школа, а ја на два политичка округа имам преко 150 учитеља, дакле преко максималног броја који је законом предвиђен, а у закону се изреком каже, кад број учитеља у једном школском округу пређе преко 150, онда се тај школски округ дели на два округа. Дакле, има се законског основа да се овај школски округ подели, и ја поново молим г. Министра да од почетка нове школске године то учини.

Министар просвете и црквених послова, г. Живан Живановић. — Та је примедба сасвим оправдана, а нарочито кад се мери према стању у осталим окрузима. И ја вам обећавам да ће се подела тога округа извршити чим буде буџетске могућности за то.

Михаило Илић. — Ја сам хтео да питам шта је са оним учитељима који су позвани на вежбу? Неки су ослобођени а неки нису.

Референт за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — По тој ствари министарство просвете је писало трипут министарству војном и ово је првим актом одговорило да се ослобођавају они учитељи који раде у неподељеним школама, а другим актом који је донесен пре 3—4 дана ослобођени су сви учитељи од издржавања војне вежбе до 20. јуна ове године.

Рад. Агатоновић. — Ја сам хтео да искажем једну жељу односно постављања нових учитеља у идућој школској години, а надам се да је то и ваша жеља. Нови учитељи, млади, пунни идеала и лепих слика, о месту какво треба да буде, о школи каква треба да буде, о средствима каква при настави треба да употребе, итд., кад дођу у место где свега тога нема они се

дезиглизирају и добијају контра слике, те замишљају не само да је њихов положај јадан, него да је несрећна земља где и тога има. Ја имам примера са једним младим учитељем из јагодинске учитељске школе, који је био одличан ђак, он је дошао у једну школу, ту је седео само 20 дана, па је побегао. Ја сам морао да употребим сва средства да тога младића окуражим и да га саветима склоним да се врати на дужност. Има и других тешкоћа, које спречавају младе учитеље, да буду прави учитељи. Стога сам ја мишљења да се у будуће не шаљу млади учитељи у неподељене школе, јер они нису вични ни администрацији ни практичноме раду, да и иначе има пуно тешкоћа са којима треба да се боре, те се тиме само ствара већи посао школскоме надзорнику, а нема никаквога успеха; него нека се они шаљу у подељене школе, где ће имати више могућности да практику помире са теоријом.

Јосиф Стојановић. — Господо, ми смо јуче говорили да је бедно стање здравља наших ђака и ја мислим да је наша дужност да се бринемо о стању здравља ученика не само у школи, него и у родитељској кући и да утичемо и на родитељске куће у погледу физичког васпитања, јер је то основ на коме можемо радити у погледу развијања деце.

Наш народ у том погледу заиста бедно стоји. У народу су још најачко главни лекари *бабе и врачаре*. Срески лекари врше ту дужност као обични чиновници и једва стигну да имају није прегледају и лече, а удаљенија места у Злоту и не виде лекара. Многи и умре и не зна за лекара ни лекар за њега, а извештаји за статистичке податке прибирају се на намет, јер им свештеници дају те податке. Али дошло је време да се и о томе размисли, на који ће се начин поправити народно здравље а зато су најпозванији лекари по самој струци: и наши лекари су се заиста подухватили да на широј основи покрену питање о томе, да се народно здравље сачува а не само да се болесни лече. Тога ради установљено је *Друштво за чување народнога здравља*, а поред тога друштва оснивају се и друга друштва за народ, а таква је и установа *Земљорадничка Задруга*. Та два друштва за народ су од неоцењене вредности.

Ја сам као надзорник у току мога петогодишњег службовања утицао у колико сам могао да се оснију Земљорадничке Задруге, а чим је установљено Друштво за чување народног здравља, ја сам и у томе погледу радио и до сад има већ 56 таквих дружина — 13 има само у моме округу. — Све те дружине основане су преко учитеља народних школа, управо може се рећи да су учитељи главни радници на томе послу. У осталом учитељи и морају да буду главни културни радници и да чине све што могу, да помогну народу и да га упућују да свој живот регулише тако, да он буде што правилнији — једном речју, учитељ је дужан да се стара, да народ дође до благостава.

Ја знам да је министарство просвете увек било вољно да потпомогне све што је корисно по народ, а нарочито оно што посредно или непосредно утиче на народно просвећивање, јер од имајуног стања ђачких родитеља зависи школовање њихове деце, а од здравственог стања родитељске куће

зависи успех ђачки у школи. Министарство је једном приликом питало: да ли су учитељи чланови Земљорадничких Задруга и одобрило је да канцеларије тих задруга буду у школским зградама. Ово друштво за чување народнога здравља јесте ново друштво, стога бих ја молио г. Министра да скрене пажњу учитељству на ову установу, те би на тај начин наше учитељство још више прегло свом снагом, да се оснује што више оваквих удружења. Ја се надам да би у том погледу било још више успеха, а као што рекох за ову годину дана створено је 56 таквих дружина.

Дакле, ако би највиша просветна власт скренула учитељима пажњу на ову установу, онда бисмо ми добили много већи број таквих дружина, а желети је, да свако место добије такву једну дружину и да ради на томе, а лекари су ту да дају потребна упуства, па ако се ништа више у тим дружинама не може урадити, а оно бар да се људи проразговоре о томе како ће се очувати народно здравље.

Моја је жеља да се завођење ових дружина прихвати, јер са овим питањем стоји у непосредној вези и питање о оснивању тако званих *ђачких лекариница*, односно првих стација за лечење народа на широј основи него што је до сада било.

Министар просвете и црквених послова, г. Жив. Живановић.

— Господо, ова је мисао врло добра, а нешто је у том погледу и рађено. Ја сам случајно члан Главног Одбора Друштва за чување народног здравља и на мој предлог друштво је одобрило три своја изасланства од којих је једно ишло у Учитељско, а друго у Свештеничко Удружење, а треће у Гл. Савез Земљорадничких Задруга, да саопште жељу тим удружењима да она у својим круговима пораде на ширењу овог друштва.

Мени је пало у део да преговарам о томе са Учитељским Удружењем и у једној свесци „Учитеља“ учињено је саопштење учитељима о томе, да треба свима силама да помогну друштво за чување народног здравља.

Господин Митрополит пак, као поглавар цркве, који је почасни председник овога друштва, учинио је од своје стране код свештеника да и они потпомогну ово друштво чему се одазвало и Свештеничко Удружење преко свога Глав. Одбора.

Ја мислим да је то благодарно поље рада за наше вредне учитеље. Ту они могу бити од велике користи, и ја нећу пропустити прилику да топло ставим на срце учитељима, да ураде све што могу, те да ово корисно ново друштво покаже стварнога успеха. А вас, господо, могу замолити да их у томе правцу помогнете колико можете, јер ви врло добро видите како наш народ лоше живи. Дакле ви од своје стране помозите учитељима у овоме послу, а ако буде потребна каква препорука одовуд из Министарства и она неће изостати.

Са овим смо, мислим, свршили. И, пошто више нема пријављених говорника по овој последњој тачки дневног реда ове конференције, у једно је тиме и рад ове конференције завршен.

Хвала вам, господо, на брзом и тачном одзиву. Ви сте и по дужности имали следовати позиву и доћи на ову конференцију, али ја видим да сте сви и мимо то унели добре воље у овај рад, а оно што се ради са тако добром вољом, боље је него оно што се ради под морање.

Ја сам, господо, срећан што сам вас чуо и мени је мило, што сте и ви извршили своју дужност како треба и надам се, да ћете одавде понети много добрих мисли, јер сте добили прилике да се и сами међусобно разговарате и да измените многе мисли, и нека вам оне послуже као путоказ за даљи рад. Као што сам напред већ поменуо: вама је служба још нова; она у многоме има да се исправља, попуњава, сређује, док се постепено не утврди круг вашег рада и ваше надлежности у важној области народне наставе. Чините што год мислите, да се до тога жељенога савршенства дође. А будите уверени, да у министарству никада неће престати да се чује сваки ваши *добар* предлог и да се он потпомогне и усвоји. Ја сматрам да је дужност Министарства просвете и црквених послова да изведе поделу рада у области наставе. То се и хтело завођењем сталнога надзора, то је један модерни принцип, да се свако важније пословање подели на известан број органа; јер ни једно министарство не може све постићи ако његови органи нису како треба. А што год буде у службеном погледу потицало од министарства, биће учињено увек у најбољој намери.

Као што ће министарство сваку вашу *добр*у намеру рада прихватити, тако се исто нада да ћете и ви живо с преданошћу прихватити све што Министарство у интересу наставе буде наредило и вама у дужност ставило. На сваки службени пријем и брз рад од стране министарства можете рачунати као што можете рачунати и на то да ће се сва пажња поклонити и онима који стоје под вашом управом. Што је наша земља сиромашна те није у могућности, да нам свакад стави на расположење сва средства, да све наше жеље видимо што пре и што боље испуњене, и што је народ кад кад неразуман и не уме свакад да појми све што се у његову корист чини, ви се морате у многоме учити у стрпљењу а у погледу народа помучити се да га обавестите. Јер је то оскудица многих што желе да буду у свом позиву чувени и велики, а не умеју да буду стрпљиви и да се спусте до нивоа простог човека, па да га одатле уздигну на висину према себи и својим идеалима. Судбина нашега народа много је што шта собом донела, и мана и врлина, но ми смо срећни што овде у својој слободној Отаџбини можемо слободно да живимо и да се развијемо, док наша браћа тамо страдају и гину, немајући ни најмањег одблеска тако званих човечанских права, којима се цивилизација поноси.

Наше је да се трудимо, сваки за се и сви скупа, да своме народу, и у ужој и у широј Отаџбини нашој ипак извојујемо место међу народима које личи њему, старом носиоцу културе на Балкану, кога је само несрећни историјски удес омео у полету његовом на напредку.

Једна од чињеница које могу томе допринети да се дође до срећнога циља и ви сте господо надзорници народних школа. Ви радите на просветном

пољу као виђени радници као и сви други; и ја вас молим, да увек радите све оно што вам у дужност спада и што вам савест као часних људи налаже.

Овом речи завршујем рад ове конференције.

Радослав Агатоновић. — Ја сматрам да је наша дужност да се захвалимо господину Министру на пријатељским саветима, јер ја мислим да ће се убрзо осетити корист рада ове конференције.

Господин Министар није нов радник на овоме пољу, он је чувени просветни радник који је као професор и као јавни радник показао велику пажњу српској просвети, а овом приликом он нам је дао наде да верујемо у сва обећања која нам је дао. Дакле, ми треба да будемо захвални господину Министру на лепој речи и савету, који нам је дао и да верујемо, да ће све молбе и жеље бити извршене онако како то захтевају интереси отаџбине наше, а ми ћемо увек са највећом готовошћу прихватити све оно што министарство од нас буде захтевало и што ми треба да извршимо. Ја мислим да господин Министар може бити уверен, да ће у школским надзорницима наћи помагаче а не људе, који ће бити лабави у својој дужности.

Министар просвете и црквених послова, г. Жив. Живановић.

— Хвала вам, господе!

Седница је трајала до 12. часова у подне.

